

MUSA ve TEKTANRILI DİN

Sigmund Freud

Çev.: Oya Kasap

MUSA VE TEKTANRILI DİN

Üç İnceleme

Sigmund Freud

d. 6 Mayıs 1856, Freiberg, Avusturya-Macaristan İmp. (bugün Pribor, Çek Cumhuriyeti sınırları içinde) – ö. 23 Eylül 1939, Londra.

Avusturyalı nörolog, psikanaliz ekolünün kurucusu.

Orta halli bir Yahudi yün tüccarının, kırk yaşlarındayken, kendisinden yirmi yaş küçük bir kadınla yaptığı ikinci evliliğinden dünyaya geldi.

Lise yıllarında Latince, Fransızca ve İngilizce eğitimi gördü ve kendi çabasıyla İbranice, İtalyanca ve İspanyolca öğrendi. Liseden üstün başarı derecesiyle mezun oldu. Lise sonrasında Goethe'nin bir yapıtından etkilenerek tıp alanını seçti ve 1873'te Viyana Üniversitesi'ne girdi; buradan mezun olduktan sonra aynı üniversite bünyesindeki Brücke Enstitüsü'nde çalıştı.

1883'te dönemin en ünlü beyin anatomisi ve nöropatoloji uzmanı Dr. Theodor Meynert'in yönetimindeki psikiyatri kliniğinde asistan olarak çalışmaya başladı ve Meynert'ten etkilenerek nöropatolog olma-ya karar verdi. 1885'te nöropatoloji doçenti oldu. Aynı yıl kokain üzerinde çalışmaya başladı ve kokainin ağrı kesici, uyuşturucu ve bağımlılık yapıcı etkilerini bulgulayan ilk kişi oldu.

Freud'un psikanaliz tekniğini geliştirmesindeki en önemli rolü, Anna O. diye tanınan bir kadın hastası oynadı. Çeşitli bedensel engelleri olan Anna O. ile 'hastayı konuşturarak tedavi' yöntemini geliştirdi ve psikanaliz yönteminin temelini attı.

Prof. J. M. Charcot ile birlikte histeri üzerine yürüttüğü çalışmaların sonucunda, 1890'ların sonunda nörolojiden uzaklaşarak klinik psikolojiye yöneldi.

1896'da babasının ölümünün ardından girdiği derin bunalım sonucunda, sistemli biçimde kendini analiz etmeye başladı. Bu süreçte, çocuk cinselliği üzerine yürüttüğü araştırmalar sonucunda, ünlü 'Oedipus Kompleksi' kavramını geliştirdi.

1900'de yaklaşık yedi yıldır üzerinde çalıştığı iki ciltlik *Düşlerin Yorumu* adlı kitabı yayımlandı.

1905'te yayınlanan *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* adlı yapıtında, cinselliğin ve üremenin aynı kavramlar olduğunu ele alarak, insanlardaki cinsel dürtülerin bebeklik çağında başladığını ortaya koydu. Cinsellik üzerine görüşlerinden ötürü dönemin tıp çevrelerince ağır eleştirilere uğradı.

1913'te, psikanalizi antropolojiye uyguladığı, *Totem ve Tabu* adlı yapıtı yayınlandı. Bu çalışmada, ilkel toplumlarda Oedipus Kompleksi'yle bağlantılı suçluluk duygusunun bastırılmasının tüm insan kültürünün, dinlerin ve sanatın kaynağı olduğunu öne sürdü.

1923'te kendisine üstçene ve damakta kanser tanısı konuldu, izleyen yıllarda 33 kez ameliyat geçirdi. Sürekli protez takması gerektiği için, uzun yıllar konuşurken ve yemek yerken güçlük çekti.

1938'de Naziler'in Viyana'ya girmesiyle, en küçük çocuğu Anne Freud ile birlikte Avusturya'yı terk etmek zorunda kaldı ve Londra'ya yerleşti. 23 Eylül 1939'da kanserden yaşamını yitirdi.

Mektuplarını ve anı defterlerini yakan, ardından hiçbir özel belge bırakmamaya çalışan Freud'un özel yaşamına ilişkin ilk ve en kapsamlı bilgiler, aynı zamanda yakın dostu olan İngiliz psikiyatr Ernest Jones'un 1953'te yayınlanan üç ciltlik *Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları* adlı kitabıyla ortaya çıkabilmiştir.

Yapıtları:

Die Traumdeutung (1900, *Düşlerin Yorumu*); *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1901, *Gündelik Yaşamın Psikopatolojisi*); *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905, *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme*); *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (1905, *Espri ve Bilinçdışıyla İlişkisi*); *Totem und Tabu* (1913); *Zur Geschichte der Psychoanalytischen Bewegung* (1914, *Psikanalitik Hareketin Tarihi Üzerine*); *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1917, *Psikanalize Giriş Üzerine Dersler*); *Jenseits des Lustprinzips* (1920, *Haz İlkesinin Ötesinde*); *Das Ich und das Es* (1923, *Benlik ve İlkel Benlik*); *Selbstdarstellung* (1925, *Hayatım ve Psikanaliz*); *Hemmung, Symptom und Angst* (1926, *Ketvurma, Belirti ve Bunaltı*); *Die Zukunft einer Illusion* (1927, *Bir Yanılsamanın Geleceği*); *Das Unbehagen in der Kultur* (1930, *Kültür İçinde Huzursuzluk*); *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (1939, *Musa ve Tektanrıcılık*)

Sigmund Freud'un Say Yayınları'ndaki öteki yapıtları:

Cinsiyet Üzerine

Psikanaliz Üzerine

Yaşamım ve Psikanaliz

ATIL KENAR
Zeynep

Musa ve Tektanrılı Din

Üç İnceleme

Sigmund Freud

Almancadan Çeviren:
Oya Kasap

SAY

Say Yayınları
Psikoloji Dizisi

Musa ve Tektanrılı Din (Üç İnceleme)

Özgün adı: *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*

ISBN 978-605-02-0129-1
Sertifika No: 10962

Yayın Hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Almancadan Çeviren: Oya Kasap
Editör: Derya Önder
Sayfa Düzeni: Mehmet İlhan Kaya

Baskı: Engin Ofset
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 612 05 53
Matbaa Sertifika No: 12254

1. Baskı: Say Yayınları, 2012

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
online satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

I. MISIRLI MUSA	9
II. MUSA BİR MISIRLI İDİ İSE... ..	25
III. MUSA, KAVMI VE TEKTANRICILIK	75

BİRİNCİ BÖLÜM

Ön Açıklama I	77
Ön Açıklama II	80
A. Tarihsel Önkabul	82
B. Uyuklama Dönemi ve Gelenek	93
C. Benzerlik	101
D. Uygulama	111
E. Zorluklar	127

İKİNCİ BÖLÜM

Özet ve Tekrar	141
a. İsrail Kavmi	143
b. Büyük Adam	146
c. Tinsel Gelişim.....	152
d. Dürtülerden Kopuş	157

e. Dinin İçerdiği Gerçekliği	166
f. Bastırılmış Olanın Geri Dönüşü	169
g. Tarihsel Gerçeklik.....	172
h. Tarihsel Gelişim	177

Üç İnceleme

Musa'nın hikâyesi ve Mısırlı kökeni öncelikle tarihi bir roman gibi ele alınacaktır. Yaşamöyküsü tarihsel ve psikolojik eleştirinin hassas araçları ile inşa edilecek. Yapıtlarının ve Yahudi halkının tarihi, Musa'nın hikâyesinden yola çıkılarak oluşturulacak. Yahudi tektanrıcılığının kökeni ve gelişimi –tinsel gelişime atılan adım–, Mısır'a bağımlılığı ve yazgısının süreci ve tüm bunların hepsi aslında bu dini yaratanın öyküsünden çıkartılabilir.

Bu temel üzerinden Freud, Yahudi halkının birçok özelliğini anlama, özellikle de dinin yapısına yeni bir bakış kazanma fırsatı yakalıyor. Önceki kitapları *Totem ve Tabu* ve *Bir Yanılsamanın Geleceği* de dile getirdiği düşüncelerden yola çıkıyor ve onları “daha adil bir formül ile” geliştiriyor. Bulgusu ise şöyle: dinin gücü “gerçekliğine dayanır, ancak bu gerçeklik maddi değil, tarihidir.”

I

MISIRLI MUSA

Bir halkın, oğullarının arasında en büyüğü saydığı bir adamı elinden almak, isteyerek ya da kolayca yapılacak bir şey değildir, özellikle de kendiniz de bu halktansanız. Fakat gerçeklik arayışında, hiçbir güç, sözde milli çıkarlar uğruna bizi yolumuzdan alıkoyamaz ve konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışırken tüm bunların bizim dağarcığımıza da faydası olabileceği beklentisi içinde olabiliriz elbet.

Yahudi kavminin kurtarıcısı, yasa koyucusu ve dininin kurucusu olan Musa'nın uzak bir geçmişe ait olması, onun tarihi bir kişilik mi yoksa efsanenin bir yarattısı mı olduğu sorusunu akla getiriyor ister istemez. Yaşadı ise, bizim takvim hesabımıza göre 13. belki de 14. yüzyılda yaşamış olmalı; kutsal kitapların ve Yahudiler tarafından oluşturulan yazın geleneğinin bize aktardıklarının dışında kendisi hakkında başka bir bilginiz yok. Bu nedenle bu soruna ilişkin tam bir kesinliğe varamasak da, tarihçilerin büyük bir kısmına göre Musa gerçekten yaşamıştır ve ona atfedilen Mısır'dan çıkış hikâyesinin aslında gerçek olduğuna dair de görüş birliği var. Haklı olarak bu önkabul olmadan İsrail halkının sonraki tarihini anlamamanın güç olacağı iddia ediliyor. Ancak bugünkü bilim daha dikkatli olmaya ve tarih eleştirisinin ilk dönemlerinden farklı bir şekilde, aktarılan bilgiyi çok daha titizlikle ele almaya başladı.

Kişi olarak Musa'da bize ilgi çekici gelen ilk şey, İbranicede *Moşe* olarak adlandırılan ismidir. Bu isim nereden geliyor? Anlamı nedir? Bilindiği üzere Mısır'dan çıkış* hikâyesinin ikinci bölümündeki anlatı bunlara bir cevap niteliği taşır. Anlatıya göre, Nil'e bırakılan oğlanı kurtarıp ona bu ismi veren Mısırlı prenses bu ismi şu etimolojik nedenden ötürü koyar: çünkü onu su'dan çekip çıkarttım. Açıkçası tek başına bu açıklama yetersizdir bizim için. İsmin İncil'deki "Su'dan çıkartılan" yorumunu, "Yahudi sözlüğü"den bir yazar¹ "bu, halk etimolojisindeki kullanımıdır ve halihazırda kullanılan İbranice şekli ile ('Moşe' en fazla 'dışarı çıkartan' anlamına gelebilir) uyuşmamaktadır" şeklinde yorumlar. Yanı sıra, bu iddia iki farklı nedenle desteklenebilir; birincisi, Mısırlı bir prensese İbranice bir ismin türevini mal etmenin anlamsızlığı ve ikincisi çocuğun çekip çıkartıldığı suyun Nil nehri olmaması ihtimali.

Buna karşın uzun süredir ve farklı kaynaklardan Musa isminin Mısır kelime haznesinden geldiği tahminleri yürütülüyor. Bu konuya ilişkin fikir beyan eden tüm yazarların adlarını anmadan, söz konusu iddiayı, "History of Egypt" (1906) adlı kitabı yetkin bir kaynak olarak kabul edilen bir yazarın, J. H. Breasted'in yeni bir kitabından bir alıntı çevirisi yaparak aktarmak istiyorum.²

"İsminin (bu liderin) Musa olması dikkat çekici. Basit anlamda eski Mısır dilinde 'musa' yani 'çocuk' sözcüğünden

* Exodus: Mısır'dan çıkış ya da kimi kaynaklara göre Mısır'dan göç olayı. (Çev. n.)

1 Jüdisches Lexikon, Herlitz ve Kirschner tarafından yayınlanmış, IV. Band, 1930, Jüdischer Verlag, Berlin.

2 The Dawn of Conscience, (Vicdanın Şafağı) London 1934, s. 350.

gelmektedir ve örneğin Amen-musa, Amen-çocuk anlamına gelir ya da Ptah-musa, Ptah-çocuk gibi yine kendileri de uzun cümlelerin kısaltılmış halleri olan çoğu ismin kısa halidir: Amen (armağan etti bir) çocuk ya da Ptah (armağan etti bir) çocuk. 'Çocuk' ismi bir süre sonra orijinal uzun isimlerin yerine geçen bir kolaylık olarak görülmüş ve 'Musa' isminin farklı hallerine Mısır yazıtlarında sıkça rastlıyoruz. Musa'nın babası muhtemelen oğluna Ptah ya da Amen ile birleşen bir isim verir ve gün geçtikçe günlük hayatta tanrı'nın adından vazgeçilip, çocuk kısaca 'Musa' olarak çağrılmaya başlanır. ('Moses'in sonundaki 's' harfi Eski Ahit'in Yunanca çevirisinden gelir. İbraniceyle de bir ilgisi yoktur, zira orada isim 'Moşe' olarak geçer.)" Kitapta geçen ilgili yeri harfi harfine aktardım ve ayrıntılarla ilgili sorumlulukları üzerime almak istemem. *Breasted*'in isimleri sayarken özellikle Ah-musa, Thut-musa ('Tothmes) ve Ra-musa (Ramses) gibi Mısır firavunlarının isim listesinde, içinde tanrı adlarının geçtiği benzer isimleri saymasına da biraz şaşırdım doğrusu.

Musa ismini Mısır kökenli olarak kabul edenlerden birinin, bu ismi taşıyan kişinin de Mısırlı olduğu sonucuna varması ya da en azından bu ihtimal üzerinde durması beklenebilirdi. Modern dönemde artık, insanlar tek bir isimle değil, soy isimleri ve isimleri olmak üzere iki isimle yaşamlarını sürdürmelerine ve isim değişiklikleri ve benzerlikler yeni koşullarda olası olmasına rağmen, bu tür sonuçlara artık kolayca varılabiliyor. Böylelikle şair Chamisso'nun Fransız kökenli olması, buna karşın Napoleon Bounaparte'ın İtalyan ve Benjamin Disraeli'nin isminden de anlaşılacağı üzere gerçekten de Yahudi kökenli bir İtalyan olmasına şaşırmıyoruz. Ve

eski ve erken dönemler için, isimden yola çıkarak etnik kökene varmak çok daha güvenilir ve aslında zorunlu bir sonuç olmalıydı. Yine de bildiğim kadarıyla Musa olayında, tıpkı *Breasted* gibi Musa'nın "tüm bilgeliği ile Mısırlı" olduğunu kabul etmeye hazır olanlar da dahil, hiçbir tarihçi bu sonuca varmamıştır.³⁴

Engelin ne olduğunu tam olarak bulmak mümkün değil. Belki de İncil geleneğine karşı duyulan saygı bir türlü aşılamıyordu. Ya da belki de Musa'nın Yahudi olmaması düşüncesi insanlara korkunç geliyordu. Her şeye rağmen Mısır kökenli bu isimden Musa'nın kökenine ilişkin kabul görür bir karara varılmadığı, başka bir sonucun çıkartılmadığı ortaya çıkıyor. Bu büyük adamın milliyetine ilişkin soruya bir anlam atfedildiğinde, verilecek cevap için yeni malzemelere dayalı iddialarda bulunmak, arzumuz. Benim küçük incelemem bunu hedefliyor. *Imago* dergisinde yayımlanması, psikanalizi kullanmaya yönelik bir içeriğe sahip olmasından kaynaklanıyor. Bu tür bir gerekçe kuşkusuz psikanalitik düşünmeye alışık ve onun sonuçlarını değerlendirmeyi bilen bir okuyucu azınlığını etkileyecektir. Umarım tüm okurlar onlar için bir anlam ifade eder.

1909 yılında O. Rank, o zamanlar benim de etkim de kalarak, teklifim üzerine "Kahramanın doğum miti"⁵ adında bir yazı yayınladı. Yazıda, "Kültür oluşturmuş önemli halkların

3 Age, s. 334.

4 Musa'nın Mısırlı olduğu tahmini erken dönemlerden günümüze kadar yeterince araştırılmamış da olsa, sıklıkla isminden yola çıkılarak yürütülmüştür.

5 "Schriften zur angewandten Seelenkunde" beşinci dergi, Fr. Deuticke, Wien. Rank'ın bu çalışmaya ilişkin kendi katkısının değerine burada değinmeden edemeyeceğim.

neredeyse hepsinin erken dönemlerde kendi kahramanlarını, efsanevi krallarını ve prenslerini, din kurucularını, hanedanlarını, imparatorluk ve şehir yöneticilerini, kısacası milli kahramanlarını yazıtlarda ve destanlarda övdükleri” olgusuna değiniyor. “Özellikle de bu kişilerin doğum ve gençlik öykülerini fantastik öğelerle süslemişler, farklı, aynı zamanda birbirine oldukça uzak ve tamamıyla birbirinden bağımsız halkların arasındaki benzerlik, hatta kelimesi kelimesine uyum zaten bilinen bir şey ve bu birçok araştırmacının da dikkatini çekmiştir.” *Rank*’ın yöntemine yani Galton* tekniğine göre olayları birleştirirsek, tüm öykülerin asıl öğelerini öne çıkartan “ortak bir efsane”ye göre aşağıdaki tabloya ulaşırız:

“Kahraman soylu bir ailenin çocuğu, genellikle bir kralın oğludur. Doğumu örneğin dünya nimetlerinden kaçınılan bir yaşam ya da uzun süren bir kısırlık dönemi ya da dış et-

- * Sir Francis Galton (1822-1911): Galton evrim teorisini psikolojinin farklı alanlarında uygulayan çalışmalarıyla ünlüdür. Ağırlıklı olarak insan yeteneklerindeki bireysel farklılıklar ve zihinsel kalıtımın etkileri gibi meseleler üzerinde durmuştur. Kuzeni Charles Darwin’den etkilenmekle birlikte Galton, evrim teorisinin sosyolojik yanıyla ilgilenir, genetik yanıyla değil. Buna istinaden şu ana başlıklar üzerinde durur: Zihinsel Benzetmeler; Zihinsel Kalıtım; Zihinsel Testler; İstatistiki Metot; Düşüncelerin Çağrışımı. Freud’un metninde söz ettiği Galton tekniği, belirli grupları (akraba, hırsız...) onları fiziksel-bireysel olarak ayıran özellikleri yok edip onlarda ortak olan yanları öne çıkartarak, bu gruplara ait belirli özelliklere atfen prototip yaratmak üzere kompozit portreler yani bir gruba ait olanların portre fotoğraflarını arka arkaya aynı plaka üzerine düşürerek “İdeal” bir portreye ulaşmaya çalışır. Kompozit portre yöntemi ile amaçlanan belirli bir grubun istatistiki ortalamasını fotoğrafik olarak ortaya koymaktır. Kaynak: Leib/Seele-Geist/Buchstabe: Dualismen in der Ästhetik und den Künsten um 1800 und 1900. Yazan: Markus Dausse/ Ralf Haackel. Sfr Verlag (Königshausen & Neumann. Würzburg 2009, s. 109. (Çev. n.)

kenlerden kaynaklanan yasaklar ya da engellerden ötürü ebeveynlerin gizli birlikteliği gibi birtakım zorluklara gebe-
dir. Hamilelik sırasında, hatta öncesinde genellikle babayı zor durumda bırakan, çocuğun doğumunu bildiren bir uyarıda (rüya, kehanet) bulunulur.

Bunun üzerine yeni doğan çocuğun sıklıkla *babanın ya da onu temsil eden kişinin kışkırtması ile de öldürülmesine ya da terk edilmesine karar verilir; genellikle bir sandığın içinde suya bırakılır.*

Sonra çocuk *hayvanlar ya da sıradan insanlar (çobanlar) tarafından kurtarılır ve dişi bir hayvan ya da sıradan bir kadın tarafından emzirilir.*

Çocuk büyüdükten sonra, çok farklı yollardan geçerek soylu ailesini tekrar bulur, bir yandan babasından intikam alırken diğer bir yandan çevresi tarafından kabul görür, şan ve şöhrete kavuşur.”

Bu tarz bir doğum mitinin ilişkilendirildiği en eski tarihi kişilik *Babil’in* kurucusu (MÖ 2800 civarı) *Agadeli Sargon’dur.* Ona atfedilen anlatıya burada değinmek, bize de yarar sağlayacaktır:

“Ben *Agade’nin* güçlü kralı *Sargon.* Annem bir rahibeydi, babamın erkek kardeşi bizim dağlarımızda yaşardı, yine de babamı hiç tanımadım. Fırat kıyısındaki şehrim *Azupirani’de* rahibe olan annem bana hamile kaldı. *Beni gizlice doğurdu. Beni kamıştan bir sepetin içine yatırdı, zift ile sıvadı ve beni boğulmama izin vermeyecek bir akıntının içine bıraktı. Akıntı su-tanrı Enki’ye sürükledi. Su-tanrı Enki, yüreğindeki iyilikle beni sudan çıkarttı. Su-tanrı Enki beni kendi oğlu gibi büyüttü. Su-tanrı Enki beni kendi bahçıvanı yaptı. Bahçı-*

vanken beni İhtar sevdi, kral oldum ve 45 yıl hükümdarlığımı sürdürdüm.”

Agadeli Sargon’un söylencelerinde sözü edilen bize tanıdık isimler, Musa, Kyros ve Romulus’tur. Bunun dışında *Rank*, aynı gençlik öyküsünün tamamının ya da tanıdık gelen parçalarının söz konusu edildiği yapıtlarda ya da efsanelerde geçen kahraman figürlerinin çoğunu derledi: Oedipus, Karna, Paris, Telephos, Perseus, Herakles, Gılgamış, Amphion ve Zethos vs.

Bu mit’in kaynağını ve altında yatan niyetin arka planını *Rank*’ın araştırmaları bize daha yakından gösteriyor zaten. Benim ise sadece birkaç ima ile konuya değinmem yeterli olacaktır. Kahraman, cesurca babasına karşı gelmiş ve sonunda onu görkemli bir zaferle yenilgiye uğratmış kişiye denir. Bizim efsanemiz, çocuğun babanın karşı çıkışına rağmen dünyaya getirildiği ve babanın kötü niyetine rağmen kahramanın kurtarılmasına izin verilen bu savaşı, birey oluşun tarihsel kökenine kadar izler. Küçük bir sandığın içine bırakılma hikâyesinin doğum olayının sembolik bir temsili olduğu açık, bu durumda sandık ana rahmi, su ise rahmin içindeki yaşam suyudur. Sayısız rüyada anne-baba-çocuk ilişkisi sudan çekip çıkartma ya da sudan kurtarma motifi ile tasvir edilir. Halk hayalinde, olağanüstü bir kişiliği burada sözü geçen doğum efsanesi ile ilişkilendirdiğinde, söz konusu kişiyi kahraman olarak meşru kılarak, onun bir kahramana yararışır şekilde yaşadığını da ilan etmek ister. Fakat tüm anlatının kaynağı, oğlun anne-babasına karşı hislerinin değişmesi-

ne dayanır, özellikle de babasına karşı başkaldıran bir çocuğu konu edinen bir "aile romanı" havasındadır. İlk çocukluk yıllarında baba fazla görkemli görünür gözüne, rüyada ya da masallarda görülen kral ya da kraliçe her zaman ebeveynleri işaret eder. Buna karşın sonraları başkaldırının ve gerçek hayal kırıklıklarının etkisiyle çocuk ebeveynlerden kopar ve babaya karşı eleştirel bir tavır takınır. Mit'te geçen, gerek soylu gerekse de sıradan olan ailelerin her ikisi de çocuğun hayatında birbirini izleyen süreçlerde karşısına çıkan, kendi ailesinin yansımalarıdır.

Bu açıklamalar ile, kahramanın doğum efsanesinin yayılışının ve tekdüzeliğinin tam anlamıyla anlaşılır hale geldiğini iddia edebiliriz. Oysa Musa'nın doğum ve suya bırakılış efsanesi diğerleriyle çelişen önemli bir nokta ile özel bir yere sahip oluyor ve evet, böylece ilkimizi daha da fazla hak ediyor.

Efsanenin, çocuğun kaderini belirleyen iki ailesinden yola çıkalım. Analitik yorumlara göre bunların aynı döneme tekabül ettiklerini biliyoruz, sadece zamânsal olarak birbirlerinden ayrılıyorlar. Efsanenin alışlagelmiş halinde çocuğun dünyaya geldiği ilk aile, soyludur, sıklıkla da hanedan soyundan gelir; çocuğun büyütüldüğü ikinci aile ise sıradan ya da alt tabakadan bir ailedir ki, bu durum yorumun dayandığı bağlantılara da uyar. Sadece, Oedipus efsanesinde bu fark silinmiştir. Bir kral ailesi tarafından terk edilen çocuk, yine bir kral-kraliçe tarafından yetiştirilir. Özellikle bu örnekte, her iki ailenin kökensel kimliğinin de efsanede belirtilmesinin tesadüf olamayacağını düşünüyor insan. Sosyal zıtlıklar, bu büyük adamın kahramanlığını öne çıkartması gereken efsaneye, özellikle tarihi kişilikler için anlam taşıyan ikinci bir

işlevin yolunu açıyor. Bu, kahramana bir asalet yükleyerek, onun sosyal statüsünü yükseltmek amacıyla da kullanılmış olabilir. Böyle bir durumda Kyros aslında Medler için yabancı bir işgalcidir, suya bırakılma efsanesinde ise Med kralının torunu oluverir. Romulus'ta da benzer bir şey vardır; bu kişiye benzer birisi gerçekten yaşadı ise, serseri bir maceraperest, bir sonradan görmedir; efsane sayesinde *Alba Longa* hanedanının bir evladı ve mirasçısı haline gelir.

Musa'nın durumu ise oldukça farklıdır. Burada, aslında soylu olması gereken ilk aile, oldukça mütevazı bir ailedir. Yahudi Levili bir ailenin çocuğudur. Fakat sıradan olması gereken ikincisi, aslında kahramanın yetiştiği aile, burada Mısır kraliyet sarayı ile yer değiştirmiştir; prenses onu kendi oğlu gibi büyütür. Alışlagelmişin dışındaki bu sapma birçok kişiye yabancıdır. *Ed. Meyer* ve ondan sonra gelen pek çok başka kişi efsanenin farklı geliştiğini kabul ederler: Firavun kehanete benzer bir rüya⁶ ile, kızından olacak bir oğlun kendisine ve hükümlanlığına karşı tehlike oluşturacağına ilişkin uyarılmıştır. Bu nedenle çocuğu doğumundan sonra Nil nehrine bıraktırır. Fakat çocuk birkaç Yahudi tarafından kurtarılır ve bu insanlar onu kendi çocukları gibi büyütürler. *Rank*'ın da belirttiği üzere⁷ milliyetçi motiflere bağlı olarak efsane bizim bildiğimiz şekline dönüştürülmüştür.

Ancak bir sonraki adım, bu şekilde yani diğerlerinden farklı olmayan bir Musa efsanesinin gerçekleşmiş olamaya-

6 Flavius Josephus'un açıklamalarında da değiniliyor.

7 *Age*, s. 80, Not.

cağını bize gösteriyor. Çünkü efsane ne Mısır ne de Yahudi kökenlidir. Böylelikle birinci durum kabul edilemez: Mısırlıların Musa'yı övmek için bir gerekçeleri yoktu, onlar için Musa bir kahraman değildi. Yani efsanenin Yahudi halkının arasında yaratılmış olması gerekirdi, bu da demektir ki bu efsane de pek çok efsanede bildiğimiz şekliyle lider bir kişilikten yola çıkılarak geliştirilmiş olmalı. Hatta bu kadarı için bile Musa'nın hikâyesi pek uygun değildi, çünkü kendine mal ettiği büyük bir adamı halk düşmanı haline getiren bir efsanenin o halka ne gibi bir faydası olabildi?

Musa efsanesinin bizim tarafımızdan bilinen bugünkü hali, efsanenin perdelediği gizli niyetlerin gerisinde kalıyor. Musa bir kral çocuğu değil ise, efsane onu bir kahraman haline getiremez; bir Yahudi çocuğu olarak kalır ise yüceltilmesi için herhangi bir şey yapılmamış olur. Efsanenin sadece çok az bir kısmında, çocuğun dış güçlerin şiddetine karşı koyarak hayatta kalışının kesinliği etkisini korur, ki bu daha sonra kral Hirodes'in firavunun rolünü üstlendiği İsa'nın çocukluk efsanesinde de tekerrür eder. Daha sonra Musa'yla ilgisi olmayan ama klasik bir kahraman tanımına uyan suya bırakılış efsanesine benzer bir efsane, beceriksiz biri tarafından Musa'ya yakıştırılmıştır; fakat durumun kendi özelliğinden dolayı bu yakıştırma, Musa'yla bağdaşacak bir şey değildir.

Bu pek de tatmin etmeyen ve pek de emin olmadığımız sonuca göre araştırmamızın bitmiş olması gerekirdi ve böylelikle Musa'nın Mısırlı olup olmadığı sorusuna da pek katkıda bulunmuş olmayacaktık. Ancak suya bırakılma motifinin değerlendirilebilmesi için belki de çok daha umut verici bir bağlantı daha mevcut.

Efsanede adı geçen iki aileye dönelim. Bu ailelerin psikanalitik yorum düzleminde eşdeğer olduklarını, efsanevi düzlemde ise diğerinin soylu birinin ise sıradan olduğunu ve birbirlerinden bu şekilde ayrıldıklarını biliyoruz. Ancak efsanenin göndermede bulunduğu söz konusu kişi, tarihi bir kişilik ise üçüncü bir düzlem daha mevcut, gerçeklik düzlemi. Ailelerden birisi bu kişinin, bu büyük adamın yetiştiği gerçek aile; diğeri ise efsanenin amaçlarına uygun olarak yaratılmış kurgusal aile. Genel olarak gerçek aile sıradan aileye, kurgusal olan ise soylu aileye tekabül eder. Musa'nın durumunda ise bir şeyler farklı gitmiş gibi görünüyor. Yeni bakış açımıza göre çocuğu suya bırakan, her koşulda fedakârlık yapan aile kurgu ürünü, çocuğu bulan ve büyüten sonraki aile gerçek olmalıydı belki de. Musa efsanesine de bağladığımız bu düşünceyi bir genelleme olarak kabul etme cesaretini kendimizde bulduğumuzda birdenbire şunu görürüz: Musa'nın, efsane tarafından Yahudi yapılması gerekmişti –ancak o muhtemelen soylu– bir Mısırlı idi. İşte bu, bizim vardığımız sonuç! Suyu bırakılma motifi böylece efsanede yerini bulur; bu yeni durumu yaratabilmek için, biraz zorlayarak da olsa, amacın yön değiştirmesi gerekiyordu; birtakım fedakârlıklar ile aslında durum kurtarılmıştı.

Musa efsanesinin benzerlerinden ayrılması Musa'nın öyküsünden kaynaklanan bir özelliğe dayandırılabilir. Başka durumlarda kahraman hayatı boyunca alt seviyelerden yukarılara doğru yükselirken, Musa adlı adamın kahramanlık geçmişi yükseklerden aşağılara, İsrailoğullarına inmesi ile başlar.

Bu küçük araştırmayı Musa'nın Mısırlı olması ihtimaline ilişkin bir umut kazanabilmek için, ihtiyacımız olan yeni, ikinci bir gerekçeyi bulabilmek amacıyla yaptık. İsimden türetilen gerekçelerin çoğunun insanların üzerinde belirgin bir etki gösteremediğini az önce gördük.⁸ Suya bırakılış efsanesinden yola çıkarak türetilen gerekçenin de daha büyük bir şansa sahip olmadığına önceden hazırlıklı olmalıyız. Bizimki gibi bir iddiada bulunabilmek için efsaneleri yaratma ve dönüştürme bağlantılarının çok açık olmadığı, efsanelerin arkasında yatan tarihsel gerçekliğin gün ışığına çıkartılabilmesi için Musa adlı kahramana ilişkin geleneklerin, tüm çelişkileri ve belirsizlikleriyle yüzyıllardır devam eden taraflı değişikliklerin ve buna yönelik çabaların boşa çıkmak zorunda olduğu itiraflarıyla karşılaşacağız. Ben şahsen bu "olumsuz görüşe" katılmıyorum, ancak onu reddetme gücüm de yok.

Daha kesin bulgulara varılamayacak ise, bu araştırmayı neden insanların bilgisine sundum? Ne yazık ki benim gerekçelendirmelerimin de imaların ötesine gidemeyeceğine üzülüyorum. Çünkü sözü edilen iki gerekçeye kendimizi kaptırıp ciddi bir biçimde Musa'nın soylu bir Mısırlı olduğunu varsayarsak bu durumda oldukça ilginç ve geniş kapsamlı perspektifler karşımıza çıkıyor. Pek de uzak olmayan bazı varsayımların yardımı ile Musa'nın bu sıradışı adımı atması-

8 Örneğin Ed. Meyer şunları söylemiş: Die Mosessagen und die Leviten (Musa söylenceleri ve Levililer), Berliner Sitzber. 1905: "Musa ismi muhtemelen Pinhas, Silolu bir rahip sülalesinden gelmektedir... kuşku yok ki eski Mısır dilinden (Kıpti) bir isim. Tüm bunlar tabii ki bu sülalenin Mısırlı olduğunu ispatlamaz fakat Mısır ülkesi ile ilişki halinde olduğunu gösterir." (s. 651). Doğal olarak, ne tür ilişkilerin söz konusu olduğu sorusu akla gelebilir.

na sebep olan motifler anlaşılabilir sanki ve yine bütün bunlarla yakından bağlantılı olarak Musa'nın Yahudi kavmine getirdiği yasaları ve dini oluşturan sayısız karakterin ve özelliğin gerekçeleri kavranabilecek, genel olarak tektanrılı dinlerin doğuşu hakkında önem taşıyan görüşler ortaya çıkacaktır. Bu kadar önem taşıyan bu tarz bilgileri sadece psikolojik olasılıklara dayalı temellere oturtmak mümkün değildir. Musa'nın Mısırlı olmasını tarihi bir dayanak olarak kabul ettiğimizde karşımıza çıkacak sayısız ihtimali, hayal ürünü ve gerçekten bir hayli uzak oldukları şeklinde yapılacak eleştirilere karşı savunabilmek için sağlam, ikinci bir dayanak noktasına daha ihtiyaç olacaktır. Musa'nın hangi dönemde yaşadığına ve Mısır'dan çıkış'ın hangi tarihe tekabül ettiğine ilişkin nesnel bir kanıt bizim ihtiyacımızı karşılayabilirdi. Ancak ne yazık ki böyle bir kanıt ulaşılamadı ve bu nedenle en iyisi, Musa'nın bir Mısırlı olduğu görüşüne dayanan tüm çıkarımlardan vazgeçmektir.

II

MUSA BİR MİSİRLİ İDİ İSE...

Bu dergide¹ yayımlanan eski bir yazımda Yahudilerin kurtarıcısı ve yasa koyucusu olan Musa adlı adamın bir Yahudi değil, bir Mısırlı olduğu olasılığını, yeni bir gerekçe ile desteklemeye çalıştım. İsmnin Mısır dil haznesinden geldiği, her ne kadar gereken takdiri görmediyse de belirtilmişti; ilave olarak Musa'nın suya bırakılış efsanesinin, kendisini Yahudi yapmak isteyen bir halkın ihtiyacından dolayı, Mısırlı olduğu yorumuna gereksinim duyduğunu da eklemiştim. Yazımın sonunda Musa'nın Mısırlı olduğunu kabul ettiğimizde, bunun önemli ve geniş kapsamlı sonuçlar yaratacağını ancak sadece psikolojik olasılıklara dayandığı ve nesnel kanıtları olmadığı için, tüm bunların resmi olarak arkasında duramayacağımı da söylemiştim. Elde edilen bulguların anlamı arttıkça, onları kesin kanıtlar olmaksızın çevreden gelecek eleştirel saldırıların kucağına atmanın sakıncalı olabileceği uyarısını çok daha güçlü hissediyor insan, tıpkı tunçtan yapılmış sağlam bir heykelin oynak, kaygan, toprak bir zeminde oturtulması gibi. İsteddiği kadar baştan çıkartıcı olsun hiçbir olasılık bizi yanılmaktan tamamen koruyamaz; hatta bir sorunun tüm parçaları bir yap-boz oyununda olduğu gibi yerli yerine otursa dahi olasılığın muhakkak gerçekleşmediği ve gerçeğin her zaman olası olmadığını aklımızdan çı-

1 *Imago*, Bd. XXIII, 1937, fasikül I: "Musa, bir Mısırlı".

kartmamalıyız. Ve nihayetinde, öne sürdükleri iddiaların gerçekte uzaktan yakından ilgisinin olup olmamasına aldırmış etmeden keskin zekâlarının tümünü harcayarak kendilerine tatmin sağlayan Skolastikler ve Talmutçular arasına katılmanın da pek çekici olmadığı aşîkâr.

Tıpkı dün gibi bugünde çok ağır basan tüm bu kaygılara karşın öne sürdüğüm motiflerin çelişkileri arasından, ilk bulgularıma ilave olarak bu ek yazıyı kaleme almaya karar verdim. Ama bu yazı yine de sorunun bütününe ve bu bütünün en önemli kısmına cevap verir nitelikte değil.

Musa bir Mısırlı idi ise, bu olasılıktan ilk kazancımız cevaplama zor bir bulmaca olacaktır. Bir halk ya da kabile² büyük bir harekete kalkıştığında, doğal olarak bu halktan birisinin kendisini lider ilan etmesi ya da seçilerek bu rolü üstlenmesi dışında başka bir şey beklenemez. Fakat soylu bir Mısırlıyı –belki bir prens, rahip ya da yüksek mevkiden bir memur– göç etmiş, kültürel olarak gelişmemiş birtakım yabancılara başına geçerek onlarla birlikte ülkeyi terk etmesi için harekete geçiren sebebin ne olduğunu bulmak çok da kolay değil. Mısırlıların yabancı kavimlere karşı besledikleri, o bilindik aşağılama duygusu da tüm bunlara eklenirse böyle bir şeyin ihtimal dahilinde olması zor görünüyor. Evet, sanırım tam da bu nedenden ötürü, isminin Kıptice olduğunu çözen ve söz konusu adama Mısırlılığın tüm bilgeliğini atfedilen tarihçiler dahi, Musa'nın bir Mısırlı olma olasılığının hakkını ona teslim etmek istememişlerdir.

2 Mısır'dan çıkışın hangi tarihlerde gerçekleştiğine ilişkin hiçbir fikrimiz yok.

Bu ilk zorluğa hemen bir ikincisi daha eklenecek. Musa Mısır'da yaşayan Yahudilerin sadece politik lideri değil, aynı zamanda onların yasa koyucusu, öğreticisi idi ve Musa'nın onları günümüzde hâlâ Musevilik olarak onun adıyla anılan yeni bir dini kabul etmeleri için zorlayan birisi olduğunu unutmamalıyız. Fakat bir insan tek başına yeni bir din yaratmaya muktedir midir? Ve başka birisinin dinine müdahale etmek istediğimizde, doğal olan o kişiyi kendi dinimize davet etmek değil midir? Mısır'da yaşayan Yahudi kavmi muhakkak bir şekilde dinsiz değildi ve onlara yeni bir din sunan Musa bir Mısırlı idi ise, yeni olan dinin Mısır kökenli olduğu varsayımı yadsınamaz.

Ne var ki bu olasılığın önünde duran bir engel var: Yahudilerin dini olan Musevilik ile Mısır dini arasındaki keskin zıtlık. İlki çok katı bir tektanrıcılıktır; tek bir tanrı vardır, bu tanrı biriciktir, gücü her şeye yeter, ulaşılmazdır; onun bakışlarına dayanılmaz, kendisi hakkında bir fikir ya da hayal üretilemez, adı bile ağza alınamaz. Buna karşın Mısır dininde hepsini bilmenin neredeyse mümkün olmadığı farklı yeteneklere ve farklı kökenlere sahip, gökyüzü ve yeryüzü, güneş ve ay gibi büyük doğa güçlerinin kişileştirilmesinden, tanrıça *Ma'at* gibi (doğruluk ve adalet) soyutlamalardan ya da cüce *Bes* gibi bir soytarıdan gelen bir tanrılar topluluğunun varlığı söz konusuydu. Fakat bunların çoğu ülkenin sayısız bölgeye ayrıldığı dönemden kalma yerel tanrılardan oluşuyordu; sanki eski totem hayvanları dönemini aşamamış, birbirinden ayırt etmenin zor olduğu, neredeyse hiçbirinin özel bir işleve sahip olmadığı hayvan görünümlü varlıklar. Bu tanrıları ulu kılmak için söylenen ilahiler her biri için

hemen hemen aynı şeyleri söyler, aklımızı umutsuzca karıştıracak şekilde hepsini birbirleriyle özdeşleştirir. Tanrı isimleri öyle bir araya getirilir ki, neredeyse biri diğerinin sıfatı haline dönüşür; böylece “Yeni İmparatorluk” döneminin çiçek açtığı zamanlarda *Teb* kentinin ana tanrısı *Amen-Ra*’da, ismin ilk kısmı koç başlı kent tanrısını anlatırken, *Ra* şahin başlı güneş tanrısı *On*’un ismidir. Tanrılara hizmet ederken yapılan çeşitli büyüler ve törenler, kullanılan sihirli sözcükler ve tılsımlar Mısırlıların günlük hayatına egemendir.

Bu farklılıkların bazıları katı bir tektanrıcılığın sınır tanımayan bir çoktanrıcılığa karşın sahip olduğu, prensipte mevcut olan keskin zıtlıktan kolayca türetilabiliyor. Diğerleri görünüşe göre, dinlerden biri daha ilkel evrelere daha yakın durduğundan, diğeri ise kendisini yüce soyutlamalara teslim ettiğinden, daha tinsel bir düzlemden kaynaklanan farkın bir devamı açıkçası. Tüm bunlar, Musevi ve Mısır dini arasındaki zıtlığın istenilerek ve kasıtlı olarak keskinleştirildiği izlenimine kapılmamıza yol açabiliyor; örneğin dinlerden biri her türlü büyü ve sihiri katı bir şekilde lanetlerken, diğerinde sihir ve büyü önü alınamaz şekilde yayılıyor. Ya da Mısırlıların bugün müzelerimizi süsleyen tanrılarını balçık, taş ve tunçtan yapma şevklerinin karşısına gerçek ya da hayal ürünü herhangi bir imgenin resmedilmemesi gibi sert bir yasağın konulması söz konusu. Ancak iki dinin arasında bizim açıklamalarımızda yer vermediğimiz bir karşıtlık daha var. Eski zamanlarda var olan hiçbir kavim, ölümü bu kadar yadsınamış, öteki dünyada bir varoluşu mümkün kılmak için bu kadar titiz bir şekilde çalışmamıştır; buna istinaden yeraltı dünyasının hâkimi ölüm tanrısı *Osiris*, Mısır tanrılarının

namında en bilineni ve şüphe götürmeziydi. Eski Yahudi dinini bir ölümsüzlüğü tamamen reddetmiş; ölümden sonra bir yapının olması ihtimalini ise hiçbir zaman dile getirmemiştir. Daha sonraki tecrübeler, öteki dünyada bir varoluş inancının tektanrılı bir din ile pekâlâ da bağdaşabileceğini gösterdiğinden, tüm bu olup bitenler çok daha garip geliyor.

Musa'nın bir Mısırlı olduğu varsayımının, farklı yönlerden ele alındığında verimli ve aydınlatıcı olacağını ummuştuk. Ancak bu varsayımdan yaptığımız ilk çıkarım, yani Yahudilere sunduğu dinin kendisine ait, Mısır kökenli olduğu, her iki din arasındaki farklılıklardan hatta karşıtlıklardan ötürü boşa çıktı.

II

Ancak Mısır din tarihinin geç keşfedilip sonraları takdir edilen tuhaf bir özelliği bize bir umut daha veriyor. Musa'nın Yahudi kavmine getirdiği dinin kendi dini olması, *Mısır* dini olmasa da, Mısır'daki dinlerden *biri* olma ihtimalinin halen *bâki* olması.

Mısır'ın bir dünya imparatorluğu haline geldiği görkemli 18. hanedan döneminde, MÖ 1375 dolaylarında tıpkı babası gibi adı ilk önce *Amenhotep* (IV.) olan genç bir firavun tahta geçmiş, sonraları ismini değiştirmiş ancak sadece bununla da yetinmemiştir. Bu firavun Mısırlıların binlerce yıllık geleneklerine ve alışageldikleri hayat tarzına ters düşen yeni bir dini onlara zorla kabul ettirmiş. Bildiğimiz kadarıyla dünya tarihinde ilk kez ortaya çıkan bu din, katı bir tektanrıcılıktı

ve tek bir tanrı'ya olan inanç, eski çağların –ve uzun süre sonraki çağların da– yabancı olacağı dini hoşgörüsüzlüğü kaçınılmaz bir şekilde doğurmuştu. Fakat *Amenhotep*'in hükümdarlığı sadece 17 yıl sürmüştür; 1358 yılında ölümü üzerine bu yeni din ortadan kaldırılmış, kâfir sayılan hükümdarın adını anmak yasaklanmıştır. Bugün hakkında bildiğimiz birkaç şeyi, kendi tanrısı için yaptırıp adadığı başkent in yıkıntıları ve kaya mezarlıkları üzerindeki yazıtlardan çıkartabiliyoruz. Bu garip, nevi şahsına münhasır kişi hakkında öğrenebileceğimiz her şey ilgiye değer.³

Yeni olan her şeyin hazırlık aşaması ve ön koşulları eskide yatar. Mısır tektanrıcılığının kökenleri kuşkusuz biraz daha eskiye dayanmaktadır.⁴ On (Heliopolis) kenti eteklerinde kurulu güneş tapınağının rahip okulunda evrensel bir tanrı fikri geliştirmek ve tanrının varlığının etik yanlarını öne çıkartmak üzere uzun zamandır eğilimler mevcuttu. Doğruluğun, düzenin ve adaletin tanrıçası *Ma'at*, güneş tanrısı Ra'nın kızlarından biridir. Yenilikçi kralın babası ve atası olan III. Amenhotep zamanında dahi, muhtemelen *Teb'deki Amen* tanrısının önlenemez yükselişiyle rekabet niteliğinde, güneş tanrısına tapınma yeni bir devinim kazanmıştı. Güneş tanrısının çok eski isimlerinden olan *Aton* ya da *Aten* yeniden gün yüzüne çıkartılmış ve genç kral Aton dininde, onun var ol-

3 Breasted "The first individual in human history" (İnsanlık tarihinde ilk birey) olarak adlandırıyor.

4 Bundan sonraki açıklamalar temelde J. H. Breasted'in *History of Egypt* (Mısır tarihi) 1906, aynı zamanda *The Dawn of Conscience* (Bilincin Şafağı) 1934 ve *The Cambridge Ancient History*'in (Cambridge Antik Tarihi) II. Cildinden alıntısı yapılan söz konusu bölümlere dayanmaktadır.

ması için çaba harcamadan, sadece kabul ederek bağlanabileceği mevcut bir görüş bulmuştur.

Mısır'ın siyasi durumu bu dönemde Mısır dinini güçlü bir şekilde etkilemeye başlamıştı. Büyük fatih III. Thutmose'nin zaferleri sayesinde Mısır bir dünya gücü haline gelmiş, güneyde Nubye, kuzeyde Filistin, Suriye ve Mezopotamya'nın bir parçasını kendi topraklarına katmıştı. Bu sömürgecilik anlayışı dine de evrensellik ve tektanrıcılık olarak yansıma-ya başlamıştı. Firavun Mısır'ın dışında Nubye ve Suriye sınırlarından da sorumlu olmaya başlayınca, Mısır tanrısının da ulusal sınırları aşması, nasıl ki firavun Mısırlılarca tanınmış dünyanın biricik ve kayıtsız şartsız hakimi ise, Mısır tanrısının da o hale gelmesi gerekiyordu. Buna ek olarak Mısır imparatorluk sınırlarının genişlemesi ile yabancı etkilerin artması doğaldı; kral eşlerinden bazıları Asyalı prenseslerdi⁵ ve büyük olasılıkla doğrudan Suriye'den gelen etkilerle tektanrıcılığa yönelik bir teşvik de vardı.

Amenhotep güneş kültüne olan bağlılığını hiçbir zaman inkâr etmemişti. Kaya mezarlıkları yazıtlarından bize miras kalan ve bir ihtimal tanrı Aton'a kendisi tarafından yazılan ilahilerin ikisinde, ancak yüzyıllar sonra Yahudi tanrı *Yahve'*yi öven mezmurlarda karşımıza çıkan bir coşkuyla Güneş'e, Mısır ve dışındaki tüm varlıkların yaratıcısı ve koruyucusu olarak methiyeler düzer. Ancak bilimsel olarak daha sonra kanıtlanacak olan gün ışığının etkisine ilişkin bilginin şaşırtıcı öngörüsüyle yetinmez. Kuşkusuz bir adım ileri gide-

5 Hatta belki de *Amenhotep*'ın sevgili karısı *Nefertiti* de bunlardandı.

rek güneşe somut bir nesne olarak değil, enerjisi ışığına yansıyan tanrısal bir varlığın sembolü olarak tapınır.⁶

Fakat kralı, kendisinden önce zaten mevcut olan Aton dininin sadece bir takipçisi ve destekçisi olarak görürsek ona haksızlık etmiş oluruz. Çok daha büyük eylemlere girişmiştir. Tanrı'nın biricikliği ilkesi ile evrensel tanrı öğretisinin tektanrıcılığa dönüştüğü bir yenilik getirmiştir. İlahilerinin birinde bu açık seçik dile gelir: "Ey biricik tanrı, senden başka ilah yoktur."⁷ Ve unutulmamalıdır ki, yeni öğretinin takdir edilebilmesi için sadece olumlu yanlarının bilinmesi değil, olumsuz yani reddettiklerinin bilgisi de o kadar önemlidir. Tanrıça Athena'nın Zeus'un kafasından çıkarak birdenbire dünyaya gelişi gibi yeni dinin tek bir hamleyle hayata geçirildiğini düşünmek hata olur. Eldeki verilere göre anlaşılan o ki bu din, Amenhotep'in iktidarı sırasında güçlenmiş ve gittikçe daha açık, tutarlı, katı ve hoşgörüsüz hale gelmiş-

6 Breasted, *History of Egypt*, s. 360: "But however evident to Heliopolitan origin of the new state religion might be, it was not merely sun-worship; the word Aton was employed in the place of the old word for 'god' (neter) and the god is clearly distinguished from the material sun." (Ancak yeni devlet her ne kadar Heliopolitan kökenli olsa da sadece güneşe tapmıyordu. Aton sözcüğü eski tanrı sözcüğünün ikamesi idi ve tanrı açık seçik madde olarak güneşten ayrılıyordu.) "It is evident that what the king was deifying was the force, by which the Sun made itself felt on earth" (Kralın ilahlaştırdığı gücün, güneşin yeryüzüne düşerek verdiği güçle aynı olduğu açıkça görülebilmektedir." (*Dawn of Conscience*, s. 279) – benzer şekilde A. Erman'ın da (Mısır dini, 1905) Tanrı'yı övme şekline ilişkin yorumu: "bunlar... gökcisimlerinin kendisini değil, içlerinde kendilerini açık eden varlıklara tapınması gerektiğini olabildiğince soyut bir şekilde dile getiren ifadeler."

7 Age, *History of Egypt*, s. 374.

tır. Büyük ihtimalle bu gelişme Amen rahiplerinin yenilikçi krala karşı takındıkları şiddetli düşmanlığın etkisiyle gerçekleşmiştir. Amenhotep'in iktidarının altıncı yılında, aralarındaki düşmanlık o derece büyümüştü ki firavun, artık yasak olan, isminde geçen Amen kısmını değiştirmiştir. *Amenhotep* yerine *Ikhnaton* adını alır.^{8*} Ancak yenilikçi firavun, artık netleşen duyulan tanrı ibaresini sadece isminden çıkartmakla yetinmez, tüm yazıtlardan ve hatta babası III. *Amenhotep*'in adından bile sildirir. *Ikhnaton* ismini değiştirdikten kısa bir süre sonra Amon'un egemenliği altındaki Teb kentini terk ederek, başkenti, baştanbaşa yeniden inşa ettiği *Akhetaton* (*Aton*'un ufku) adını verdiği kente taşır. Kentten geriye kalan kalıntıların bulunduğu yerin bugünkü adı *Tell-el-Amarna*'dır.⁹

Kralın takibinden en fazla tanrı Amen nasibini almıştır ancak sadece tek başına o da değil. İmparatorluğun dört bir yanında tapınaklar kapatılmış, ibadet yasaklanmış ve tapınakların mallarına el konulmuştu. Hatta firavunun takip hırslı, anıtlarda adı çoğul olarak geçen "Tanrı" sözcüğünü tek tek kazıtacak kadar ileri gitmişti.¹⁰ *Ikhnaton*'un aldığı tüm bu

8 İsmi İngilizce versiyonundan yola çıkıyorum (aksi takdirde Akhenaton). Kralın yeni ismi neredeyse bir önceki ismine benzer bir anlam taşır: Tanrı memnun bkz. bizdeki Gotthold, Gottfried isimleri gibi.

* Freud'un Almanca metnine sadık kalınmıştır. Türkçede *Ikhnaton*, *Akhentaton* ya da *Akhenaten*'e karşılık gelmektedir. Kimi kaynağa göre "Tanrı'nın hizmetkârı" anlamını taşır. Almancada Gotthold, Gottfried bu anlamları içeren özel erkek isimlerdir. (Çev. n.)

9 Burada, 1887 yılında, tarihsel olarak çok büyük önem taşıyan, Mısır hükümdarları ile Asya'daki dostları ve vasallar arasındaki yazışmalar bulunmuştur.

10 *History of Egypt*, s. 363.

önlemlerin, baskı altına alınan ruhbanlar sınıfında ve memnuniyetsiz halkta, firavunun ölümünden sonra ayyuka çıkan intikam duygularını körüklemesine şaşmamalı. Aton dini çok yaygınlaşmamış, firavunun kendi çevresindeki birkaç kişi dışında dar bir çevre tarafından kabul görmüştür. *Ikhnaton*'un akıbeti bizim için bir muamma. Onun ölümünden sonra pek varlık gösteremeyen, kısa süreliğine tahta geçen bazı kimselerden bahsediliyor. Damadı *Tutankhaton* dahi Teb kentine dönüp adındaki tanrı *Aton* ibaresini *Amon* ile değiştirmesi için zorlanmıştı. Ardından, başkomutan *Haremhab* 1350 yılında düzeni tekrar oturtuncaya dek ülkede anarşinin hüküm sürdüğü bir dönem başlar. Görkemli 18. sülale dönemi silinip gitmiş, aynı zamanda Nubya ve Asya'da fethedilen yerler elden çıkmıştı. Bu karanlık ara dönemde Mısır'ın eski dinleri yine yürürlüğe konulmuş. Aton dini saf dışı bırakılmış, *Ikhnaton*'un başkenti yakılıp yıkılmış, yenilikçi firavunu anmak ise suç sayılmış. Aton dinine özgü birtakım olumsuz karakteristik özellikleri öne çıkartışımız belli bir amaca hizmet edecektir. Öncelikle efsanelere, büyüye ve sihre dayanan her şey bu dinde reddedilmiş.¹¹

Artık güneş tanrısı eskisi gibi küçük bir piramit ve şahinle değil neredeyse dümdüz basit diyebileceğimiz, yuvarlak

11 Weigall'ın (*The life and Times of Ikhnaton*, 1923, s. 121) (*Ikhnaton*'un hayatı ve dönemi) dediğine göre *Ikhnaton* birtakım sihirli formüllerle gazabından sözümona korunabilenin bir cehennem hakkında hiçbir şey duymak istemiyordu. "Akhnaton flung all these formulate into the fire. Djins, bogies, spirits, monsters, demigods and Osiris himself with all his court, were swept into the blaze and reduced to ashes." (Akhnaton tüm bu formülleri ateşe verir. Cinler, umacılar, sihirler, canavarlar, yarı tanrılar ve Osiris'in kendisi dahi tüm saray halkı ile birlikte alevlerin içine sürüklenip, kül olup gider.)

bir levhanın içinden çıkan ve insan ellerinde son bulan ışınlarla tasvir edilir. Amarna döneminde, tüm sanat sevgisine rağmen güneş tanrısı *Aton*'a ait başka bir tasvir, onu tanımlayan bir kişisel imgeye henüz rastlanmamıştır ve hiçbir zaman bulunamayacağını da emin bir şekilde söyleyebiliriz.¹²

Nihayet ölüm tanrısı Osiris ve ölümler diyarı üzerine tek bir kelimenin dahi edilmediği noktası üzerinde duralım biraz. Ne ilahiler, ne mezar yazıtları o dönem Mısırlıların gönlünden geçen ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi içerir. Böylece *Aton* dininin halk dinine karşıt olan tutumu tüm açıklığı ile gözler önüne serilir.¹³

III

Tüm bunlardan şöyle bir sonuca varabiliriz sanırım: Musa bir Mısırlı idi ise ve Yahudilere kendi dinini sunduysa, bu din *İkhnaton*'unki yani *Aton* dini idi.

12 A. Weigall (age): "Akhnaton did not permit any graven image to be made of the Aton. The true God, said the King, had no form; and he held to this opinion throughout his life." (s. 103) (İkhnaton, *Aton*'un put şeklinde herhangi bir suretinin yapılmasına izin vermez. Gerçek tanrının diyordu kral, sureti yoktur; ve ömrü boyunca bu görüşün arkasında durur.)

13 Erman age s. 70: "Osiris ve onun hükümdarlığı hakkında tek bir söz bile edilmeyecekti." Breasted, D. of C. (Bilincin Şafağı), s. 291. "Osiris is completely ignored. He is never mentioned in any record of Ikhnaton or in any of the tombs at Amarna." (Osiris tamamıyla görmezlikten geliniyordu. İkhnaton'a ilişkin herhangi bir kayıta ya da Amarna mezar taşlarının hiçbirinde adı geçmiyordu.)

Az önce Yahudi dinini Mısır halk dini ile karşılaştırdık ve ikisinin arasındaki karşıtlıkları tespit ettik. Şimdi ise aralarındaki kökensel özdeşliği ispatlamak amacıyla Yahudi dini ile *Aton* dini arasında bir karşılaştırma yapalım. Bunun zor bir görev olduğunun bilincindeyiz. Amen rahiplerinin besledikleri kin yüzünden *Aton* dini hakkında belki de çok az bilgimiz var. Musevi dinini ise, son, yani 800 yıl sonra sürgün sonrası dönemde, Yahudi ruhbanları tarafından kayda geçirildiği haliyle tanıyoruz. Elimizdeki malzemenin yetersizliğine rağmen, varsayımımızı destekleyecek tek tük ipuçları elde ettiğimizde, bunlar kuşkusuz ki bizim için çok büyük değer arz edecektir.

Musevi dininin aslında *Aton* dininden başka bir şey olmadığı varsayımımızı ispatlamanın kısa bir yolu olabilir ki, bu da bir itiraf, bir bildiri üzerinden mümkün. Ancak korkarım ki bize bu yolun izlenilemeyeceği söylenecektir. Yahudi dininin bir tür kelime-i şahadet'i şu şekildedir: *Schema Jisroel Adonai Elohenu Aonai Echod*. Mısırlı *Aton* (ya da *Atum*) ismi tesadüfen İbranice *Adonai* sözcüğü ve Süryani kökenli tanrı ismi *Adonis* gibi tınlar, zaman içinde dil ve anlam ortaklığına kavuştu ise o halde şu şekilde bir çevirisini yapmak mümkün: *Dinle İsrail, bizim tanrımız Aton (Adonai) tek ve eşsizdir*. Ne yazık ki bu sorunun cevabını verebilmek için yeterince yetkin değilim, literatürde de bu konu hakkında fazla bir şey bulamadım,¹⁴ fakat konuyu bu kadar da basit ele almamak gerekiyor muhtemelen. Zaten tanrı isimlerine ilişkin soruna tekrar dönmemiz gerekecek.

14 Bu konuya *Weigall*'de sadece birkaç yerde değiniliyor (*age*): "Ra'yı batan güneş olarak tanımlayan Tanrı *Atum* belki de kuzey Suriye'de genel olarak *Aton* olarak tapırulan Tanrı ile aynı kökenden ve yabancı bir kraliçe ile maiyeti kendilerini bu nedenle *Teb* yerine *Heliopolis*'e daha yakın hissetmiş olmaları" (s. 12 ve s. 19).

Her iki dinin arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, bizi tuzla aydınlatmasa da kolayca görülebiliyor. Her ikisi de katı bir tektanrıcılığın biçimleri ve dolayısıyla her ikisinde ortak olan bu yan sayesinde, ikisini de bu temel karaktere bağlama eğilimi doğuyor insanda ister istemez. Yahudi tektanrıcılığı bazı noktalarda Mısırlı'na göre daha sert bir tavır takınmaktadır, örneğin imgeler yoluyla tasviri tamamen yasaklaması gibi. Asıl fark –tanrı adlarını bir yana bırakırsak– Yahudi dininin güneş kültünü tamamıyla yadsıması, buna karşın Mısır dininin güneşe tapmaya halen devam etmesidir. Museviliği Mısır halk dini ile karşılaştırırken iki din arasında prensipte karşıtlıklar olmasının dışında, kasıtlı bir çelişkinin de aralarında farklılığa yol açtığı izlenimine kapıldık. Şimdiyse karşılaştırma yaparken Yahudi dininin yerine, bildiğimiz üzere *İkhнатon*'un halk dinine karşı kasıtlı bir nefretle geliştirdiği *Aton* dinini koyarsak bu izlenimimizde haklı olduğumuzu görüyoruz. Yahudi dininin öteki dünya ve ölümden sonraki yaşam hakkında hiçbir şey bilmek istemeyişine haklı olarak şaşırmıştık; çünkü bu tarz bir öğreti en katı tektanrıcılık ile uyuşuyordu aslında. Oysa Yahudi dininden *Aton* dinine bir göndermede bulunursak ve ölümden sonraki yaşamı yadsımanın buradan alıntılandığını varsayarsak şaşkınlığımız yok olur. Çünkü *İkhнатon* için halk dinine karşı açtığı savaşta bu bir gereklilikti, zira ölüm tanrısı Osiris belki de yeryüzünde mevcut tanrıların herhangi birinden çok daha etkin bir role sahipti. Yahudi dininin *Aton* dini ile bu ortak paydada buluşması bizim varsayımımızı destekleyen ilk güçlü kanıt. Ancak tek kanıt olmadığını da birazdan göreceğiz.

Musa Yahudilere sadece bir din getirmemiştir; aynı kesinlikle sünnet âdetini de yerleştirdiğini iddia edebiliriz. Bu gerçek, bizim sorunumuz açısından önemli bir anlama sahip ve şimdiye dek hak ettiği takdiri hiç göremedi. Tevrat'ta yazanlar her ne kadar birçok kez aksini iddia etse de, bir yandan sünneti eski zamanlarda tanrı ile İbrahim arasındaki bağın bir işareti olarak alırken, diğer yandan da özellikle muallakta kalan bir noktada tanrı'nın Musa'ya bu kutsal âdeti yerine getirmediği için öfkeli olduğunu ve Musa'nın Medyenli karısının, tehdit altındaki bu adamı (Musa'yı) hızlı bir şekilde sünnet ederek onu tanrı'nın gazabından kurtardığı anlatılır. Ancak bunlar kafamızı karıştırmaması gereken tahriflerdir, daha sonra bu motiflere de göz atacağız. Böylece sünnet âdetinin Yahudilere nereden geldiğine ilişkin soruya hâlen tek bir cevabımız mevcut: Mısır'dan. "Tarihin babası" Herodot sünnet âdetinin Mısır'da uzun süredir uygulandığını belirtir ve mumyalar ve mezar duvarlarındaki resimler üzerinde yapılan incelemeler de bu bilgiyi destekler. Bildiğimiz kadarıyla doğu Akdeniz'de bu âdeti yerine getiren başka bir halk yoktu; Samilerin, Babillerin ve Sümerlerin sünnetsiz olduğunu tereddütsüz kabul edebiliriz. Kenan ülkesi sakinleri üzerine Tevrat'ın kendisi zaten bilgi verir; Yakup'un kızının Sichem prensi ile evlenebilmesi prensin sünnet olmasına bağlıdır.¹⁵ Mısır'da yaşayan Yahudilerin sünnet âdetini Mu-

15 Tevrat geleneğini böylesine başına buyruk ve keyfi bir şekilde harcarsak, işimize yaradığı yerlerde destek olarak alıp, işimize yaramadığında ise bir kenara atarsak ciddi yöntemsel eleştirilere maruz kalacağımızın ve varsayımlarımızın inandırıcılığını yitirebileceğinin bilincindeyiz. Ancak, ağır tahrife uğradığından dolayı güvenilirliğini kaybetmiş olduğunu kesinlikle bildiğimiz bir malzemeyi kullanabilmenin tek yolu budur. Umudumuz daha sonra izini bulabileceğimiz gizli kanıtlara ulaşp, haklı çıkabilmektir. Bir kesinliğe ulaşmak zaten hiç mümkün değil ve ayrıca diğer yazarlar da aynı şekilde davranmıştır.

sa'nın yaymaya çalıştığı dinin dışında bir yoldan kabul ettikleri olasılığını tamamıyla asılsız sayarak reddedebiliriz. Şimdi sünnetin genel bir halk *âdeti* olarak Mısır'da uygulandığını kabul ederek, bir an Musa'nın soydaşlarını Mısır'daki köleliklerinden kurtarıp, Musa'yı, onların Mısır ülkesinin dışında bağımsız ve ulusal bilinci yüksek bir şekilde var olmalarını isteyen -ki gerçekten de öyle oldu- bir Yahudi olarak düşündüğümüzde, kendi çabaları, halkının ve ülkenin hizmetkârı duygusundan uzaklaşıp, "Mısır'ın lüks hayatına" duyulan özlemi aşma doğrultusunda, bir yandan onlara, kendilerini bir ölçüde Mısırlı hissettiren ve daima Mısır'ı hatırlatacak eziyetli bir *âdeti* zorla kabul ettirmeye çalışmasının ne anlamı olabilirdi ki? Hayır, yola çıktığımız olgu ve ona ilave ettiğimiz varsayım o derece birbirine bağlı ki, şu sonuca ulaşacak cesareti kendimizde bulabiliyoruz: Musa Yahudilere sadece bir din değil, aynı zamanda sünnet *âdeti* buyruğunu da getirdi ise, o halde bir Yahudi değil bir Mısırlı idi ve Musevi dini büyük ihtimalle Mısır kökenli bir dindi, hatta halk diniyle olan karşıt özellikleri yüzünden daha sonraları Yahudi dinini de bazı önemli noktalarda uyuşacağı *Aton* dini idi.

Musa'nın bir Yahudi değil de bir Mısırlı olduğu varsayımının yeni bir bilmece yarattığını fark ettik. Yahudi olduğunda bizce anlaşılması kolaymış gibi görünen birtakım davranışlar, Mısırlı olduğunda kavranılması güç hale geliyor. Fakat Musa'yı İkhnaton'un yaşadığı dönemde düşünürsek ve onu şu yenilikçi firavun ile bağdaştırırsak bu sorun da ortadan kalkmış ve tüm sorularımıza cevap niteliğinde olan bir kanıt ortaya çıkmış olur. Musa'nın soylu ve yüksek mevkiden, hatta belki de efsanenin de anlattığı gibi gerçekten kral sarayı çevresinden bir adam olduğu kabulünden yola çıkalım. Sahip ol-

duğu büyük yeteneklerin farkındaydı kuşkusuz, hırslı ve tuttuğunu kopartan biri; belki bir gün halkı yönetmek ve imparatorluğa egemen olmak gibi düşleri vardı. Firavuna yakın birisi olarak, bu yeni dinin temel düşüncelerini benimsemiş ve onun inançlı taraftarlarından biri haline gelmişti. Firavunun ölümü ve dine karşı gösterilen tepkileri gördükten sonra tüm ümitleri ve hayalleri yıkılmıştı; çok değer verdiği inançlarından vazgeçmediği takdirde, Mısır'ın ona sunabileceği bir şey kalmamıştı, vatanını kaybetmişti. Bu zor durumda sıradışı bir çıkar yol buldu. Hayalperest *Ikhnaton*, halkına yabancılaştırmış ve dünya imparatorluğunun parçalanmasına izin vermişti. Bu durumda yeni bir imparatorluk kurmak, Mısır tarafından hor görülen dine tapınacak yeni bir kavim arayışına girmek Musa'nın enerjik doğasına uyan bir plandı. Anlaşılacağı üzere kadere karşı çıkıp, *Ikhnaton*'un yaşadığı felaketin yarattığı hezimete karşın bunların iki bakımdan acısını çıkartmak kahramanca bir denemeydi. Belki o sıralar, belirli bazı Sami boylarının yerleştiği (Firavun *Hyksos* zamanında) bir sınır eyaletinin valisiydi (Gosen). Onları yeni halkı olarak tayin etti. Dünya tarihini etkileyen bir karar!¹⁶ Onlarla anlaşmaya vardı, başlarına geçti ve "güçlü bir elin desteği" ile Mısır'dan çıkışlarını sağladı. Tevrat geleneğinin anlatılarına tamamen karşıt bir bi-

16 Musa yüksek mevkide bir memur idi ise bu Yahudilerde üzerine aldığı lider rolünü anlamamızı kolaylaştırıyor; bir rahip idi ise bu durumda din kurucusu olarak ortaya çıkma ihtimali de olası. Her iki durumda da o zamana dek icra ettiği mesleğini sürdürüyor olacaktı. Saray çevresinden gelen bir prens ise her iki rolü de kolayca üstlenebilirdi, vali ve rahip. Suya bırakılış efsanesini kabul eden, ancak Tevrat dışında gelenekler biliyormuş gibi görünen Flavius Josephus (*Antiquitates judaicae*) bir anlatısında Musa başkomutan olarak Habeşistan'da zafer dolu bir sefer gerçekleştirmiştir.

çimde Mısır'dan çıkışın barış içinde, Mısırlılar tarafından takibe alınmadan gerçekleştiği kabul edilebilir. Musa'nın otoritesi tüm bunları mümkün kılmıştı ve ona engel olabilecek bir merkezi güç de mevcut değildi.

Bizim tasarımıımıza göre Mısır'dan çıkış 1358 ile 1350 yılları arasına yani *İkhnaton*'un ölümünden sonraya ve *Haremhab* tarafından devlet otoritesinin kurulmasından *öncesine* tekabül etmeliydi.¹⁷ Göç'ün tek hedefi *Kenan* ülkesi olmalıydı. Mısır iktidarının çöküşünden sonra savaşçı Ermeniler yığınlar halinde ülkeyi istila etmiş, yıkıp yağmalamış ve becerikli bir halkın ülkeyi nasıl kendi eline geçirebildiğini göstermişti. Bu savaşçıları 1887 yılında yıkık kent *Amarna*'nın harabeleri arasında bulunan arşivdeki mektuplardan biliyoruz. Orada bu savaşçıların adları *Habiru* olarak geçiyordu ve bu isim nasıl oldu ise sonraları oraya zorla yerleşen Yahudilere –İbrani-ler– takılmıştır ama aslında *Amarna* mektuplarında kastedilen Yahudiler onlar değildir. Filistin'in güneyinde –*Kenan* ülkesinde– şu anda Mısır'dan göçen Yahudilerin akrabaları olan boylar da yaşıyordu.

Mısır'dan çıkışın nedeni olarak tahmin ettiğimiz kanıtlar sünnetin hayata geçirilmesine de neden olarak gösterilebilir. Gerek halkların gerekse de tek tek bireylerin bu çok eski, artık anlaşılamayan *âdet*e karşı nasıl bir tutum takındıkları biliniyor. Bu *âdet*, onu yerine getirmeyenler için çok yabancı geliyor ve ondan biraz ürküyorlar – sünneti kabul eden diğer-

17 Bu onu *Merneptah* iktidarı altındaki 19. sülale dönemine yerleştiren çoğu tarihinin iddiasının aksine yaklaşık bir yüzyıl önceydi. Belki de biraz daha geç, çünkü resmi tarih yazıcılığı hükümdarsız dönemi *Haremhab* dönemine dahil eder.

leri ise âdetleriyle övünüyorlar. Sünnet âdetini uygulamakla kendilerini yücelmiş hatta asilleşmiş sayıyorlar ve bu âdete kirli gözüyle bakanları küçümsüyorlar. Bugün dahi Türkler Hristiyanları “sünnetsiz köpek” diye aşağılar. Bir Mısırlı olarak sünnetli olan Musa’nın kendisinin de bu fikre katıldığı düşünülebilir. Yerini yurdunu birlikte terk ettiği Yahudiler, ülkede geride bıraktığı Mısırlılardan daha üstün bir kavim olacaktı. Ne pahasına olursa olsun onların gerisinde kalmamalıydılar. Tevrat’ta da ayrıntılı bir şekilde ifade edildiği gibi Musa onları “kutsal bir halk” haline getirmek istiyordu ve bunun bir işareti olarak onları Mısırlılar ile en azından eşdeğer kılacak olan âdeti yerleştirdi. Bu tarz kutsanmış bir işaret ile tıpkı Mısırlıların kendilerini diğer yabancılardan ayırdıkları gibi Yahudilerin de diğer halklardan ayrılıp yabancı kavimlerle karışmaları engellenecekti ki bu da işlerine gelirdi.¹⁸

18 Mısır’ı MÖ 450 yılı civarında ziyaret eden Herodot gezi notlarında Mısır halkının geç dönem Yahudi kavminin bilinen özelliklerine şaşkınlık yaratacak denli benzer bir karakteristik özellikten bahseder: “Bazı âdetleri ile ayrıldıkları diğer insanlardan, her konuda çok daha dindarlar. Mesela ilk başta temizlik sebebiyle uyguladıkları sünnet; bunun yanında Set siyah bir domuz olarak Horus’u yaraladığından domuzdan tiksintmeleri ve nihayet inek boy-nuzlu İsis’i incitmek istemedikleri için yemedikleri ve kurban etmedikleri ineklere karşı duydukları korku. Bu nedenle hiçbir Mısırlı erkek ve kadın bir Yunanlıyı öpmez ya da bıçağını kullanmaz, şişini ya da tabağını istemez ya da Yunanlı birinin bıçağı ile kesilmiş (aslında) temiz bir öküzün etini yemez... bu kirlenmiş ve Tanrı’ya kendileri kadar yakın durmayan kavimlere kibirli bir tavırla tepeden bakıyorlardı.” (Erman, *Die Ägyptische Religion*, s. 181) (Mısır dini).

Tabii ki Hint halkının yaşam şeklinin katkılarını da unutamayız. MS 19. yüzyılda yaşayan Yahudi şair Heinrich Heine’nin “Nil vadisinden sürüklenip gelen azap, eski Mısır’ın hastalıklı inancı” dizeleriyle kendi dini hakkındaki şikâyet etmesine kim yol açmıştır?

Fakat Yahudi geleneği bizim az önce geliştirdiğimiz bulguların altında sonraları sanki ezilmiş gibi davrandı. Sünnet âdetinin Musa tarafından yerleştirilen bir Mısır âdeti olduğunu kabul edersek, bu, Musa'nın getirdiği dinin de Mısır kökenli bir din olduğunu neredeyse kabul etmek gibi bir şey olur. Fakat bu gerçeği inkâr etmek için Yahudilerce haklı sebepler mevcuttu; buna istinaden sünnet konusunda da gerçeğe aykırı bir tutum izlendi.

IV

Bu noktada, bir Mısırlı olan Musa'yı İkhnaton dönemine yerleştiren, Musa'nın Yahudi halkını seçme kararının, ülkenin o dönemki politik durumundan kaynaklandığı, koruyuculuğu altına aldığı kavme armağan ettiği ya da dayattığı dinin Mısır'da henüz yeni çökmüş olan Aton dini olduğu tahminlerine dayalı varsayımımı fazlaca büyük, somut olarak ispat etmediğim, bir kesinlikle öne sürdüğüm konusunda suçlanmayı bekliyorum. Ancak bu suçlamanın haksız olduğunu düşünüyorum. Çaresiz kaldığım noktayı girişte zaten belirtmiş, aynı zamanda paranteze almıştım ve her seferinde parantez içinde yeniden belirtmem gerekmediği kanısındayım.

Eleştirel görüşlerimden bazıları tartışmayı daha da ileri götürebilir. Varsayımımızın çekirdeğini oluşturan iddia, yani Yahudi tektanrıcılığının Mısır tarihinin tektanrılı dönemine bağlanması, başka yazarlar tarafından da fark edilmiş ve buna göndermede bulunulmuştur. Ancak böyle bir etkileşimin olduğu sonucuna hangi yolla vardıklarını hiçbiri ispat

edemediğinden, bu isimleri burada tekrar sayma zahmetine girmiyorum. Biz kişi olarak Musa'ya bağlı kalırsak, bu durumda bizim tarafımızdan tercih edilenlerin dışında olasılıklar da düşünülebilir. Resmi Aton dininin çöküşünün, Mısır'daki tektanrılı inanç akımını tamamıyla yok ettiğini kabul etmek mümkün değil. Çıkış yeri olan On'daki rahip okulu yıkıma karşı dayanmış ve *İkhnaton*'dan sonraki pek çok nesli dahi kendi düşüncelerinin büyüüne çekmek istemiştir. Böylece Musa'nın eyleminin gerçek olma olasılığı, *İkhnaton* zamanında yaşamamış ve onun kişisel etkisinde kalmamış olsa dahi, On okulunun sadece bir üyesi ya da takipçisi idi ise de düşünülebilir. Bu ihtimal Mısır'dan çıkışın zamanını erteler ve kabul edilen tarihe (13. yüzyıl) yaklaştırabilir, fakat bunun dışında bir faydası olmazdı. Söz konusu olasılığı kabul edersek Musa'nın eylemine ilişkin gerekçeler kaybolur ve ülkeye egemen olan anarşinin Mısır'dan çıkışta sağladığı kolaylık ortadan kalkardı. 19. sülalenin sonraki kralları güçlü bir rejim kurmuşlardı. Mısır'dan çıkışı uygun hale getiren tüm dış ve iç koşullar şüphesiz sapkın firavunun ölümünden sonraki zamana tekabül etmektedir.

Yahudiler, yüzyıllar boyunca ilk liderlerinin ve dinlerinin kurucusu olan Musa'nın muhteşem kişiliği üzerine dönen, onu aydınlatıp bazen de gizemli kılan anlatıların ve efsanelerin yer aldığı, Tevrat dışı zengin bir yazın geleneğine sahiptir. Bu malzemelerin arasına, beş kitabın arasında yer almayan iyi bir geleneğin parçacıkları serpiştirilmiş olmalı. Buna benzer bir anlatı, Musa'nın çocukken bile sahip olduğu hırsı hoş bir şekilde dile getirir. Firavun onu bir gün kollarına aldığı ve oyun oynarken havaya fırlattığında üç yaşındaki

çocuk firavunun tacını başından alıp kendi kafasına geçirir. Firavun bu işareten irkilir ve sarayındaki bilgelere başvurmakta gecikmez.¹⁹ Başka bir yerde Mısırlı bir başkomutan olarak Etiyopya'da kazandığı zaferler anlatılır ve bu zaferden dolayı saray çevresinin ya da firavunun kıskançlığından korkarak Mısır'dan kaçtığı söylenir. Bizzat Tevrat'ın kendisi ona, inandırıcı bulmayı arzuladığımız bazı özellikler atfeder. Musa'yı öfkeli, kolayca sinirlenen biri olarak tarif eder: Yahudi işçilere kötü davranan acımasız bir muhafızı nasıl öldürdüğü, Yahudi kavminin kendisinin getirdiği dinden uzaklaştıklarını gördüğünde tanrı (Tur-u Sina) dağından indirdiği yasa levhalarını büyük bir kızgınlıkla nasıl yerle bir ettiği, hatta sabırsızlığından kaynaklanan bir eyleminden dolayı bizzat tanrı tarafından cezalandırıldığı anlatılır; ancak söz konusu olayın adı verilmez. Böylesi bir özellik Musa'yı yücelten bir tavır olmadığı için anlatılar tarihsel gerçeği yansıtmıyor olabilir. Yahudilerin erken dönemlerde tanrılarına atfettikleri hırslı, sert ve acımasız olması gibi bazı karakter özelliklerini aslında Musa kişiliğinin izlerinden aldıkları ihtimali de göz ardı edilemez, çünkü Yahudileri Mısır'dan çıkartan görünmez bir tanrı değil, Musa'nın ta kendisiydi.

Bizim ilgimizi daha da fazla çekebilecek, ona mal edilmiş bir özellik daha var. Musa "zor konuşan" biridir, Firavunla yaptığı varsayılan görüşmeler sırasında kardeşi olarak adı geçen Aaron'un (Harun) yardımına ihtiyaç duyacak kadar tutuk konuşur ya da konuşma özüne sahiptir. Bu da yine tarihsel bir gerçeklik olabilir ve bu büyük adamın fizyonomisi-

19 Benzer bir anekdot küçük farklılıklar ile *Josephus*'da da geçer.

ni açığa kavuşturmakta işe yarar bir katkı sağlayabilir. Ancak farklı ve daha önemli bir anlam da taşıyabilir. Bu anlatıyı, olaydaki hafif değişikliklerle hatırlarsak Musa Sami ırka mensup yeni-Mısırlı halkıyla tercüman olmadan, en azından ilişkilerinin başında anlaşılmadığı farklı bir dil kullanıyordu. Varsayımımızı destekleyen yeni bir kanıt: Musa bir Mısırlı idi.

Artık bizim işimiz geçici bir sona ulaşmış gibi görünüyor. Musa'nın bir Mısırlı olduğu kabulü, ispat edilmiş ya da edilmemiş de olsa, buradan çıkartabileceğimiz başka bir şey kalmadı. Musa hakkında ve Mısır'dan çıkış anlatısını üzerine kutsal kitapta anlatılanlara hiçbir tarihçi bu kadar uzak bir geleneği kendi eğilimleri doğrultusunda değiştiren dini bir söylence dışında bir gözle bakamaz. Geleneğin eski hali bize yabancı; bu değişime yol açan amaçları saptamak istiyoruz fakat tarihsel süreçleri bilmediğimizden karanlıkta kalıyoruz. Bizim yeniden yapılandırdığımız kurgumuzda Tevrat'ta adı geçen On bela, Kızıl denizden geçiş, Tur-u Sina dağına yasaların indirilmesi gibi can alıcı anlatılara bizim yer vermememiz kafaları karıştırmamalı. Ancak günümüz tarih araştırmalarının sonuçlarına ters düştüğümüzü görmek de umursanmayacak gibi değil.

Temsilcisi olarak *Ed. Meyer*'i²⁰ kabul edeceğimiz yeni tarihçiler önemli bir noktada Tevrat'taki anlatıya katılırlar. Onlar da sonraları İsrail kavmini oluşturan Yahudi boylarının belirli bir zaman sonra yeni bir dini benimsediklerini kabul

20 *Ed. Meyer, Die Israeliten und ihre Nachbarstämme* 1906 (İsraililer ve komşu kavimleri).

ederler. Fakat bu olay Mısır'da değil, Sina Yarımadası'nın ucundaki bir dağda da değil, yarımadanın doğu çıkışı ile Arabistan'ın batısı arasında, Filistin'in güney şeridinde bulunan, kaynak ve kuyu suları ile ünlü, *Meribat-Quades* olarak adlandırılan bir vahada gerçekleşmiştir. Büyük olasılıkla yakınlarda bulunan bir Arap boyu olan *Medyenliler*den etkilenerek tanrı Yehova'ya tapınmaya başladılar. Muhtemelen diğer komşu boylar da bu tanrı'ya tapınıyorlardı.

Yehova kesinlikle bir volkan tanrısıydı. Ancak Mısır'da hiç volkan yoktur ve Sina Yarımadası'ndaki dağlar da hiçbir zaman volkanik olmamıştır; buna karşın uzun süre etkin olan volkanlar Arabistan'ın batı şeridinde mevcuttu. *Yehova*'nın yaşadığı yer olarak düşünülen Tur-u Sina (Sinai-Horeb) bunlardan biri olmalıydı.²¹ Tevrat'ın uğradığı tüm tahriflere rağmen bu tanrı'nın asıl kişilik özellikleri Ed. Meyer'e göre şu şekilde çizilebilir: geceleri ortaya çıkan, günışığından korkan, korkunç, gözünü kan bürümüş bir canavardır.²²

Bu dinin kuruluşunda tanrı ile kavim arasında aracı kişi olarak Musa'nın adı geçer. Medyenli din adamı Şuayb'ın damadıdır, tanrının peygamberliği kendisine tebliğ edildiği sırada onun sürülerine çobanlık yapmaktadır. Kendisini eğiten Şuayb onu Kadeş'te de ziyaret edecektir. Gerçi Ed. Meyer Mısır'da kalış ve Mısırlıların başına gelen felaket hikâyelerinin tarihi bir çekirdekleri olduğu konusunda hiç şüphe duy-

21 Tevrat'taki metnin bazı yerlerinde *Yehova*'nın Sina'dan inerek *Meribat-Quades*'e geldiği halen yazılıdır.

22 *Age* s. 38, 58. (Meyer 1906).

madığını söyler,²³ fakat kendisi tarafından kabul edilen gerçeği nereye yerleştirebileceğini ve nasıl değerlendirebileceğini bilemediği açık. Sadece sünnet geleneğinin Mısır'dan geldiğini kabul etmeye hazır. Bu da eski gerekçelerimizi önemli iki bilgiyle zenginleştiriyor. Birincisi *Yuşa*'nın "Mısırlıların alaylarından kurtulmak için" halkı sünnete davet ettiği, ikincisi ise Herodot'tan bir alıntıya göre Filistin'deki Fenikelilerin (muhtemelen Yahudiler) ve Suriyelilerin sünneti Mısırlılardan öğrendiklerini itiraf etmeleridir.²⁴ Fakat Musa'nın Mısırlı olabileceğine ilişkin tek bir söz etmez. "Bizim bildiğimiz Musa Kadeşli rahiplerin atasıdır, yani belli bir kült ile ilişkilendirilen soykütüksel efsanenin kahramanıdır, tarihi bir kişilik değildir. Ayrıca (geleneği noktası, virgülüne kadar tarihi gerçeklik olarak kabul edenler hariç) onu tarihi bir kişilik olarak görenlerden hiçbiri, onu herhangi bir özle donatmamış, somut bir kişilik olarak ortaya koymamış ya da yaptıklarına ve tarihte gerçekleştirdiklerine ilişkin bir açıklamada bulunmamıştır."²⁵

Buna karşın Musa'nın *Kadeş* ve *Medyen* ile ilişkisinin altını çizmekten yorulmaz. "Medyen ve çöldeki şehirler ile kaynaşmış Musa kişiliği",²⁶ "Musa'nın bu kişiliği ile Kadeş (Masa ve Meriba) arasında artık kopmaz bir bağ mevcuttur, Musa'nın Medyenli rahibin damadı olması da bu bağı pekiştirir. Mısır'dan çıkış olayı ile olan bağlantısı ve en nihayetinde gençlik hikâyesi tamamıyla ikincil bir öneme sahiptir ve sa-

23 Age 49.

24 Age 449.

25 Age 451.

26 Age 49.

dece Musa'nın tutarlı bir şekilde süregelen bir efsanenin içine yerleştirilmesi ile ilgilidir."²⁷ Musa'nın gençlik hikâyesinde mevcut olan motiflerin sonraları tamamen bırakıldığını da belirtir. "Medyen'deki Musa artık bir Mısırlı ve firavunun torunu değildir, Yehova'nın kendisini gösterdiği bir çobandır. On bela anlatılarında eski ilişkilerinden bahsedilmez, oysa bunlar etkili bir şekilde kolayca değerlendirilebilirdi ve İsraili oğlan çocuklarını öldürme emri tamamıyla unutulur. Mısırlıların göçünde ve yok olmalarında Musa'nın hiçbir rolü yoktur, adı bile anılmaz. Çocukluk efsanesinin önkoşul olarak varsaydığı kahramanca karakter sonraki Musa'da tamamen eksiktir; o artık sadece tanrı'ya hizmet eden, *Yehova* tarafından doğaüstü güçlerle donatılmış, mucizeler yaratan bir adamdır..."²⁸

Geleneğin kendisinin dahi şifa tanrısı olarak kendisine demir bir yılan atfettiği bu *Kadeş* ve Medyenli Musa bizim tarafımızdan geliştirilen, kavme içinde her türlü büyü ve sihrin kati suretle yasaklandığı bir dinin yolunu açan muhteşem Mısırlıdan çok farklı biridir. Evrensel tanrı *Aton*, tanrıların dağlarında yaşayan canavar *Yehova*'dan ne kadar farksız ise bizim Mısırlı Musa da Medyenli Musa'dan o derece farksızdır. Ve yeni tarihçilerin anlattıklarına bir nebze de olsa inanacak olursak, Musa'nın Mısırlı olduğuna ilişkin kurmaya çalıştığımız bağın tamamen koptuğunu kabul etmemiz gerekir. Bu sefer, görüldüğü kadarıyla, bağlantıyı tekrar kurma umudu da yok gibidir.

²⁷ Age, 72.

²⁸ Age, 47.

V

Ancak beklenmedik şekilde burada da bir çıkış yolu karşımıza çıkıyor. Musa kişiliğinde *Kadeşli* rahibin ötesine uzanan bir kişinin varlığını görmek ve geleneğin övgüyle bahsettiği ihtişamını desteklemek için gösterilen çabalar *Ed. Meyer'* den sonra da son bulmamıştır (özellikle *Gressmann*). Derken 1922 yılında *Ed. Sellin* sorunlarımızdan birini büyük oranda etkileyen bir keşifte bulunur.²⁹ *Hoşea* peygamber (8. yüzyılın ikinci yarısı) Musa'nın hayatının dini önderliğini yaptığı asi ve dik kafalı kavminin bir ayaklanması sırasında korkunç bir sona ulaştığını anlatan belli bir geleneğin izlerini taşır. Aynı zamanda kendisi tarafından hayata geçirilen din bir kenara atılmıştır. Ancak bu gelenek sadece *Hoşea* ile sınırlı değildir, sonradan gelen çoğu peygamberin anlatısında da karşımıza çıkar, hatta *Sellin'e* göre gelecekteki Mesih beklentilerinin tümünün temelini oluşturmuştur. Babil'deki sürgün yaşamından sonraki dönemde Yahudi kavminde utanç verici şekilde öldürülen Musa'nın ölümler arasında tekrar dirilerek döneneğine ve pişman olan kavmini, hatta sadece kendilerini de değil başka kavimleri de, sonsuz bir mutluluğun dünyasına götüreceği umudu yeşermiştir. Ancak Musa'dan sonra gelip onunla aynı kaderi paylaşan bir dinî önderin varlığına ilişkin herhangi bir ipucu yok elimizde.

Tabii *Sellin'in* Tevrat'ta peygamberlerden söz eden yerleri doğru yorumlayıp yorumlamadığına karar verecek du-

29 *Ed. Sellin, Moses und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*; 1922 (Musa ve İsrail-Yahudi din tarihindeki önemi).

rumda değilim. Fakat haklı ise, kendisi tarafından tanınan geleneğe tarihsel olarak inanır gözlerle bakmalıyız, zira bu anlatılanlar kolayca uydurulacak şeyler değildir. Elle tutulur bir dayanak eksik; ancak tüm bunlar gerçekten oldu ise, hepsinin unutulmak istenmesi kolayca anlaşılabilir. Geleniğin tüm ayrıntılarını kabullenmemiz gerekmiyor. *Sellin*'e göre Musa doğu Ürdün'de Şittim'de katledilmiştir. Ancak bu noktanın bizim takip ettiğimiz izlekte söz konusu olmayacağını birazdan göreceğiz.

Mısırlı Musa'nın Yahudiler tarafından katledildiği, onun tarafından sunulan dinden de yüz çevrildiği varsayımını *Sellin*'den ödünç alalım. Bu kabul, tarihi araştırmalarla da çelişmeyecek şekilde ağıımızı örmemize izin veriyor. Ancak tüm bu yazarlardan bağımsız olarak kendi başımıza "kendi yolumuzda ilerlemeye" cesaret edeceğiz. Mısır'dan çıkış olayı bizim de yola çıkış noktamız olacak. Musa ile birlikte kayda değer sayıda bir yığın insan yola çıkmış olmalı, yoksa az sayıda insandan oluşan küçük bir topluluk gözü yükseklerde olan bu adamın çabalarına değmezdi. Büyük ihtimalle göçmenler bir kavim oluşturabilecek gerekli sayıya ulaşabilmek için ülkede uzun süre beklediler. Fakat çoğu yazarın da kabul ettiği gibi, sonraki Yahudi kavminin sadece küçük bir parçasının Mısır'daki kaderi paylaştığını kabul edersek yanlış olmayız. Diğer bir deyişle Mısır'dan geri dönen kavim, sonra uzun süredir Mısır ile Kenan ülkesi arasındaki süreçte yaşayan diğer kavimlerle birleşmiştir. İsrail kavminin doğduğu bu birleşmenin anlamı yeni, tüm kavimlerde ortak bir dinin, *Yehova*'nın dininin kabul edilmesi idi, ki bu olay *Ed. Meyer*'in görüşüne göre Kadeş'te Medyen etkisi ile ger-

çekleşmişti. Tüm bunların üzerine kavim *Kenan* ülkesine girebilme gücünü kendisinde görmüştür. Ancak olayların bu gidişatı Musa ve dininin Ürdün'ün doğusunda başına gelen felaketle uyuşmaz, bu felaketin birleşmeden uzun bir süre önce gerçekleşmiş olması gerekir.

Kuşkusuz Yahudi kavminin doğuşunda farklı öğeler etkin olmuştur, ancak bu boylar arasındaki en büyük farkı oluşturan Mısırdaki kalırları ve orada yaşananlara tanık olup olmadıkları olmalı. Bu noktayı dikkate alarak ulusun iki bileşenin bir araya gelmesi ile oluştuğu ve bu gerçekliğe uygun olarak kısa süreli bir siyasi birlikten sonra *İsrail* ülkesi ve *Yuda* ülkesi olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenebilir. Tarih, içinde sonraki kaynaşmaların geri alındığı ve önceki ayrımların tekrar ön plana çıkartıldığı türünde yeniden yapılandırmalara bayılır. Bunların arasında en etkileyici örnek bilindiği üzere bir zamanlar Romalı olan Cermenler ile bağımsız kalan Cermen ülkesi arasındaki sınırı bin yıllık bir aradan sonra tekrar gün yüzüne çıkaran Reformasyondur. Yahudi kavmi söz konusu olduğunda eski gerçekliğe birebir sadık bir yenden üretimden bahsedemeyiz; bu döneme ilişkin bilgimiz o kadar az ki, kuzey ülkesinde oranın yerlilerinin, güney ülkesinde de Mısır'dan geri dönenlerin birbirlerini tekrar bulduklarını iddia edemeyiz; fakat sonradan gerçekleşen dağılma, önceden bir birleşme olmadan gerçekleşemez. Bir zamanlar Mısırlı olanların nüfusu büyük olasılıkla diğerlerine göre daha az idi, fakat kültürel olarak daha güçlüydüler; diğerlerinde eksik olan bir geleneği de beraberlerinde getirdiklerinden, kavmin gelişmesinde daha güçlü bir etki gösteriyorlardı.

Fakat belki de gelenekten çok daha somut olan bir şey, daha etkindi. Yahudilik öncesi döneme ait en büyük bilmece *Levililerin* kökenidir. *İsrail*'in on iki boyundan biri olan Levi boyundan geldikleri söylenir ancak hiçbir gelenek bu boyun asıl olarak nerede yaşadığını ya da fethedilen *Kenan* ülkesinin hangi parçasının onlara ait olduğunu söylemeye cesaret edememiştir. Levililer en önemli rahip statülerine sahiptiler, ancak yine de rahiplerden ayrıyorlardı, bir Levilinin muhakkak bir rahip olması gerekmiyordu; yani bir kast sınıfının adı değildi. Musa'nın kişiliği ile ilgili öne sürdüğümüz varsayım bizi bir açıklamaya yakınlaştırıyor. Mısırlı Musa gibi büyük bir adamın kendisine yabancı bir kavme refakatçisi olmadan yaklaşması mümkün değildir. Kendi mahiyetini de, en yakınlarını, kâtiplerini, hizmetkârlarını da peşinden getirmişti muhakkak. Bunlar aslında Levililerdi. Geleneğin Musa'nın bir Levili olduğu iddiası, Levililerin Musa'nın adamları olduğu gerçeğinin açık seçik saptırıldığını gösteriyor. Bu çözüm, önceki yazımda değindiğim gibi, sadece Levililerin arasında sonraları Mısır kökenli isimlere rastlandığı tespiti ile desteklenir.³⁰ Musa'nın adamlarının birçoğunun, Musa'nın kendisinin ve dininin uğradığı felaketten kendilerini kurtarabildiklerini düşünmek pekâlâ mümkün. Nesiller boyu çoğalmışlar, içinde yaşadıkları kavimle kaynaşmışlar fakat efendilerine sadık kalmış, onun anısını yaşatıp, öğreti geleneğini sürdürmüşlerdir. Yehova'ya inananlarla birleştikle-

30 Bu kabul *Yahuda*'nın erken dönem Yahudi yazınında Mısır etkisi üzerine olan verileriyle uyusmaktadır. Bkz. A. S. Yahuda, *Die Sprache des Pentateuch in ihren Beziehungen zum Ägyptischen*, 1929 (Mısırla ilişkili olarak *Tevrat*'in dili).

ri dönemde etkin, kültür olarak diğerlerinden daha üstün bir azınlık oluşturmuşlardı.

Ben kendim, Musa'nın çöküşü ile *Kadeş*'teki dinin kurulması arasında iki neslin hatta belki de bir yüzyılın geçtiğini geçici olarak kabul edeceğim. Diğerlerinden ayırabilmek için onları Yeni mısırlılar olarak adlandıracakım Yahudilerin, geri dönenlerle yani akraba boylarla Yehova dinini kabul ettikten sonra mı yoksa daha mı önce karşılaştıklarına karar verebilecek bir yol göremiyorum. Son söylediğim daha olasıymış gibi görünüyor. Ancak sonuçta bu bir fark yaratmıyor. *Kadeş*'te olanlar Musa boylarının etkisinin inkâr edilemeyeceği bir uzlaşmaydı.

Bu noktada bize şimdiye dek kılavuz olarak en büyük yardımda bulunmuş olan sünnet *âdetine* tekrar dönebiliriz. Bu *âdet* de Yehova dininin emirleri arasındaydı ve ayrılmaz biçimde Mısırlılar ile bağlantılı olduğundan, kabulü ancak kendi kutsanmışlıklarından vazgeçmek istemeyen Musa halkına –ya da aralarındaki Levililere– verilen bir imtiyaz olarak görülebilir. Eski dinlerinden hiç olmazsa bu kadarcığını kurtarmak istiyorlardı ve buna karşın yeni tanrı'yı ve Medyenli rahipler tarafından onun hakkında anlatılanları kabul edeceklerdi. Rahiplerin onlara başka imtiyazları da kabul ettirmiş olmaları mümkün. Yahudi ritüelinin tanrı'nın adının kullanımında birtakım sınırlamalar getirdiğini daha önce belirtmiştik. *Yehova* yerine *Adonai* denilmesi gerekiyordu. Bu kural ile bizim anlattıklarımız arasında bir bağ kurabiliriz ancak başkaca bir dayanağı olmayan bir tahmin bu. Tanrının adına konan yasak bilindiği üzere çok eski bir tabu. Bu tabu-

nun özellikle Yahudi yasalarında neden yeniden yeşertildiğini anlamak mümkün değil; belki de bu yeni bir motifin etkisiyle gerçekleşmişti. Yasanın tutarlı bir şekilde hayata geçirildiğini kabul etmek gerekmiyor; (*Jochanan, Jehu, Josua*) gibi birleşik isimlerde tanrı *Yehova*'nın adı serbestçe kullanılabilirdi. Ancak yine de bu isimde özel bir durum söz konusu. Eleştirel Tevrat incelemelerinin Hexateuch'un* kaynağı olarak iki yazını kabul ettiği bilinmektedir. Biri Tanrı'nın adı *Yehova*'yı (*Jahve*) diğeri de *Elohim*'i kullandığından J ve E olarak adlandırılıyor. Gerçi *Adonai* değil de *Elohim*, fakat yazarlarımızdan birinin görüşüne başvuralım: "Bu farklı isimler aslında açık bir şekilde farklı tanrılara işaret etmektedir."³¹

Sünnet âdetine devam edilmesini, *Kadeş*'te dinin kuruluşu sırasında bir uzlaşmanın gerçekleştiğine bir kamt olarak kabul etmiştik. Buna benzer bir iddiayı, ortak bir kaynağa göndermede bulunan (kayıt ya da sözlü gelenek) J ve E'nin benzer anlatılarından da çıkartabiliyoruz. Buna vesile olan neden, tanrı *Yehova*'nın büyüklüğünü ve gücünü ispat etmektir. Musa'nın adamları Mısır'dan çıkış olayına pek büyük bir değer verdiklerinden, bu kurtuluş hareketi tanrı *Yehova*'ya borçlu olunmalıydı ve bu olay geceleri ateş sütununa dönüşen duman sütunu, Musa ve adamlarını takip eden düşmanların geri dönen dalgaların arasında boğulmalarına yol açacak şekilde denizin bir süre kurumasına yol açan fırtına gibi

* İbranice kutsal kitabın ilk altı kitabı. Tevrat ve Yuşa'nın kitabından oluşur. Kaynak: Walter Dietrich, Wolfgang Stegemann (Hrsg.): *Biblische Enzyklopädie*. Stuttgart, 1996. (Çev. n.)

31 Gressmann, *age*, 54.

volkan tanrısının korkunç görkemini gösteren bezemelerle süslenmişti. Böylece Mısır'dan çıkış olayı ile dinin kurulduğu dönemler iyice birbirine yaklaştırılmış ve aralarındaki büyük boşluk inkâr edilmiş; On Emir'in de *Kadeş*'te değil volkanik bir patlama sırasında tanrı dağının eteklerinde indiği kabul edilmiştir. Fakat bu tasvir Musa'nın anısına karşı büyük bir haksızlığa yol açmış; halkı Mısır'dan kurtaran o idi, volkan tanrısı değil. Böylelikle ona karşı bir özür borçlu olunmuştu ve bu, Musa'nın *Kadeş*'e ya da *Tur'u Sina*'ya yerleştirilerek Medyenli rahibin yerine geçirilmesi ile telafi edilecekti. Bu çözüm ile kaçınılmaz ikinci bir nedenin de tatmin edildiğine ileride değineceğiz. Bu şekilde aynı zamanda bir denge de kurulmuş oldu; Medyen'de bir dağın tepesinde yaşayan *Yehova*'nın Mısır'a kadar yayılmasına ve Musa'nın varlığı ve eylemlerinin buna karşın *Kadeş* ve doğu Ürdün'e kadar uzanmasına izin verilmişti. Böylece sonrasında dinin kurucusu, Musa adını aldığı, Medyenli Şuayb'ın damadı olan kişi ile de kaynaştırılmış oldu. Fakat bu öteki Musa'nın kişiliğine ilişkin söyleyebileceğimiz hiçbir şey yok – diğeri, yani Mısırlı Musa tarafından tamamıyla perdeleniyor. Söylenilecek tek şey, belki de Musa'nın kişiliği üzerine *Tevrat*'ta sözü edilen çelişkilerdir. Bize onun zorba, çabuk parlayan hatıta şiddetli birisi olduğu sıkça aktarılır ve yine de insanların en uysalı ve sabırlısı olduğu da söylenir. Son saydığımız özellikler, halkı ile birlikte bu kadar büyük ve ağır işleri gerçekleştirmek isteyen Mısırlı Musa'nın pek de işine yaramazdı; belki diğetine yani Medyenli Musa'ya ait özelliklerdi bunlar. Sanırım bu iki kişiyi tekrar birbirinden ayırma ve Mısırlı Musa'nın hiçbir zaman *Kadeş*'te bulunmadığını, *Yehova*

adını hiç duymadığını, Medyenli Musa'nın *Mısır*'a hiç gelmediğini ve *Aton* hakkında hiçbir şey bilmediğini kabul etme hakkına sahibiz. Bu iki kişiyi kaynaştırma uğruna, gelenek ya da anlatıda Mısırlı Musa'yı Medyen'e getirme görevi düşlüğü ve bu amaçla birden fazla açıklamamanın ortalıkta doluştuğunu daha önce duymuştuk.

VI

İsrail kavminin en eski tarihini aşırı derecede büyük ve hak-sız bir kesinlikle yeniden yapılandırığımıza ilişkin suçlamaları duymaya hazırlıklıyız. Bu eleştiri, kendi düşüncemizde yankı bulduğundan bize ağır gelmeyecektir. İddiamızın zayıf yanları var biliyoruz, ancak güçlü yanları da var. Tümüy-le baktığımızda tuttuğumuz yola devam etmenin doğru olduğu ve bu çabaya değeceğine ilişkin bir izlenim var. Elimizin altında duran Tevrat, değerli hatta değeri ölçülemez tarihî verilere sahip, ancak bu bilgiler birtakım güçlerin çıkarlarını doğrultusunda değıştirilmiş ve edebi oyunlarla süslenmiş. Şimdiye dek gösterdiğimiz çabalar sırasında tahrife yol açan çıkarlardan birini bulabildik. Bu bulgu bize yolumuzun devamını gösteriyor. Bu türlü çıkarları ortaya çıkartmaya devam etmeliyiz. Onlar tarafından gerçekleştirilen değışimleri görebileceğimiz dayanak noktalarımız olduğunda, gerçekleri yansıtan parçaları gün ışığına çıkartacağız.

Önce eleştirel Tevrat araştırmalarının Hexateuch'un (bizi sadece ilgilendiren Musa'nın beş kitabı ile Yoşua'nın kitabı)³²

32. Britannica Ansiklopedisi, 11. Baskı, 1910. Konu başlığı: Tevrat.

doğuş hikâyesini anlatmalarına izin verelim. En eski kaynak J, yani yakın dönemlerde kral Davut'un çağdaşı rahip Ebjatar olarak kabul gören Yahvist'e uzanmaktadır.³³ Zamanı tam olarak bilinmemekle birlikte, bir süre sonra kuzey krallığından uzanıp gelen Elohist kaynak olarak gösterilir.³⁴ 722'de Kuzey krallığının çöküşünden sonra Yahudi bir rahip J ve E'den parçaları birleştirerek, kendi yorumlarını da bunlara ekler. Derlemesi JE olarak adlandırılır. Bunlara 7. yüzyılda sözümona bir tapınakta bir bütün olarak yeniden bulunmuş olan On Emir kitaplarının beşincisi Tesniye* eklenir. Tapınağın yıkımından sonra (586), sürgün yıllarında ve sonrasında kitaplar yeniden elden geçirilir ve bu döneme "Ruhban yasa-sı"*** adı verilmektedir; 5. yüzyılda yapıt nihai haline kavuşur ve o günden bu yana önemli bir değişime uğramaz.³⁵

33 Bkz. Auerbach, *Wüste und gelobtes Land*, 1932.

34 Yahvist ve Elohist ilk defa 1753 Astruc tarafından ayrılmıştır.

* *Deuteronomium*=İkileme: Tevrat'ın bölümlerinden (Musa'nın beş kitabı) beşincisine verilen ad (Tesniye ya da Yasanın tekrarı). Kaynak: Walter Dietrich, Wolfgang Stegemann (Hrsg.): *Biblische Enzyklopädie*. Stuttgart 1996. (Çev. n.)

** *Priesterkodex*: Tevrat yorumu kaynaklarından bir tanesi. Babil sürgünündeki rahipler tarafından ele alınmıştır (MÖ 6. yüzyıl). Kaynak: Walter Dietrich, Wolfgang Stegemann (Hrsg.): *Biblische Enzyklopädie*. Stuttgart 1996. (Çev. n.)

35 Tevrat'ın İbranice son ve kesin halini MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Ezra ve Nehemya tarafından gerçekleştirilen Reformlar sayesinde, yani sürgün sonrası Yahudilere dostça davranan Pers hükümlerliği sırasında aldığı, tarih araştırmalarınca kesin olarak saptanmıştır. Bizim hesabımıza göre Musa'nın ortaya çıkışının üzerinden 900 yıl geçmişti. Bu Reform'da tüm halkın kutsanmasına ilişkin buyrukların ciddiyetinin altı çizilmiş, farklı dinlerden olanlarla evlilik yasağı konularak civarda yaşayan, diğer din mensupları uzaklaştırılmış, asıl yasalar kitabı olan Pentateuch en son haline ulaşmış, Ruhban yasa-sı olarak anılan değiştirme çalışmaları tamamlanmıştır. Reform kesinlikle yeni eğilimler getirmemiş, önceki önerileri alıp pekiştirmiş gibi görünüyor.

Kral Davut ve dönemine ait hikâye büyük ihtimalle bir çağdaşı tarafından kaleme alınmıştı. "Tarihin babası" Herodot'tan beş yüzyıl önce ortaya çıkmış gerçek bir tarih eseri. Bizim kabullerimizle Mısır'ın etkisini de göz önünde tutacak olursak bu çabanın gerekliliğini anlayabiliriz.³⁶ Hatta bu eski dönemlerde yaşayan İsrailîlerin, yani Musa'nın kâtiplerinin, ilk alfabenin bulunmasına katkıda bulundukları tahmini dahi yürütüldü.³⁷ Önceki dönemlere ilişkin söylencelerin ne derece eski kayıtlara ya da sözlü geleneğe dayandıkları ve bu münferit olayların gerçekleştikleri zaman ile kaydedildikleri zaman arasında ne kadar zaman geçtiği bilgimiz dahilinde değil tabii ki. Ancak Tevrat metni elimizde bulunduğu şekliyle, kendi kaderi de dahil olmak üzere bize yeterince bilgi vermektedir. İki zıt tavrın izlerini Tevrat'ta bulmak mümkün. Bir yandan gizli niyetleri uğruna metni kendi yapısının tersine dönüşüncüye dek onu tahrif eden, bozan ve genişleten düzenlemeler onu ele geçirmiş, diğer yandan da onu gözünden dahi sakınan bir dindarlık, parçalarının birbiriyle uyuşup uyuşmadığına aldırış etmeden metni olduğu gibi korumak istemiş. Böylece metnin neredeyse her parçası, bize aktarılması istenmeyen bilgilerin ipuçları olan, göze batan boşluklar, rahatsızlık verici tekrarlar, açık seçik görülebilen çelişkiler ile doludur. Bir metni tahrif etmek, cinayet işlemeye benzer. Zorluk eylemi gerçekleştirmekte değil izlerini yok etmekte yatar. "*Tahrif etmek*" kavramına, bugün kullanılma-

36 Krş. *Yahuda, age*.

37 Resim yasağının baskısı altındaysalar ise hiyeroglif yazıyı terk etmek için bir bahaneleri olur, kendi harflerini yeni bir dilin ifadesi olarak yerleştirebilirlerdi. – Krş. *Auerbach, age*, 142.

sa dahi hak ettiği iki anlam yükleyebiliriz. Sadece bir şeyin görüntüsünü değiştirmek değil, aynı zamanda onu başka bir yere taşımak, başka bir yere getirmek anlamını da taşır. Bu durumda bir metnin tahrif edildiği durumların çoğunda her ne kadar bilgiler değiştirilmiş ya da kendi bağlamından çıkartılmış olsalar da bunların geriye itilerek ya da inkâr edilmiş bir halde bir yerlerde saklı olduklarının hesabını yapabiliriz. Ancak tüm bunları görmek her zaman o kadar da kolay olmayacaktır.

Ulaşmak istediğimiz nokta, tahrife yol açan çıkarların tüm yazılı kayıtların öncesindeki geleneği etkilemiş olduğu. Bu çıkarlardan birini, belki de hepsinin içinde en güçlü olanını biz daha önce keşfettik. Kadeş'teki yeni tanrı *Yehova*'nın başa getirilmesi ile onun kutsanması için bir şeylerin yapılması gerekliliği doğmuştu. Daha doğru ifade edecek olursak: onu bir yere yerleştirmek gerekiyordu. Ona alan açmak, eski dinlerin izlerini silmek gerekiyordu. Bu, orada yerleşik olarak yaşayan boyların dinleri söz konusu olduğunda gerçekten başarmış gibi görünüyor, çünkü onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Oysa geri dönenlerle işleri o kadar da kolay olmamıştı, Mısır'dan çıkış olayının, Musa adlı kişinin ve sünnet geleneğinin ellerinden alınmasına izin vermemişlerdi. Yani Mısır'da bulunmuşlardı, fakat orayı tekrar terk etmişlerdi ve o andan itibaren Mısır etkisinin izlerinin tamamen yok sayılması gerekiyordu. Musa adlı kişi ile ilgili mesele onu Medyen ve Kadeş'e yerleştirmek ve dinin kurucusu olan *Yehova* rahibi ile kaynaştırmak suretiyle çözülmüştü. Mısır'la olan bağa ilişkin en ciddi iz olan sünnet olayı kalmak zorundaydı ancak yine de bu *âdet* tüm kanıtlara rağmen inatla Mısır'dan kopar-

ılmaya çalışılıyordu. Bu hain gerçeğe karşın kasıtlı bir çelişki olarak Mısır'dan çıkışta, bir zamanlar *Yehova'nın*, sünnet âdetini ihmal eden Musa'ya öfkелendiği ve Medyenli karısının hızlı bir sünnet töreniyle onun hayatını kurtardığının anlatıldığı o gizem dolu, anlaşılmaz şekilde ifade edilmiş bölüm ele alınabilir! Bu can sıkıcı iddiayı zararsız hale getirmek için yakında başka bir bulgudan bahsedeceğiz.

Ancak bu yeni bir eğilimin ortaya çıktığı anlamına gelmez, her ne kadar *Yehova'nın* yeni, Yahudilere yabancı bir tanrı olduğunu doğrudan inkâr eden çabalar görülse de aslında var olan eski eğilimlerin devamıdır. Bu amaçla kavmin ataları olan İbrahim, İshak ve Yakup'un söylenceleri dikkate alınır. *Yehova* bu ataların da tanrısı olduğunu doğruluyor; elbette kendisini bu isim altında kutsamadıklarını kendisi itiraf eder.³⁸

Ne var ki hangi ismi kullandıklarını belirtmez. Ve tam burada sünnet âdetinin Mısır kökenli olduğu iddiasına karşı kesin bir darbe indirilir. *Yehova*, âdeti İbrahim'e buyurmuş, sünneti kendisiyle sonraları İbrahim soyundan gelecekler arasında bir bağın işareti olarak ortaya koymuştur. Fakat bu oldukça beceriksiz bir kurguydu. Birini diğerlerinden ayırmak ve bir şeyi diğerlerine göre tercih edilir kılmak için ötekilerde olmayan bir nişan seçilir, milyonlarcasının aynı şekilde işaret edebileceği bir nişan değil. Mısır'a gelen bir İsraillinin tüm Mısırlıları, *Yehova'dan* gelen kardeşlik duygusu ile kardeşi olarak kabul etmesi gerekirdi. Sünnet âdetinin vatanının

38 Bu yeni ismin kullanımı ile gelen sınırlamalar bu yolla daha anlaşılır değil fakat daha kuşkulu oluyor.

Mısır olduğunu Tevrat'ı yazan İsrailîlilerin bilmemesine imkân yoktu. *Ed. Meyer*'in *Yoşu*'da sözünü ettiği yer, bunu kuşkuya yer bırakmaksızın itiraf eder, ancak ne pahasına olursa olsun bu gerçeğin inkâr edilmesi gerekiyordu.

Dini mitlerin mantıksal dizgelere büyük önem vermelerini bekleyemeyiz. Yoksa halkın duyarlılığı, atalarıyla karşılıklı sorumluluklar çerçevesinde bir antlaşmaya imza atan, sonrasında yüzyıllar boyu bu insanlarla ilgilenmeyen ve aniden, sonradan gelen nesillere kendini yeniden göstermeyi akıl eden bir tanrı'nın davranışlarını haklı olarak itici bulabilirdi. Daha garip olan bir tanrı'nın diğer kavimler arasından birden bire kendine bir kavim "seçmesi", bu kavmi kendine mal edip kendisini de bu kavmin tanrısı olarak ilan etmesidir. Dinler tarihinde buna benzer başka bir olay yok sanırım. Aslında tanrı ve halkı ayrılmaz bir bütündür, özellikle de başından itibaren Bir'dirler; ara sıra bir halkın başka bir tanrı'ya inanmaya başladığını duyarız ancak bir tanrı'nın başka bir halk aradığı hiç duyulmamış şey. Musa ile Yahudi kavmi arasındaki ilişkiyi ele alırsak, tarihte eşi benzeri olmayan bu olayı anlamaya yaklaşabiliriz belki de. Musa Yahudi kavmine gelmişti, onları kendi halkı yapmıştı; onlar onun "seçilmiş halkı" idi.³⁹

39 *Yehova* kuşkusuz ki bir volkan tanrısıydı. Mısır'da yaşayanların ona tapınmak için bir nedenleri yoktu. *Yehova* adının *Ju-piter* (*Jovis*) tanrısının adının kökü ile aynı tınya sahip olduğu konusundan etkilenen ilk kişi ben değilim. İbranice *Yehova*'nın kısaltmasından türetilen *Jochanan* (yani: *Gotthold*, kartaca dilinde eşdeğeri: *Hannibal*) *Johann*, *John*, *Jean*, *Juan* şekliyle Avrupalı Hristiyanlar arasında en yaygın isimlerden biri olmuştur. İtalyanlar *Giovanni* deyip haftanın bir gününe de *Giovedi* adını veriyorlar ise muhtemelen hiç birşey ifade etmeyen ya da çok büyük bir anlam taşıyan bir benzerliği ./..

İsraillilerin atalarının da işe karıştırılması başka bir amaç daha güdüyordu. Kenan ülkesinde yaşamışlardı, onların adları bu ülkenin belirli bir bölgesi ile anılıyordu. Muhtemelen kendileri, sonradan göç etmiş İsraillilerin geçmiş tarihlerinden ötürü sahip çıktıkları, kökenleri Kenan ülkesine dayanan kahramanlar ya da bölgenin yerel tanrıları idiler. Geçmişlerini onlara yaslayınca, kendilerini bu topraklara aitmiş gibi gösterebilmişler ve bir ülkeyi fethedenlere karşı duyulan düşmanlıktan da böylece kendilerini sakınmışlardır. Tanrı Yehova'nın, atalarının bir zamanlar sahip oldukları şeyleri onlara geri verdikleri düşüncesi oldukça akıllıca bir oyundu.

Tevrat metnine sonradan eklenen yazılarda, *Kadeş* ismini kullanmaktan sakınmak gibi bir amaç hâkim olur. Dinin doğduğu yer nihai olarak tanrının dağı olan Tur-u Sina'dır.

../. gün ışığına çıkartıyorlar. Böylece geniş kapsamlı fakat oldukça belirsiz perspektifler önümüze açılır. Akdeniz havzasının doğusunda bulunan ülkelerin karanlık, tarih araştırmalarınca açılmıyormuş gibi yüzyıllarda, civarda yaşayanlar üzerinde güçlü etkiler bırakmış olan, sık ve şiddetli volkanik patlamalara maruz kaldıkları sanılıyor. *Evans* Knossos'daki Minos sarayının da bir depremin sonucunda tamamıyla yok olduğunu varsayıyor. O zamanlar Girit'te, büyük ihtimalle Ege dünyasının tamamında olduğu gibi büyük ana tanrıçaya tapınılıyordu. Kendi evini daha güçlü bir kuvvete karşı koruyamadığına ilişkin algı, eril bir tanrı'ya yerini bırakmak zorunda kalmasına yol açmış olabilir ve böylece volkan tanrısı onun yerine geçecek ilk tanrı hakkını kendinde görmüş olmalı. *Zeus* halen "Dünyayı sarsan" tanrı idi. Sözü edilen karanlık dönemlerde ana tanrıçaların yerine eril tanrıların (belki de aslında oğulları olan?) geçtiği konusunda kuşku yok gibi. Şüphe götürmez bir biçimde ana tanrıça'nın yerli hali olan, dini çöküş ile tanrıça'nın kızı haline dönüştürülen, kendi annesinden mahrum bırakılan ve kendisi tarafından dayatılan bakireliği yüzünden sürekli annelik mertebesinden dışlanan bakire *Athena*'nın kaderi özellikle çok etkileyici.

Bunun nedeni çok da belli değildir; belki de Medyen etkisi hatırlanmak istenmiyordu. Ancak diğer tüm tahrifler, özellikle de Ruhban yasası olarak anılan dönemdeki değişiklikler, farklı bir amaca hizmet ediyorlardı. Artık olayların arzu edilen yönde değiştirilmesine gerek yoktu, çünkü bu çoktan gerçekleştirilmişti. Fakat şimdinin yasa ve kurumlarının geçmişini daha eski zamanlara yaslama, aslında Musa'nın yasaları üzerinden meşru kılma çabası vardı; böylece yasalar kutsal ve herkes için zorunlu olma hakkını kendinde görecekti. Geçmişin izleri her ne kadar bu yolla değiştirilmeye çalışılsa da, bu yöntem belirli bir psikolojik temele dayanmaktaydı. Zaman içinde –Mısır'dan çıkıştan Tevrat'ın Ezra ve Nehemiya tarafından nihai şekline kavuşturulmasına dek yaklaşık 800 yıl geçer– Yehova dini gerilemişti, dolayısıyla tüm bunlar belki de Musa'nın ilk yaydığı din ile özdeş bir denklige ulaştığı gerçeğini yansıtır.

İşte bu asıl sonuç, Yahudi din tarihinin ağır yazgısının iç yüzüdür.

VII

Şairlerin, rahiplerin ve tarih yazıcılarının üzerinde çalıştıkları önceki çağlara ait tüm bu olayların arasında su yüzüne çıkmaması akla yakın ve en insancıl sebeplerden ötürü gerekli olan bir olay öne çıkar. *Sellin*'in peygamberlere ilişkin anlatılardan iz sürerek bulduğu, büyük lider ve kurtarıcı Musa'nın katli. *Sellin*'in izleğini hayal ürünü olarak göremeyiz, çünkü yeterli derecede olası bir varsayım. İkhnaton okulundan ge-

len Musa, tıpkı kral gibi hareket ediyor, emirler yağdırıyor, kendi inancını halka zorla dayatıyordu.⁴⁰ Musa'nın öğretisi belki de ustasınınkinden daha sertti, Güneş tanrısına yaslanmak zorunda değildi, *On* okulu onun yabancı kavmi için bir şey ifade etmiyordu. Gerek Musa gerekse de İkhnaton aynı kaderi paylaşır, tüm aydın despotları bekleyen bir kaderdir bu. Musa'nın Yahudi kavmi de bu derece tinselleştirilmiş bir dini taşıyabilecek, uygulamalarından kendi ihtiyaçlarını tatmin edecek güçte değildi, tıpkı 18. firavun döneminin Mısırlıları gibi. Her iki olayda da aynı şey vuku bulur, hükmedilen ve hakları sınırlanan kavim ayaklanır ve kendilerine dayatılan dinin tüm yüklerini üzerinden atar. Fakat uysal Mısırlılar Firavunun kutsanmış kişiliğini kaderin ortadan kaldırmasını beklerken, vahşi Samiler kaderi kendi ellerinin arasına alıp zorbayı ortadan kaldırırılar.⁴¹

Elimizdeki Tevrat metninin de bizi Musa'nın benzer şekildeki sonuna hazırlamadığını iddia edemeyiz. "Çöl'den çıkış" anlatısı –Musa'nın egemenlik dönemini yansıtıyor olabilir– Musa'nın otoritesine karşı –*Yehova*'nın da buyruğu ile– kanlı cezalandırmalarla bastırılmış olan, ciddi bir ayaklanmalar zincirinden söz eder. Bu tarz bir ayaklanmanın, bir kez de olsa Tevrat'ın istemediği şekilde son bulabileceğini tahmin etmek hiç de zor değil. Kavmin dine yüze çevirişi de Tevrat'ta anlatılır, ancak ayrı bir bölüm olarak tabii ki. Altın

40 O dönemlerde başka türlü bir etkileşim beklenemezdi.

41 Binlerce yıllık Mısır tarihinde bir firavunun vahşice ortadan kaldırıldığının ya da katledildiğinin pek duyulmaması kayda değer. Örneğin Asur tarihi ile kıyaslandığında, bu şaşkınlık bir kat daha artar. Tabii Mısır tarih yazıcılığının resmi çıkarlara hizmet etmiş olması da söz konusu olabilir.

buzacağı'nın hikâyesidir bu, orada sembolik olarak görülen Tevrat levhalarının yıkılması ("o yasayı çiğnedi"), akıllıca bir yolla Musa'nın üzerine yıkılıp, onun öfkesine mal edilir.

Sonra Musa'nın katledilmesinden pişman olunan ve olayın unutulmaya çalışıldığı bir döneme gelinir. Bu dönemin, Kadeş'teki karşılaşmayla aynı döneme rast geldiği muhakkak. Ancak Mısır'dan çıkış olayı, vahada dinin kurulması olayına yaklaştırılıp, Musa da dinin kuruluşunda etkin bir rolde gösterildiğinde, sadece Musa kavminin talepleri karşılanmıyor, aynı zamanda Musa'nın vahşice katlediliş gerçeği de başarılı bir şekilde inkâr edilmiş oluyordu. Gerçekte Musa'nın hayatı kısaltılmış olsa dahi Kadeş'te olanlarla ilgisinin olması pek ihtimal dahilinde değil. Bu olayın zamansal dizgelerini çözme denemesine girişmemiz gerekir. Biz Mısır'dan çıkışı 18. firavun döneminin yıkılışından sonraya (1350) yerleştirdik. O sıralar ya da biraz daha geç gerçekleşmiş olmalı, çünkü Mısırlı tarihçiler Mısır'dan çıkış'tan sonra gelen yılları anarşi dönemi ve 1315'e kadar ülkeyi yöneten Horemheb iktidarına yerleştirirler. Kronolojinin bir sonraki ve tek dayanağı İsrir (İsrail)'e karşı kazanılan zafer ve onun tohumlarının yok edilmesiyle övünen *Merneptah* dikilitaşdır (1225-1215). Ne yazık ki bu yazıtların değerlendirilişi kuşku uyandırıyor, İsrail boylarının o dönemlerde dahi Kenan ülkesinde bulunduklarının ispatı olarak görülüyorlar.⁴² Ed. Meyer bu dikilitaştan yola çıkarak ve haklı olarak daha önceden kabul edilenin aksine *Merneptah*'ın, Mısır'dan çıkış olayı dönemi-

42. Ed. Meyer, *age*, 222.

nin firavunu olamayacağı sonucunu çıkartır. Mısır'dan çıkış olayı daha önce gerçekleşmiş olmalı. Çıkış olayı döneminde iktidarda olan firavunun kim olduğu sorusu bu durumda anlamsız gibi görünüyor. O dönem saltanat arası bir döneme denk geldiğinden, firavun yoktu. Fakat *Merneptah* dikilitaşının keşfi de İsrail boylarının Kadeş'te ne zaman birleştiklerine ve dinin ne zaman kabul edildiğine ilişkin herhangi bir ipucu vermez. Kesinlikle söyleyebileceğimiz tek şey, her şeyin 1350 ile 1215 tarihleri arasında gerçekleştiğidir. Bu yüzyıl içerisinde tahminimize göre Mısır'dan göç, giriş tarihine oldukça yakın olup Kadeş'teki olaylar ise ikinci tarihe çok da uzak değildir. Bu dönemin en büyük kısmının bu iki olayın arasına tekabül ettiğini kabul etmek istiyoruz. Çünkü bizim daha uzun bir süreye, Musa'nın katlinden sonra geriye dönenlerin hırsının dinip Musa'nın adamlarının, Levililerin Kadeş'teki uzlaşmayı gerçekleştirecek kadar etkin olabildikleri bir zaman aralığına ihtiyacımız var. İki nesillik süreç, yani 60 yıl ucu ucuna yeterli gelebilir bunun için. *Merneptah* dikilitaşından çıkarım yapmak bizim iddialarımız için çok erken ve bizim düşünme şeklimize göre bir kabul başka bir kabulü gerektirdiğinden, bunun tartışmamızın zayıf bir halkasını su yüzüne çıkarttığını kabul etmeliyiz. Ne yazık ki Yahudi kavminin Kenan ülkesine yerleşmesine ilişkin tüm bilgiler işte böylesine muğlak ve karışıktır. İsrail dikilitaşının üzerindeki ismin yazgısının peşine düştüğümüz ve sonraları İsrail kavmi altında birleşen boylarla ilgili olmadığı bilgisi bize kalan. *Habirü-İbrani* ismi de Amarna döneminde bu kavme verilmiştir.

Kavimlerin ortak bir dini kabul edip birleşerek bir ulus haline gelmeleri hangi zamanda olmuş olursa olsun, dünya tarihi için neredeyse önemsiz bir eylem olabilirdi bu. Söz konusu yeni din olayların akışı içinde silinebilir, *Yehova* yazar *Flaubert*'in de belirttiği üzere tahtından indirilmiş tanrıların katında yerini alır ve kavminin, Anglosaksonlar tarafından uzunca bir süre aranan on değil on iki boyunun tamamı "yok olup" gidebilirdi. O zamanlar Medyenli Musa'nın yeni bir kavmi kendisine sunduğu tanrı *Yehova*, muhtemelen hiçbir yönden muhteşem bir varlık değildi. Kaba, acımasız bir yerel tanrı, şiddetli ve kana susamış; peşinden gelenlere içinden "süt ve balın" aktığı ülkeyi vaat etmiş ve onlardan "kılıcın keskinliği" ile orada yaşayanların kökünü kurutmalarını istemişti. Tevrat metninin bu kadar değiştirilmesine rağmen, yine de *Yehova*'nın asıl varlığını ortaya koyabilecek kadar kısmının kalması şaşırtıcı aslında. Dininin gerçek bir tektanrıcılık olup olmadığı dahi kesin belli değil ki diğer kavimlerin tanrılarının tanrılık mertebelerini reddedebilsin. Kendi tanrılarının diğer tanrıların hepsinden daha güçlü olması muhtemelen onlara yetiyordu. Ancak olaylar bu tarz izleklerden beklendiğinin aksine başka bir yol izlemiş ise bunun tek bir nedeni olabilir. Mısırlı Musa, kavmin bir kısmına tinsel düzeyde daha yüksek bir tanrı, tek ve tüm dünyanın hâkimi fikrini hediye etmişti, hem sevgisi hem gücü eşsiz benzersiz olan, tüm ayinlere ve büyülere düşman, insanları için dürüst ve adil bir yaşamı en kutsal hedef olarak öngören bir tanrı. Her ne kadar *Aton* dininin etik yönüne ilişkin bilgimiz eksik de olsa, *İkhnaton*'un yazıtlarında düzenli olarak kendisini "*Ma'at* içinde yaşayan" (doğruluk ve adalet) biri olarak

nitelemesi boşuna değildir.⁴³ Kavmin kısa bir süre sonra Musa'nın öğretilerini bir kenara bırakıp, onu ortadan kaldırmaları büyük olasılıkla uzun vadede etkin olamamıştır. *Gelenek* geriye kalmıştı ve Musa'nın başarısızlığına rağmen etkisini ancak yüzyıllar sonra gösterebilmişti. Tanrı Yehova, Kadeş'te Musa'dan kaynağını alan kurtuluş hareketinin kendisine mal edilmesiyle hak etmediği bir şerefe nail olmuştu, ancak bu gasp'ın bedelini ağır bir şekilde ödeyecekti. Yerine geçtiği tanrı'nın gölgesinin ağırlığı kendi varlığından daha güçlü olmaya başlamıştı; dinin gelişim sürecinin sonunda kendi varlığının ardındaki unutulmuş Musevi tanrı'sının varlığı öne çıkmaya başlamıştı. Sadece bu tanrı'nın var olduğu fikrinin, İsrail kavminin her türlü darbeye dayanabilmesini sağladığına ve bugüne dek onları hayatta tuttuğuna kimsenin kuşkusu yok.

Musevi tanrısının Yehova'ya karşı kazandığı son zaferde Levililerin payını tespit etmek zor. Onlar Musa'nın döneminde Kadeş'teki anlaşma yapılırken, peşlerinden gittikleri tanrıların en canlı anısıyla Musa'dan yana olmuşlardı. Yüzyıllar boyu kavimle ya da onların ruhban sınıfı ile iç içe geçmişlerdi ve âdetleri geliştirmek ve gözetmek, bunların dışında kutsal yazıları korumak ve kendi amaçları doğrultusunda düzenlemek rahiplerin asıl işleri olmuştu. Ancak Musa'nın eski öğretilerince reddedilen tüm o kurban adakları ve törenler, aslında sadece büyü ve sihirden başka bir şey değil miydi?

43 Kasideler sadece tanrı'nın evrenselliğini ve biricikliğini vurgulamaz, aynı zamanda tüm yaratılanlara karşı duyduğu sevgi dolu ihtimamını anlatır, doğasından sevinç ve güzelliğinden zevk alınmasını telkin eder. Bkz. *Breasted, The Dawn of Conscience*.

Böylece halkın arasından Musa soyuna bağlı olmayan fakat karanlığın içinde yavaş yavaş serpilten, büyük ve güçlü bu geleneğin etkisi altında kalmış adamlar ortaya çıkmış ve bu adamlar yani peygamberler, bu eski Musevi öğretisini yorulmadan yılmadan yaymış, tanrı'nın kurban sunumlarını ve yapılan ayinleri küçümsediğini, kendisine inananlardan sadece inanç dolu, doğru ve adil bir yaşam ("Ma'at") talep ettiğini anlatmışlar. Peygamberlerin çabası uzun soluklu sürekliliğini korumuş; eski inancı tekrar canlandırmaya çalıştıkları öğretiler Yahudi dininin kalıcı içeriğini oluşturmuştur. Yahudi kavmi için böyle bir geleneğin geriye kalmış olması ve her ne kadar büyük, yabancı bir adam dışarıdan teşvik etmiş olsa da ona hayat veren böyle adamların yetişmesi büyük bir onurdur.

Mısırlı soyunu kabul etmeseler dahi Musa'nın Yahudi din tarihi için anlamını benimle aynı değerle gören konunun uzmanı araştırmacılarının düşüncesine dayanmasam yukarıda sözünü ettiğim ifadeler pek de güvenmezdim. Örneğin Sellin şunları söylüyor:⁴⁴ "Demek ki Musa'nın asıl dinini, yaymaya çalıştığı ahlaklı tek tanrı inancını, başından itibaren kavmin küçük bir parçasının mülkiyeti olarak görmemiz gerekir. Bu dinle resmi kültte, ruhban sınıfının dininde, kavmin inancında baştan beri karşılaşabilmeyi beklememeliyiz. Başından itibaren hesap edebileceğimiz tek şey, bir zamanlar ruhları ateşleyen kıvılcımların yer yer karşımıza çıkması, er ya da geç özel birtakım olaylardan ya da Musa'nın tinselliğinden çok etkilenmiş kişiler çok daha güçlü bir şekilde fikir-

⁴⁴ Age, 52.

lerini tekrar ortaya çıkartıncaya ve bu tinsellik daha geniş halk kitlelerini etkisi altına alıncaya kadar ölmeden Musa'nın fikirlerinin her yerde inancı ve ahlaki etkilemiş olmasının umabiliriz. Eski Yahudi din tarihine böyle bir bakış açısıyla bakılmalı. Kenan ülkesinde yaşayan halkın ilk beş yüzyılına ilişkin tarihi belgeler üzerinden karşımıza çıkan dine göre Musevi dinini inşa edenler, oldukça ağır yöntemsel bir hataya düşerler." Volz ise çok daha açık sözlüdür:⁴⁵ "Musa'nın dev eseri ilk başlarda çok az anlaşılmış ve doğru bir şekilde uygulanmamıştır, ta ki yüzyıllar geçtikçe hayatın içinde her geçen gün daha yoğun bir şekilde nüfuz edip bu yalnız adamın yapıtını devam ettiren, benzer tinsellikteki büyük peygamberlerle karşılaşınca dek."

Böylelikle aslında Mısırlı Musa kişiliğini Yahudi tarihi bağlamına oturtmak olan işimin sonuna gelmiş bulunuyorum. Vardığımız sonucu kısaca özetleyecek olursak: Bu tarihin bilinen ikililerine -ulus oluşturmak üzere bir araya gelen *iki* halk kitlesi, bu ulusun çökmesi ile oluşan *iki* devlet, Tevrat kaynaklarında geçen *iki* tanrı adı- biz *iki* tane daha ekliyoruz: ilki diğeri tarafından bastırılmış ve sonra kendisini bastırmanın arkasından zaferle tekrar öne çıkan *iki* tane din, her ikisi de Musa adıyla anılan ve kişiliklerini birbirinden ayırmamız gereken *iki* tane dinî lider. Ve tüm bu ikililer ilkinin, yani kavmin bir kısmının diğeri hiç etkilemeyen, travmatik olarak değerlendirilebilecek bir olayla yüz yüze geldiği gerçeğinin zorunlu birer sonucu. Bunun ötesinde değinilecek, açıklanacak ve iddia edilecek birçok şey olabilir. Aslında an-

⁴⁵ Paul Volz, Mose, Tübingen 1907, s. 64.

cak o zaman tamamıyla tarihsel olan incelememize duyduğumuz ilgi meşrulaştırılabilirdi. Bir geleneğin asıl doğasının nerede yattığı ve sahip olduğu bu özel gücü nereden aldığı, tek tek büyük adamların dünya tarihi üzerindeki büyük etkilerini reddetmenin imkânsızlığı, kaynaklarının bazılarında, özellikle de dini olanlarından gerek insan gerekse de halkları köleleştiren güçte fikirlerin ortaya çıktığı ihtiyaçlardan sadece somut olan öğeleri kabul edip, insan hayatının bu muhteşem çeşitliliğine karşı ne tür bir günah işlendiği – tüm bunları özel olarak Yahudi tarihinde işleyebilmek cazip bir görev olabilirdi. İncelememi bu şekilde devam ettirmek 25 yıl önce *Totem ve Tabu*'da ileri sürdüğüm fikirlerimle bir bağlantı kurmamı gerektirir. Fakat bunu yapacak gücü kendimde bulamıyorum.

III

MUSA, KAVMİ VE TEKTANRILI DİN

BİRİNCİ BÖLÜM

Ön Açıklama I

1938 Martı Öncesi

Kaybedecek hiçbir şeyi ya da çok az şeyi olan birinin cüreti ile sağlam sebeplere dayandırılmış bir karardan ikinci bir kez vazgeçiyorum ve *İmago'* da (cilt XXIII, sayı 1 ve 3) Musa üzerine sözünü ettiğim iki incelememe ilave olarak henüz yayımlamadığım son bir parça sunuyorum. Gücümün yetmeyeceğini bildiğimi o zamanlar belirtmiştim, tabii bununla, ilerleyen yaşım la beraber yaratıcı yeteneklerimin zayıflamasını kastediyor,¹ ancak yanı sıra başka bir engel üzerine de düşünüyordum.

Tuhaf bir dönemde yaşıyoruz. Şaşkınlık içinde, ilerlemenin barbarlıkla işbirliği yaptığını görüyoruz. Sovyet Rusya'da baskı altında tutulan yaklaşık 100 milyon insanın ha-

1 Yaşıtlım *Bernard Shaw'*ın insanların ancak 300 yaşına geldikten sonra yaptıklarının hakkını verebildikleri savını paylaşıyorum. Hayat şartlarında temelden birçok değişiklik yapılmadığı sürece, sadece yaşam süresinin uzaması ile bir yere varılamaz.

yat standartlarını yükseltme çabası veriliyor. Din denilen "afyon"u ellerinden alacak kadar cesur ve onlara belli bir ölçüde cinsel özgürlük verecek kadar akıllıca davranıldı, ancak buna karşılık korkunç bir baskı altında tutularak her türlü düşünce özgürlüğü ellerinden çalındı. Benzer bir zulüm altında İtalyan halkı da düzen ve sorumluluk duygusu ile eğitiliyor. Alman ulusu söz konusu olduğunda ise, neredeyse tarih öncesine dayanan bu barbarlığın tekerrürünün herhangi bir ilerleme düşüncesine dayanmadan da gerçekleşebileceğini görmek, sıkıntı yaratan bir derdin hafiflemesini sağlıyor. Ne de olsa bugün muhafazakâr demokrasiler kültür alanındaki ilerlemenin bekçileri haline geldiler ve gariptir ki Katolik kilisesi, bir kurum olarak söz konusu kültürel tehlikenin yayılmasında güçlü bir direniş gösteriyor. O ki, düşünce özgürlüğünün ve gerçeği bulma yolundaki her türlü ilerlemenin bugüne dek en amansız düşmanı idi! Biz burada Katolik bir ülkede, ne kadar süreceği belli olmasa da Katolik kilisesinin koruması altında yaşıyoruz. Fakat bu koruyuculuk var olduğu sürece kilisenin düşmanlığını kazanacak herhangi bir şey yapmamanın kaygısını taşıyoruz tabii ki. Bu korkaklık değil, dikkatli olmaktır; hizmetine girmekten sakındığımız yeni düşman, başa çıkmayı çoktan öğrendiğimiz eski düşmandan çok daha tehlikeli. Bizim yürüttüğümüz psikanaliz araştırmalarına, Katolik inancı zaten öyle ya da böyle kuşkulu bakıyor. Haksız olduklarını iddia etmek istemeyiz. Biz yaptığımız çalışmaların neticesinde, din insanlığı etkileyen bir nevroza indirgendiğinde ve dinin muazzam gücünü hastalarımızda gördüğümüz nevrotik baskı ile eşdeğer bir şekilde açıkladığımızda, egemen güçlerin öfkesini üzerimize

çektüğimizden eminiz. Aslında yeni bir şey söylemeyeceğiz, çeyrek yüzyıl önce bunların hepsini yeterli sıklıkta açıklamıştık, ancak tüm bunlar o günden bu yana unutulmuş ve bugün yeniden tekrar etmemiz ve tüm dinlerin kuruluşlarına örnek teşkil eden bir modelle açıklamamız boşuna olmayacaktır. Muhtemelen psikanaliz alanında çalışmamız yasaklanacaktır. Kilise bu tarz zorbaca yöntemlerin çok da yabancı değil, hatta başkalarının da bu metotları kullanmasını aslında daha çok kendi haklarına yönelik bir taciz olarak görüyor. Ancak uzun ömrüm boyunca bana gittiğim her yerde eşlik eden psikanaliz doğduğu ve büyüdüğü şehirden daha değerli bir yurt bulamadı kendisine henüz.

İkinci bir engel, dışarıdan gelen tehditler yüzünden Musa ile ilgili yaptığım çalışmanın son kısmını yayınlatamayacağıma sadece inanmıyor, bunu aynı zamanda biliyorum. Kendime, korkumun temelinde kendi kişiliğime verdiğim aşırı önemin yattığını söyleyerek söz konusu zorluğu ortadan kaldırmak için son bir denemeye giriştim. Büyük ihtimalle Musa ve tektanrılı dinlerin kökeni hakkında yazdıklarım yetkililerin pek de umurunda olmayacaktır. Fakat bu konudaki yargımın doğruluğuna pek de güvenmiyorum. Çağdaşlarının bana acı vermek için bulunacakları yargılar, onların kötülük ve sansasyon yaratma merakından kaynaklanacaktır. Yani bu çalışmamı kamuoyuna duyurmayacağım, fakat bu yazmam için bir engel teşkil etmez. Özellikle iki yıl önce kaleme aldığım için, bundan sonra sadece üzerinde biraz çalışarak önceki diğer iki yazıya eklemem yeterli olacaktır. Böylece gizlilik içinde saklı kalacak, ta ki gün ışığına korkusuzca çıkabileceği bir dönem gelinceye dek ya da benimle benzer

sonuç ve fikirleri paylaşan birisi çıkıp da bir zamanlar, daha karanlık dönemlerde benimle aynı düşüncelere sahip olan biri vardı deyinceye kadar.

Ön Açıklama II

1938 Haziranında

Musa adlı kişi üzerine yaptığım incelemeler sırasında beni özellikle rahatsız eden güçlükler –gerek kendi içsel kaygılarım gerekse de dışarıdan gelen engeller– yazdığım bu üçüncü son metnin birbiriyle çelişen, hatta birbirini ortadan kaldıran, iki farklı ön açıklama ile başlamasına kendiliğinden yol açıyor. Çünkü ikisinin arasında geçen kısa zamanda yazıyı kaleme alan yazarın dış koşulları temelden bir hayli değişti. Eskiden Katolik kilisesinin koruması altında yaşıyor ve bu metni yayınlatarak bu koruyucuyu yitirince, Avusturya'daki psikanaliz taraftarları ve öğrencilerine bir çalışma yasağı getirilmesine yol açmaktan korkuyordum. Ve sonra birdenbire Alman istilasası gerçekleşti; Tevrat'ın sözleri ile ifade edecek olursak Katolikliğin “sallanan bir buğday başağı”dan farklı olmadığı anlaşıldı. Sadece düşünce şeklimden dolayı değil artık aynı zamanda “İrk”ımdan dolayı da izlendiğimi kesinlikle anladığım için, küçük yaşlarımdan itibaren 78 yıl bana yurt olan kenti büyük bir sevinçle terk edip gittim.

Güzel, özgür ve yürekli İngiltere’de sıcak bir şekilde karşılandım. Hoş bulunan bir misafir olarak artık burada yaşıyorum, üzerimdeki baskı kalktığı ve yeniden konuşup yaz-

bildiğim için nefes alıyorum – neredeyse, istediğim ya da zorunda olduğum gibi düşünebildiğim için diyecektim. Yazdığım son bölümü kamuoyuna sunma cesaretini kendimde buluyorum.

Artık dış engeller yok, olsa dahi en azından sinip geri çekileceğim engeller değil bunlar. Buraya geleli birkaç hafta oldu ve bu süre zarfında gelişimden memnuniyet duyan dostlarımdan, hiç tanımadığım yabancılardan ve hatta kendi hoşnutlukları için benim burada özgürlüğe ve güvene kavuştuğumu bildirme gereği duyan ilgisiz insanlardan selam taşıyan sayısız mektup aldım. Buna ilave olarak bir yabancı için oldukça şaşırtıcı bir şekilde, benim ruhsal kurtuluşum ile ilgilenen, İsa'nın yolunu öneren ve İsrail'in geleceği konusunda beni aydınlatmak isteyen başka türde mektuplar da aldım.

Tüm bunları yazan bu iyi kalpli insanlar beni pek de tanımıyor olmalılar; fakat Musa üzerine yaptığım bu çalışma çeviri yoluyla kendi yurttaşlarım arasında bilinir hale gelirse yeterince başka insan tarafından da bana şu anda gösterilen ilgiyi kaybedeceğimi düşünüyorum.

Politik değişimler ve bulunduğum yeri değiştirmek de yaşadığım iç güçlükler konusunda hiçbir şey değiştiremedi. Tıpkı önceden olduğu gibi şimdi de kendi işim konusunda güvensizim, yazar ile yapıtı arasında olması gereken birlik ve aidiyet bilincini özlüyorum. Sonucun doğruluğundan şüphe ettiğimden değil. Bu güveni çeyrek yüzyıl önce *Totem ve Tabu*'yu yazdığımda, 1912'de edindim ve o günden bu yana güven duyduğum sadece daha da güçlendi. Dinsel olguların sadece bireyin nevrotik semptomlarından, insan topluluğunun çok eski yaşantısı içerisinde çoktan unutulmuş anlamlı

olaylardan, saplantılı karakterlerini bu olaylara borçlu olduklarından ve yani *tarihi* gerçekliklerinden aldıkları güç ile insanları etkileyebildiklerinden yola çıkarak anlaşılabilir olduğundan bir daha hiç kuşku duymadım. Ancak Yahudi tektanrıcılığı için sarf ettiğim sözlerin seçtiğim bu örneği kanıtlayıp kanıtlamadıklarını kendime sorduğumda güvensizliğim ortaya çıkıyor. Musa adlı kişiden yola çıkarak giriştiğim inceleme için benim eleştirim başparmağı üzerinde dengesini kurmaya çalışan bir dansçı gibi görünüyor. Suyu bırakılış efsanesinin psikanalitik yorumuna ve bundan yola çıkarak *Sellin*'in Musa'nın sonu üzerine ileri sürdüğü varsayımlara geçiş yapamasaydım tüm bunların yazılmadan kalması gerekirdi. En azından şimdi cesaret ediyorum.

Musa üzerine yaptığım ikinci, salt tarihsel incelememin sonuçlarını özetleyerek başlıyorum. Yeni bir eleştiriye tabi tutulmayacaklar, çünkü onlardan yola çıkan ve yine onlara dönen psikolojik tartışmaların ön koşullarını oluşturuyorlar.

A

Tarihsel Önkabul

Bizim ilgimizi çeken olayların tarihsel arka planı şöyle: 18. hanedanlığın fetihleri ile Mısır bir dünya imparatorluğu haline gelir. Bu yeni sömürgecilik anlayışı her ne kadar tüm

halkın olmasa da egemen ve ruhani alanda etkin üst sınıfın yani dinsel görüşlerin gelişiminde kendini gösterir. On'daki (Heliopolis) güneş tanrısı rahiplerinin etkisi altında, belki Asya'dan gelen uyarılar ile de güçlenerek, belli bir ülke ve kavime ait olmak gibi sınırlamaların olmadığı, evrensel bir Tanrı Aton fikri doğar. Genç firavun IV. Amenhotep ile bu tanrı fikrini geliştirmek dışında başka yüce bir amaç tanımayan bir firavun hükümdar olur. Aton dinini devlet dini haline getirir, sayesinde evrensel tanrı *Tek* tanrı haline dönüşür; diğer tanrılar hakkında anlatılanlar ise yalan dolandır. Büyük bir inatla sihre dayalı düşünme şekillerine karşı koyar, Mısırlılar için büyük değer taşıyan ölüm sonrası yaşam yanılması bir kenara atar. Sonraları bilimsel kavrayışın ortaya koyacağı gerçekleri şaşılacak bir önseziyle görerek güneş ışınlarının sahip olduğu enerjinin yeryüzündeki her türlü yaşamın kaynağı olduğunu keşfeder ve kendi tanrısının gücünün sembolü olarak güneşe tapar. Yaratılıştan ötürü duyduğu sevinç ve *Maat*'a uygun olarak sürdürdüğü hayatından (doğruluk ve adalet) dolayı kendine övgüler yağdırır.

Bu, insanlık tarihinde tektanrılı bir dine ilişkin ilk ve belki de en saf olaylardan biri olarak; doğuşunun tarihsel ve psikolojik şartlarına daha derin bir bakışı hak ediyor. Ancak Aton dini hakkında bize kadar fazla bir bilginin ulaşmaması için çaba gösterilmiş. *İkhnaton*'dan sonra gelen güçsüz firavunlar zamanında dahi meydana getirdiği her şey yerle bir olmuş. Kendisi tarafından baskı altına alınan ruhban sınıfının intikamı onun arısına karşı öfkesini kusmuş, Aton dini ortadan kaldırılmış, kâfir olarak damgalanan firavunun sarayı yıkılıp talan edilmiştir. MÖ 1350 dolaylarında 18. hanedanlık silinip

gitmiş; kısa süreli bir anarşi döneminden sonra 1315'e kadar ülkeyi yöneten başkomutan Haremhab ülkeye yeniden düzen getirmiştir. İkhnaton'un reformları ise unutulmaya yüz tutmuş bir dönem olarak kalmanın ötesine gidememiştir.

Bunlar tarihsel olarak saptanabilenler, şimdi ise artık bizim varsayımlarımız başlıyor. İkhnaton'a yakın duran insanların arasında o zamanlar birçok² kişinin taşıdığı bir ad olan Thothmes adında bir adam bulunuyordu – isminin çok da büyük bir önemi yok, önemli olan ismin ikinci kısmının -mo-se olması. Thothmes, yüksek bir mevkiye sahipti, Aton dinine içtenlikle inanlardandı fakat kuruntulu firavuna karşın enerji ve tutku doluydu. Bu adam için İkhnaton'un ve kendi dininin ortadan kaldırılması, tüm beklentilerinin sonu anlamına geliyordu. Mısır'da ancak bir kaçak ya da dönek olarak yaşamına devam edebilirdi. Belki de bir sınır bölgesinin valisi olarak, birkaç nesil önce oraya yerleşmiş olan Semit bir kavim ile ilişkisi olmuştur. Hayal kırıklığı ve yalnızlığın verdiği çaresizlik ile oradaki yabancılara yönelmiş, yitirdiklerini onlarda telafi etmeye, onları kendi kavmi haline getirerek, ideallerini onlar üzerinde gerçekleştirmeye çalışmış. Kendisine eşlik eden adamlarıyla birlikte Mısır'ı terk ettikten sonra, onları sünnet simgesi ile kutsamış, onlara yasalar getirmiş, Mısırlıların henüz bir kenara attığı Aton dininin öğretilerini yaymış. Belki de Musa adlı bu adamın koyduğu kurallar, efendisi ve hocası İkhnaton'un kilerden çok daha sertti, hatta İkhnaton'un sıkıca tutunduğu güneş tanrısı On'dan bile destek almaktan vazgeçmiş olabilir.

2 Örneğin *Tel-el-Amarna*'da atölyeleri bulunan heykeltıraşın adı da böyleydi.

Mısır'dan çıkış tarihi olarak 1350'den sonraki firavunsuz dönemi kabul edebiliriz. *Kenan* ülkesinin istilasına kadar olan sonraki dönemler oldukça muğlak. Tevrat bildirilerinin karanlıkta bıraktığı, daha doğrusu bu döneme ilişkin yarattığı karanlıktan günümüz tarih araştırmaları iki gerçekliğe ulaşmıştır. *E. Sellin* tarafından ortaya çıkartılan ilk gerçeklik, Yahudilerin Tevrat'ta da belirtildiği üzere günün birinde inatla ve söz dinlemez bir şekilde yasa koyucuları ve liderlerine karşı isyan ettikleri, onu katlederek onun tarafından kendilerine dayatılan Aton dinini tıpkı bir zamanlar Mısırlıların yaptığı gibi bir kenara attıklarıdır. *Ed. Meyer* tarafından saptarılan diğer gerçeklik ise, bu Mısır'dan geri dönen Yahudilerin daha sonra Filistin, Sina yarımadası ve Arabistan topraklarında yaşayan, kendilerine akran olan boylarla birleştikleri ve aynı yörede sulak bir bölge olan *Kadeş*'te Arap kökenli *Medyenlilerin* etkisi altında yeni bir dini, volkan tanrısı Yehova'ya tapınmayı kabul ettikleridir.

Bu iki olayın kendi aralarındaki ilişki ile Mısır'dan çıkış olayı ile aralarındaki zamansal ilişki pek de kesin değil. Tarihsel diğer bir referans noktasını Firavun Merneptah'a (1215'e kadar) ait, Suriye ve Filistin'e yapılan seferleri anlatırken "İsrail"'i kaybedenler arasında gösteren bir dikilitaş göstermektedir. Bu dikilitaş'a ait tarih *terminus ad quem** olarak kabul edilir ise Mısır'dan çıkış olayından itibaren tüm sürecin gerçekleşmesi için yaklaşık bir yüzyıllık zaman dilimi (MÖ 1350 sonrasında 1215 öncesine kadar) geriye kalıyor.

* Bir olayın gerçekleşmesi için verilen bitiş (son) tarihi. Kaynak: *Duden A-Z; Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf*. Dudenverlag; Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2006. (Çev. n.)

Fakat yazgısının peşinden sürüklendiğimiz *İsrail* isminin henüz bir kavim adı olmama ve bizim de aslında çok daha geniş bir zaman aralığına sahip olduğumuz ihtimali de var. Sonraki Yahudi kavminin *Kenan* ülkesine yerleşmesi kuşkusuz ki hızlıca gerçekleşen bir fetih değildi, aksine adım adım ilerleyen ve daha uzun bir zamana yayılan bir süreçti. Merneptah dikilitaşından bağımsız bir şekilde hareket ettiğimizde Musa'nın dönemini³ bir insan ömrü (30 yıl) kadar görebilir ve bunun üzerine Kadeş'teki⁴ birleşmeye kadar iki nesil, hatta daha fazlasının geçtiğini varsayabiliriz; Kadeş ve Kenan ülkesine doğru yola çıkma arasındaki süre kısa olmalı; önceki tezimizde de görüldüğü üzere Yahudi geleneğinin Mısır'dan çıkış olayı ile Kadeş'te dinin kuruluşu olayı arasındaki süreyi kısaltmak için geçerli gerekçeleri vardı; oysa ki araştırmalarımız doğrultusunda tam da bunun tersi bizim ilgisimizi çekmektedir.

Ancak bunların tamamı henüz'halen tarih, bizim tarih bilgimize ilişkin boşlukları doldurmak için bir deneme, *İmago*'daki ikinci incelemenin bazı yerlerinin tekrarıdır. Biz Musa'nın başına gelenler ve onun, Yahudilerin hışmıyla sadece sona ermiş gibi görünen öğretileri ile ilgileniyoruz. 1000 yılı civarında yazılmış fakat daha eski kayıtlara dayandığı kesin olan Yehovist'teki anlatıya göre Kadeş'te gerçekleşen birleşme ve din kurma olayları sırasında duruma bir anlaşma eşlik eder ve bu anlaşmada her iki tarafta halen birbirinden açık bir şekilde ayrılabilir. Taraflardan birinin tek

3 Bu Tevrat metninin 40 yıllık çölü geçiş anlatısına tekabül edebilirdi.

4 Yani yaklaşık olarak 1350 (40)-1320 (10) Musa, 1260 ya da sonrası Kadeş, Merneptah dikilitaşında 1215'ten önce.

derdi, tanrı Yehova'nın yeni ve yabancı oluşunu inkâr etmek ve halkın ona daha büyük bir teslimiyet göstermesini sağlamaktı; diğer taraf ise Mısır'dan kurtuluş olayını ve liderleri Musa'nın muhteşem kişiliğine ilişkin değerli anıları yitirmek istemiyordu ve gerek gerçekliği gerekse de söz konusu olan bu adamı geçmiş tarihin yeni ifadesinde bir yere oturtmayı başarmışlardı, en azından Musa dininin görünürdeki simgesi olan sünneti ellerinde tutabilmişler ve bu yeni tanrı adının kullanımına birtakım sınırlamalar getirebilmişlerdi. Bu taleplerin temsilcilerinin Musa'nın adamlarının soyundan olan, Musa'nın çağdaşları ve yurttaşlarından sadece birkaç nesil sonra gelen ve canlı hatıralarla onun anısına halen bağlı Levitlerdi. Yehovist ve sonradan rakibi olacak olan Elohist'e ait olduğunu düşündüğümüz edebi süslemelerle dolu ifadeler tıpkı, altında eskiden yaşanmışların gerçek bilgisinin, Musa dininin doğasının ve bu büyük adamın katledilişinin bilgisinin sonraki nesillerden gizlenerek, sanki sonsuz huzura gömüldüğü türbeler gibidirler. Ve biz süreci doğru çözebildiysek şayet, o halde olayın esrarengiz bir yanı kalmamış demektir; ancak Yahudi kavminin tarihinde Musa bölümünün kesin sonu olabilirdi pekâlâ.

Ancak garip olan, bunun böyle olmaması, kavmin başına gelen söz konusu bu olayın en güçlü etkilerini daha sonra göstermesi, yüzyılların geçmesi ile birlikte yavaş yavaş gerçekliğe nüfuz etmesidir. Yehova karakterinin civar kavimlerin ve boyların tanrılarından çok farklı olduğu pek olası değil; tıpkı kavimlerin kendi aralarında kavga etmeleri gibi o da diğer tanrılarla boğuşuyordu, fakat biz Yehova'ya inanan birinin o zamanlar Kenan ülkesinin, Moab ya da Amalek vs.

yerlerdeki tanrıları ve bu tanrılara inanan kavimlerin varlığını inkâr etmeyi aklından bile geçirmeyeceğinden yola çıkmalıyız.

İkhnaton ile parlayan tektanrıcılık fikri yine karanlığa gömülecek ve uzun bir süre daha orada kalacaktı. *Elephantine* adasında, Nil nehrinin ilk çağlayanı yakınındaki bulgular şaşırtıcı bir şekilde yüzyıllardır orada yaşayan, içindeki tapınakta, ana tanrı Yahu'nun yanı sıra birinin adı Anat-Yahu olan iki tanrıçaya daha tapınıldığını, Yahudi bir askeri koloninin olduğunu gösteriyor. Bu Yahudiler elbette ki anavatanlarından kopmuşlar, dindeki tüm o gelişmelerden uzak kalmışlardı; Kudüs'teki yeni törelerin bilgisini onlara ileten Pers egemenliği (5. yüzyıl) olmuştur.⁵ Eski dönemlere bakarak, tanrı Yehova'nın Musevi tanrısı ile bir benzerliğinin olmadığını söyleyebiliriz. Aton tıpkı yeryüzündeki temsilcisi, aslında örnek aldığı, ataları tarafından kendisine miras kalan hükümlerinin çöküşünü hiçbir şey yapmadan öylece izleyen firavun İkhnaton gibi barış yanlısı idi. Yeni yerleşim yerlerini zorla ele geçirmek isteyen bir kavim için elbette ki Yehova çok daha uygun bir tanrıydı. Ve Musevi tanrısında tapınmaya değer olan her şey bu ilkel kitlenin anlayışının oldukça uzağındaydı.

Daha önce de belirttiğim gibi –ve diğer araştırmacıların fikir birliğini de tanık göstermişim– Yahudi dininin gelişiminde merkezi olan olgu, tanrı Yehova'nın zamanla kendi karakterini kaybedip Musa'nın tanrısı, *Aton* ile benzerlik

5 Auerbach: *Wüste und gelobtes Land* (Çöl ve övülen ülke). Bd. II, 1936.

göstermeye başlaması olmalıydı. İlk bakışta iki tanrı arasında büyük değer taşıyormuş gibi görünen farklar halen mevcut, fakat bunların nedenini açıklamak kolay. Aton, Mısır topraklarının henüz güvende olduğu mutlu bir dönemde hüküm sürmeye başlamıştı ve hatta imparatorluk sallanmaya başladığında dahi ona inananlar, söz konusu rahatsızlıklara sırtlarını çevirip, yaratılarını kutsayarak, tüm bunların zevkini çıkartmaya devam etmişler.

Yazgı Yahudi kavmini sayısız sınavdan geçirmiş ve onlara acı dolu tecrübeler bırakmış, tanrısı sert ve zalim, aynı zamanda karanlık olmuş. Tüm ülke ve kavimlere hâkim evrensel tanrı karakterini taşımaya devam etse de geleneğin Mısırlılardan Yahudilere geçmesi gerçeği, Yahudilerin tanrı Yehova'nın seçilmiş kavmi olmaları ve bunun onlara yüklediği özel sorumluluklar nedeniyle ayrıca ödüllendirilecekleri ek bir ifadede ortaya çıkar. Her şeye gücü yeten bir tanrının seçilmiş kavmi olup bahtsız yazgısını üzücü tecrübelerle birleştirmek Yahudi halkı için kolay olmamış olmalı. Fakat çıkılan yoldan dönülmemiş, tanrı'ya ilişkin kuşkuları bastırmak için kendi suçluluk duygularını çoğaltmayı seçmiş ve belki de tüm bunların sonunda dindarların bugün de yaptıkları gibi "Tanrı'nın sorgulanmazlığı kararı"na işaret etmişlerdir. Tanrı'nın Asurlular, Babilliler, Persler gibi kendilerini boyundurukları altına alan ve onlara kötü davranan zorbaları sürekli olarak yeniden türetmesine şaşılacak olsa dahi, tüm bu kötü düşmanların yenilgiye uğrayıp, imparatorluklarının yok olup gitmesi tanrı'nın gücünün bir ispatıydı.

Sonraki Yahudi tanrı'sı üç önemli noktada eski Musevi tanrı'sı ile eşdeğer hale gelir nihayet. İlk ve en önemli nokta, gerçekten de başka bir tanrı'nın varlığının dahi düşünülemediği şekilde biricik tanrı olarak kabul edilmesidir. İkhnaton'un tektanrıcılığı bir kavmin tamamı tarafından ciddiye alınmış, evet, hatta kavim bu fikre o derece bağlanmıştı ki bu fikir tinsel yaşamlarının ana teması haline gelmiş ve başka hiçbir şey ile ilgilenmez olmuşlardı. Ruhban sınıfı bu noktada hemfikirdi, fakat rahipler sadece onu kutsama törenlerini inşa etme işiyle uğraşırken kavmin içinde, Musa'nın tanrı'sına ilişkin diğer iki öğretiyi tekrar canlandırmaya çalışan yoğun akımlarla ters düşmüşlerdir. Peygamberler, tanrı'nın ayin ve kurbanları küçümsediğini ve sadece kendisine inanılmasını ve doğruluk ve adalet içinde bir yaşam sürdürülmesini istediğini bıkip usanmadan bildirmişler. Ve çöl yaşamının kolaylığı ve kutsallığına övgüler yağdırmışlarsa, bu kesinlikle Museviliğin ideallerinin etkisi altında kalmalarından ötürü olmuştur.

Yüzyıllara uzanan bir kültür hayatında daha yüksek bir tinselliğe ulaşmanın, kendiliğinden olan bir gelişme ile gerçekleştiği kabulü yetebilecekken, Musa'nın, Yahudi tanrı'sı tasarısının son şekline ilişkin etkisini belirtmek gerçekte gerekli mi sorusunu sormanın artık zamanı geldi. Tüm bilmecelemize bir son verecek olan bu olası açıklamaya dair söyleyebileceğimiz iki şey var: İlki, bunun hiçbir şey açıklamadığıdır. Aynı koşullar, şüphesiz büyük yeteneklere sahip Yunan halkında tektanrıcılığa yol açmamış, aksine çoktanrı dinin yumuşamasını ve felsefi düşüncenin başlamasını sağlamıştır. Anladığımız kadarıyla tektanrıcılık Mısır'da geliş-

mişti, tanrı kocaman bir dünya imparatorluğuna sınırsızca hâkim olan bir firavunun yansımasıydı. Yahudilerde ise siyasi durum, özel bir kavmin tanrısı fikrinden evrensel dünyaya hâkim bir tanrı fikrine geçiş için oldukça uygunsuzdu ve bu küçük ve güçsüz ulus nasıl oluyor da kendilerini yüce efendinin tercih ettiği gözde çocuğu olarak görme cüretini kendilerinde buluyorlardı? Böylece Yahudilerde tektanrıcılığın doğuşuna ilişkin soru cevapsız kalır ya da bu, bu kavmin özel dini dehasının bir ifadesidir gibi bildik bir cevap ile yetinilebilir. Bilindiği üzere deha dediğimiz kavranamaz bir şey'dir ve hiçbir şeyin sorumluluğunu taşımaz ve bu nedenle de diğer çözümlerin hepsinde sonuçsuz kalınmadan, böyle bir açıklamaya başvurmamak gerekir.⁶

Bunun dışında, Yahudi kaynak ve tarih yazıcılığının bu kez kendisiyle de çelişmeden, büyük bir kararlılıkla biricik tanrı fikrinin kavime Musa tarafından getirildiğini iddia etmesi ile bize zaten yolumuzu gösterdiği gerçekliğiyle karşılaşırız. Bu kesinliğin inanılabilirliğine ilişkin bir itiraz var ise, bu da, ruhbanlar tarafından üzerinden geçilmiş, bizim önümüzde duran metinde Musa'ya fazlasıyla göndermede bulunulmasıdır. Gerek kurumlar gerekse de açık bir şekilde sonraki dönemlere ait ayinlere ilişkin düzenlemeler, ayan beyan üzerlerinde bir otorite kurma niyeti ile Musevi yasaları olarak gösteriliyordu. Bu, kuşkusuz bizim şüphe duymamız için yeterli bir neden, fakat bu metinleri bir kenara atmak için yeterli değil. Çünkü bu tarz bir abartının daha derinde yatan

6 Aynı şekilde *Stratfordlu William Shakespeare* üzerine de düşünüp taşınması gerekir.

sebebi gün gibi ortadadır. Ruhbanların anlatımı kendi şimdi-ki zamanı ile erken Musevi dönemler arasında bir süreklilik kurmak istiyor, tam da bizim Yahudi din tarihinde en çok dikkat çeken gerçeklik olarak gördüğümüz, Musa'nın yasaları koyduğu dönem ile sonraki Yahudi dini arasında öncele-ri Yehova'ya tapınmayla doldurulan ve ancak sonraları ya-vaş yavaş kapatılan bir boşluk olduğunu inkâr etmek istiyor-
lar. Tevrat metninin tabi olduğu özel muamele sırasında ge-riye bunu ispatlayan yeterli sayıda veri kaldığından, tarihsel doğruluğu kuşku götürmemesine rağmen, ruhbanlar ellerin-deki tüm kozları kullanarak bu süreci reddediyorlar. Ruh-
banlar metni yeniden ele alırken, tıpkı yeni tanrı Yehova'yı ataların tanrısı haline getiren tahrif eğilimine benzer bir şey denerler. Ruhban kodeksine ilişkin bu motif dikkate alındığı zaman, gerçekten Musa'nın kendisinin Yahudilerine tektan-
rıcı düşünceyi getirdiği inancına ilişkin iddiamızı esirgemek bizim için oldukça güç olacaktır. Rahiplerin kuşkusuz o dö-
nem henüz bilmedikleri, Musa'nın bu fikre nereden kapıldı-
ğını bildiğimiz için Yahudilere tektanrıcılığın Musa tarafın-
dan getirildiği fikrini onaylamak bizim açımızdan daha ko-
lay olacaktır.

Bu noktada birisi çıkıp Yahudi tektanrıcılığının Mısır kö-kenli olduğunu iddia etmemizin ne gibi bir faydası var gibi bir soru ortaya atabilir? Bu durumda sorun sadece bir parça geriye itilmiş olacak; tektanrıcı düşüncenin gelişimiyle ilgili bilğimiz artmış olmayacaktır. Buna verilecek cevap, sorunun bir kazanç sağlamak değil, araştırmak olduğudur. Ve belki de gerçekten, olanları su yüzüne çıkartırken, bir şeyler de öğ-
reniriz.

B

Uyuklama Dönemi ve Gelenek

Yani, tek tanrı fikri ve büyüsel bir etkisi olan törenlerin bir kenara bırakılmasının ve tanrı adına insanlardan uyması istenilen etik taleplerin, ilk önceleri pek ses getirmeyen fakat uzun bir aradan sonra etkisini gösteren ve nihayet kendi sü-rekliliğini kabul ettiren Musevi öğretileri olduğunu itiraf et-meliyiz. Böylesi gecikmiş bir etki nasıl açıklanabilirdi ve bu-na benzer durumlar başka nerelerde karşımıza çıkabilir?

İlk akla gelen birçok farklı alanda bulunabilecekleri ve muhtemelen envai çeşit şekilde meydana gelmeleri, az çok kolay anlaşılabilirmeleridir. Örneğin *Darwin*'in evrim teorisi gibi daha yeni bir bilimsel teori'yi ele alalım. İlk önceleri acı-masız bir şekilde reddedilmiş, yıllar boyu şiddetle üzerine tartışılmış fakat gerçekliğe götüren büyük bir adım olarak kabul görmesi bir nesilden daha uzun zaman almamıştır. *Darwin*'in kendisi ise *Westminister*'e gömülmek ya da adına bir anıt mezar dikilmesi onuruna nail olur. Bu tür bir olayda çözülecek fazla bir şey yok. Yeni gerçek duygusal direnişlere yol açmış, ki bunların hepsi de *Darwin*'in pek de sevilmeyen öğretisinin lehine ileri sürülen kanıtların çürütülebildiği bir-takım nedenlere dayandırılabilir; düşünce uğruna yapılan savaşlar zaman alır, başından itibaren düşüncenin taraftarları ve muhalifleri vardır, ilkinin sayısı gibi önemi de sonunda üstünlüğü ele geçirinceye dek, gittikçe artar; savaş

süresi boyunca neyin söz konusu olduğu hiç unutulmaz. Tüm sürecin bu kadar uzun bir zamana ihtiyaç duyması bizi neredeyse hiç şaşırtmıyor, kitle psikolojisine ilişkin bir sürecin söz konusu olduğu düşüncesine yeterince değer vermiyoruz belki de.

Tek bir bireyin ruhsal hayatında bu sürece tamamıyla tekabül eden benzetmeler bulmak hiç de zor değil. Bu, birisinin belirli kanıtların temelinde gerçek olarak kabul etmesi gereken bir şeyi yeni öğrenmesi, fakat bunların kendi arzularının tersi doğrultusunda olması ve kendisi için değerli olduğuna inandığı bazı görüşleri inciten bir durumun oluşmasıdır. O kişi ilk başta duraksayacak, söz konusu Yeni'de kuşku uyandıracak nedenler arayacak ve bir süre kendisiyle savaşıp sonunda kendisine şu itirafta bulunacaktır: kolaylıkla kabul etmesem de, buna inanmak bana tuhaf görünse de sanırım bu böyle. Ben'in zihinsel çalışmalarının güçlü duygusal baskıların altındaki itirazları alt etmesinin zaman aldığını böylece öğrenmiş bulunmaktayız. Bu durum ile bizim anlamaya çalıştığımız durum pek büyük bir benzerlik göstermiyor.

Şimdi değineceğimiz örneğin ise bizim sorunsalımızla çok daha az ortak yönü var. Korkunç bir kaza yaşayan, örneğin bir tren kazasını görünürde sağ salim atlatan birisinin kazayı unutup normal hayatına döndüğü çok olmuştur. Ancak ilerleyen haftalarda, sadece yaşadığı şoktan, söz konusu sarsıntıdan ya da onu eskiden her ne etkiledi ise tüm bunlardan yola çıkılarak türetilen birtakım ruhsal ve motorik belirtiler baş göstermeye başlar. Şimdi artık "travmatik bir nev-

roz'''a sahiptir. Bu hiç akla gelmeyen, yani yeni bir durumdur o kişi için. Kaza ile, ilgili belirtilerin ilk defa ortaya çıktığı zaman arasında geçen süreye bulaşıcı hastalıkların patolojisine de açık bir göndermede bulunularak "uyuklama dönemi" denilir. Bununla bağlantılı olarak, travmatik nevroz ile Yahudi tektanrıcılığının aralarındaki kökten farklılıklara rağmen yine de bir noktada görüş birliğine vardıklarını fark etmemiz gerekir. Bu, uyuklama (kuluçka dönemi) diyebileceğimiz bir durumdur. Bizim kesinleşmiş kabulümüze göre Yahudi din tarihinde, Musa dininin çökmesinden sonra, tektanrıci fikrin, âdetlerin bir kenara atıldığı ve etiğin abartılı bir şekilde dile getirilmesinin söz konusu bile edilmediği uzunca bir süre var. Böylelikle sorunumuzun çözümünün özel bir ruhsal durumda aranması gerektiği olasılığına hazırlanırız.

Gelecekte Yahudi kavmini oluşturan iki tarafın yeni bir dinin kabulü için bir araya geldikleri sırada Kadeş'te olanları önceden ifade etmiştik. Mısır'dan gelenlerin gözünde, Mısır'dan çıkış olayı ile Musa'nın kişiliğine ilişkin anılar geçmiş döneme ait anlatılara eklemeyi gerektirecek kadar güçlü ve canlı idi. Belki de Musa'nın kendisi ile tanışan kişilerin torunları idiler ve içlerinden bazıları kendilerini halen Mısırlı gibi hissederek Mısırlı isimleri taşıyorlardı. Fakat liderleri ve yasa koyucularının başına gelen yazgıya ilişkin anıları silip atmak için geçerli sebepleri vardı. Öteki taraf içinse bu yeni tanrı'yı kutsamak ve yabancılığını inkâr etmek yetkin bir amaçtı. Her iki tarafta eskiden bir dine sahip olduklarını ve bu dinin içeriğini inkâr etmek gibi ortak çıkarlara sahipti.

Böylece sözü edilen ilk uzlaşmaya varılmış, muhtemelen de bu uzlaşma kısa bir zaman içinde yazıya dökülmüştü; Mısır'dan gelenler yazıyı ve tarih yazıcılığına olan ilgiyi beraberlerinde getirmişlerdi, fakat tarih yazıcılığının, acımasız gerçekliği dile getirme sorumluluğu olduğunun farkına varmaları çok uzun zaman alacaktı. İlk başta anlatılarını kendi ihtiyaçları ve eğilimleri doğrultusunda oluşturma konusunda vicdanları rahattı, sanki tahrif kavramını hiç duymamış gibiydiler. Bundan dolayı aynı konunun yazıya dökülmesi ile sözlü aktarımı, yani *gelenek*, arasında bir karşıtlık oluşabilmişti. Yazında anlatılmayan ya da değiştirilen kısımlar gelenekte olduğu gibi kalmış olabilir pekâlâ. Gelenek tarih yazıcılığının bir yandan tamamlayıcısı iken diğer bir yandan da çelişkisi idi. Tahrife yol açan eğilimlere pek de bağımlı değildi, belki bazı yerlerde bu etkiye tamamen kapalıydı ve bu nedenle de yazıyla sabitlenmiş anlatılardan çok daha gerçekçi olabiliyordu. Ancak yazıdan daha kararsız ve belirsiz olması, bir nesilden diğer nesile ağızdan ağıza aktarılırken çeşit çeşit değişimlere ve dönüşümlere maruz kalması, güvenilirliğini sarsıyordu. Bu tür bir geleneğin farklı şekillerde yazgıları olabilirdi. Yazın tarafından alayağı edildiği, yazılı anlatıların yanında herhangi bir iddiasının olmadığı, zaman geçtikçe sönükleşip bir gölge haline geldiği ve nihayetinde unutulmaya yüz tuttuğunu beklemek daha büyük bir olasılık. Fakat başka yazgılar da mümkün; bunlardan bir tanesi geleneğin kendisinin yazılı bir anlatı haline gelmesidir ve diğer yazgılar hakkında ise ilerleyen süreçlerde söz edeceğiz.

Kafamızı kurcalayan Yahudi din tarihinde uyuklama dönemi olarak geçen fenomenden söz ettiğimizde, resmi tarih yazıcılığında kasıtlı olarak inkâr edilen olayların ve içeriklerin aslında gerçekte hiç kaybolmadığı açıklamasını önerebiliriz. Haberler halkın arasında ağızdan ağza yayılan bir geleneğin içinde varlığını sürdürmüştür. *Sellin*'in büyük bir kesinlikle belirttiği üzere Musa'nın sonuna ilişkin, resmi kayıtlara ters düşen ve gerçekliğe çok daha yakın duran bir gelenek de mevcuttu hatta. Sanırım Musa ile birlikte yok olup gitmiş başka olaylar, Musevi dininin Musa'nın çağdaşlarının birçoğu tarafından kabul edilemez gibi görünen bazı içerikler için de aynı şeyleri kabul edebiliriz.

Ancak burada karşımıza çıkan dikkat çekici durum, geleneklerin zaman içerisinde zayıf düşmek yerine, yüzyıllar geçtikçe daha da güçlenmeleri, resmi kayıtlar üzerine sonradan yapılan işlemlerin arasına sızıp sonunda kavmin düşünce ve eylemlerini kesin bir şekilde etkilemek için kendilerinde yeterli gücü bulmalarıdır. Bu sonucu mümkün kılan şartların neler olduğu şu aşamada bizim bilğimiz dahilinde değil elbette.

Bu gerçek o kadar göze çarpıyor ki, tekrar ele almak için kendimizi sorumlu hissediyoruz. Bizim sorunsalımız bu gerçeğin içinde saklı yatmaktadır. Yahudi kavmi kendisine Musa tarafından getirilen Aton dinini terk etmiş ve komşu kavimlerin *Baalim*'inden* pek de farklı olmayan başka bir tanrıya tapınmaya başlamıştı. İlerideki eğilimler gösterdikleri

* Eski Ortadoğu bölgesinin ve Kartacalıların baştanrısı olan *Baal* birçok yerel tanrıya bölünüp çoğalabiliyordu. Bu yerel tanrılara *Baalim* adı veriliyordu. Kaynak: www.Jewishencyclopedia.com. (Çev. n.)

tüm çabalara rağmen bu utanç verici durumu saklayamamışlardır. Fakat Musa'nın dini iz bırakmadan yok olup gitmemiş, geride bir tür anı belki de karanlığa gömülüp çarpıtılmış bir gelenek bırakmıştı. Ve büyük bir geçmişe dayanan bu gelenek, aynı zamanda arka planda etkisini sürdürmeye devam etmiş, ilerleyen zamanla birlikte insanların ruhlarını ele geçirmeye başlamış ve nihayet tanrı Yehova'yı Musevi tanrı'sına dönüştürmeyi ve Musa'nın uzun yüzyıllar önce yürürlüğe sokulan ve sonradan terk edilip gitmiş dinini tekrar canlandırmayı başarmıştı. Akıbeti bilinmeyen böylesi bir geleneğin bir kavmin ruh dünyasına bu kadar güçlü bir şekilde işlemiş olması bizim alışık olduğumuz bir durum değil. İçinde kendimizi evimizde gibi hissetmediğimiz bir kitle psikolojisinin etki alanında bulunmaktayız. Başka alanlardan da olsa benzerlikler, benzeri bir tabiata sahip gerçekler peşindeyiz. Bunların bulunabileceğini düşünüyoruz.

Yahudilerin arasında Musa dinine dönme hazırlıklarının başladığı dönemlerde Yunan halkı oldukça zengin bir efsane ve kahramanlık mitleri hazinesine sahipti. Konularını bu efsanelerden alan her iki *Homeros* destanının 9. ya da 8. yüzyılda doğdukları sanılıyor. Bugün sahip olduğumuz psikolojik görüşlerle *Schliemann* ve *Evans*'dan uzun zaman önce şu soru sorulabilirdi: Yunanlılar Homer ve Attikli büyük yazarların başyapıtlarında işledikleri tüm bu söylencelerin konularının nereden buluyorlardı? Bunun cevabı şöyle olmalıydı: Bu halk bir ihtimal erken dönemlerinde tarihi bir felaketle sonuçlanan ve efsanelerde karanlık bir geleneğin sürüp gittiği oldukça parlak ve kültürel alanda çiçek açmış bir dönem yaşamış. Günümüzde yapılan arkeoloji araştırmaları, o zaman-

lar fazla ileri gidilmiş sayılabilecek olan bu tahmini, sonraları onaylamıştır. Arkeoloji, Yunan anakarasında muhtemelen MÖ 1250'den önce son bulan muhteşem Minos-Miken uygarlığının tanıklıklarını ortaya çıkartmıştır. Sonraki dönem Yunanlı tarihçilerde bunlara ilişkin bir referans neredeyse yok gibidir. Bir kez, Giritlilerin denizlere egemen oldukları bir dönem olduğu, bu dönemdeki kralın adının Minos ve sarayının adının Labirent olduğuna değinilir; hepsi bu, yazarların ele aldıkları geleneğin dışında ondan geriye kalan başka hiçbir şey yok.

Almanlar, Hintliler, Finliler gibi başka halkların da halk efsaneleri bilinir hale gelmiştir. Bunların da doğuş hikâyelerinin tıpkı Yunanlılar da söz konusu olduğu gibi benzer şartlar taşıyıp taşımadığını araştırmak edebiyat tarihçilerinin işi. Sanırım araştırma olumlu bir sonuç verecektir. Bizim benimsediğimiz koşul şudur: Sonrasında şüphesiz zengin, anlamlı ve muhteşem, belki de hep kahramanca görülmesi gereken, geçmişte kalmış bir tarih vardır, fakat bu tarih o kadar uzak bir zamana aittir ki, sonraki kuşaklara onun ancak karanlık ve eksik geleneğinin bilgisi kalır. Destanın edebi tür olarak unutulup gitmesine şaşkınlıkla bakılıyor. Belki de bunun açıklaması destanın doğmasına zemin hazırlayan koşulların bir daha oluşmamasıydı. Eski malzeme tamamlanmış ve sonraki tüm olaylar için tarih yazıcılığı geleneğinin yerine geçmiştir. En büyük kahramanlıklar dahi bir destana ilham kaynağı olmaya yetmemiştir, *Büyük İskender* kendi döneminde bir *Homeros* bulamayacağı konusunda yakınırken haklıydı.

Çoktan gelip geçmiş dönemler insanların hayal dünyasında büyük ve gizemli bir çekiciliğe sahiptir. İnsanlar kendi

şimdiki zamanlarından memnun olmadıkları sürece –ki genelde memnun değillerdir– geçmişe dönerler ve bu kez altın bir çağa ait hiç bitmemiş bir rüyayı sürdürebileceklerini umut ederler.⁷ Muhtemelen, yansız olmayan bir bellek tarafından huzur dolu mutlu bir dönem olarak yansıtılan kendi çocukluklarının büyüünün halen etkisindeler. Bizim gelenek dediğimiz geçmişten, daha çok eksik ve bulanık anılar kalmış ise bu sanatçı için özel bir çekiciliğe sahiptir, çünkü bu durumda anıların boşluklarını kendi hayal dünyasıyla doldurma ve tekrar üretmek istediği dönemi kendi niyetine göre oluşturma bağımsızlığına sahiptir artık. Gelenek ne kadar belirsiz hale gelmiş ise, yazar için o derece kullanışlıdır diyebiliriz neredeyse. Yani geleneğin yazın için taşıdığı öneme şaşmamalıyız ve destan olma koşulu ile kurulan analogi Yahudilerde, Yehova kültünü eski Musevi dini anlamında dönüştürenin Musa geleneği olduğuna ilişkin bize yabancı gelen kabulü benimsemeye bizi daha meyilli hale getirmektedir. Fakat aslında bu iki olay da birbirinden fazlasıyla farklı. Birinde sonuç bir yazın, burada bir din ve sonuncu durum için geleneğin teşviki ile destan'ın söz konusu olduğu durumun buna koşutluk gösteremeyecek bir sadakat ile kurulduğunu varsaymıştık. Böylece bizim durumumuzda yapılması gereken bir sürü iş daha var ve bu daha uygun benzerliklere ihtiyaç duymamızı da haklı gösterecektir.

7 Bu durum *Macauley'in, Lays of Ancient Rome*'unun (Antik Roma'nın Durumları) temelini oluşturur. Bu kitapta yazar, kendi çağının vahşice sürdürülen siyasi mücadelelerine üzülen dinleyicilerine atalarının özverileri, birlik beraberlik ruhu ve vatanseverliğinden bahseden bir şarkıcı rolüne bürünür.

C

Benzerlik

Dikkat çeken bu sürece ilişkin Yahudi din tarihinde görebildiğimiz tek tatmin edici benzerlik çok ilgisiz gibi görünen bir alanda bulunur; fakat oldukça eksiksiz, özdeşe yakındır. Orada yine uyuklama fenomeni ile karşılaşırız, anlaşılmaz, açıklama gerektiren olgular ve sonradan unutulmuş önceki yaşantının koşulları ortaya çıkar. Ve aynı şekilde mantıklı düşünmenin ruhunu aşarak kendini dayatan baskının karakteri de, örneğin efsane'nin doğuşunda göz önünde bulundurulmayan bir özellik ortaya çıkar.

Dini fenomenler doğal olarak kitle psikolojisine dahilken, bu benzerlik psikopatolojide insan nevrozlarının oluşumunda yani bireysel psikolojiye ait bir alanda karşılır. Bu benzerliğin ilk başta düşünüldüğü kadar şaşırtıcı olmadığını hatta bir aksiyoma tekabül ettiğini göreceğiz.

Nevrozların nedenleri arasında pek büyük bir anlam atfettiğimiz önceden yaşanmış sonradan unutulmuş izlenimleri *Travmalar* olarak adlandırıyoruz. Nevrozların etiolojisinin travmatik olarak ele alınıp alınmayacağı konusu açık kalmalı. Buna yapılan direk itiraz, nevrotik bireyin en eski tarihinde her zaman kendini belli eden bir travmanın ortaya çıkarılamayışdır. Genellikle söz konusu olan, mütevazı bir şekilde, tüm bireyleri hedef alan ve sıradışı oldukları halde onlar tarafından normalleştirilen, böylelikle çözüme kavuşturulan

yaşanmışlıklar ve arzulara karşı gösterilen sıradışı ve anormal tepkilerden başka bir şey değildir.

Bu bağlamda iki nokta öne çıkıyor. Birincisi nevrozun gelişiminin her yerde ve her seferinde erken dönem çocukluk izlenimlerine dayanmasıdır.⁸ İkincisi "travmatik" denilen durumların olduğu muhakkak, çünkü normal bir şekilde durum çözülememiş, erken döneme dayanan bir ya da daha fazla izlenimden kaynaklandığı için, bu izlenimler olmasa, bu nevrozların yaşanmayacağı yargısına varılabilir. Bizim niyetimiz doğrultusunda, aradığımız benzerliği sadece bu türdeki travmatik olaylarla sınırlı tutmamız yeterli olacaktı. Fakat iki grup arasındaki boşluk kapatılamaz değil. Her iki etiyolojik koşulu tek bir potada eritmek pekâlâ mümkün; sadece neleri travmatik olarak tanımladığınıza bağlı. Şayet yaşantılanan sadece nicel bir etkenin neticesinde travmatik bir karakter kazanıyor ise, yani her durumda yaşantı sıradışı, patolojik reaksiyonlara yol açtığında suç fazla beklentide yaşıyor ise bünyenin birinde travma olarak etki bırakanın başka bir bünyede bu etkiyi göstermesi gerekmediği bilgisine kolayca ulaşırız. Böylece birbirini takip eden, birinin eksikliğini diğerinin tamamladığı iki etkenin etiyolojik tatmin için bir araya geldiği, genel olarak her ikisinin birlikte hareket ettiği ve sadece hattın her iki ucunda basit bir motivasyonun sözünün edilebildiği *sıralama* adını verebileceğimiz bir fikir ortaya çıkar. Bu gözlemden sonra travmatik ve travmatik ol-

8 Yani, bu araştırmalar ve hesaba katışlardan bu ilk dönemler çıkartıldığında bazılarınun yaptığı gibi Psikanalize başvurulduğu iddiası anlamsız.

mayan etiyolojik farklılıkları bizim tarafımızdan aranan benzerlik için önemsiz bir şekilde bir kenara bırakabiliriz.

Yine de kendimizi tekrar etme tehlikesine karşın, bizim için anlam ifade eden benzerlikleri içeren gerçeklikleri toplamak yararlı olabilir. Gerçeklikler şunlar: Araştırmamız sonucu, bir nevrozun fenomenleri (septomları) olarak adlandırdıklarımızın, tam da bu nedenle etiyolojik travma dediğimiz belirli yaşanmışlıkların ve izlenimlerin sonuçları olduğu ortaya çıktı. Şimdi ise önümüzde bizi bekleyen iki ödev var: İlki, bu yaşanmışlıkların ve ikincisi de nevrotik belirtilerin ortak karakterini bulmak, bu sırada belirli kalıpları kullanmaktan kaçınmaya gerek yok.

Birinci noktaya istinaden: a) Bu travmaların tümü 5 yaşına kadar olan erken çocukluk dönemine aittir. Dil yetisinin başladığı döneme ait izlenimler özellikle ilgi çekici; 2-4 yaş arası periyot en önemlisi gibi görünüyor; doğumdan sonra duyarlılık döneminin ne zaman başladığı tam olarak belirlenmiyor. b) Söz konusu yaşanmışlıklar aslında tamamen unutulmuş, hafıza yoluyla ulaşılamayan, sıkça tek tük hatıra artıkları yani gizli kalmış hatıralar tarafından bölünen, gelişmemiş bellek yitimi periyoduna tekabül ediyor. c) Cinsel ve saldırgan tabiatlı izlenimlere ve şüphesiz Ben'in erken dönem hasarlarına (narsistik kırılğanlıklar) dayanıyorlar. Bu kadar küçük çocukların sonraları olduğu kadar (cinsel eylemi sadistçe yanlış anlamlandırmaları) keskin bir şekilde cinsel ve tamamıyla saldırgan eylemler arasında ayırım yapamadıklarını belirtmek gerekir. Cinsel eylem ânının üstünlüğü tabii ki fazla dikkat çekici ve teorik bir zemine ihtiyaç duyuyor.

Bu üç nokta –ilk 5 yıl içinde erken dönem yaşanmışlıkların olması, unutulmuşluk, cinsel-saldırgan içerik– birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Travmalar ya kendi bedeninde ya da duyusal algılarla, genellikle görülmüş ve duyulmuş olan üzerinden yaşanan deneyimlerdir, yani yaşanmışlıklar ya da izlenimlerdir. Her üç nokta arasında, psikanalitik çalışmanın ürünü olan, kendi başına unutulmuş yaşanmışlıkların bilgisini veren, daha hassas fakat doğru olmayan bir ifadeyle yaşanmışlıkları tekrar belleğe taşıyan bir kuram ile bağlantı kurulur. Bu kurama göre insanların cinsel yaşamları, yaygın kanunun aksine –ya da sonraları buna tekabül eden eylem– yaklaşık 5 yaşındayken son bulan bir erken çiçeklenme evresi geçirir ve bunun üzerine cinsel alanda herhangi bir gelişmenin olmadığı hatta ulaşılan noktadan bir gerilemenin görüldüğü, söz konusu kuluçka evresi –ergenliğe kadar– başlar. Bu öğretti, iç üreme organlarının gelişimi anatomik olarak incelendiğinde de onaylanır; insanın 5 yaşında cinselliği olgunlaşmış bir tür hayvandan geldiğini tahmin ediyor ve cinsel yaşamdaki gecikme ve iki yönlü başlangıcın en derinlerde insanlık tarihi ile bağlantılı olduğu kuşkusunu doğuruyor. Bu tür bir uyuklama ve cinsel olarak gecikme evresine sahip tek hayvansal varlık insanmış gibi görünüyor. Primatlar üzerinde incelemeler yapmak –ki bildiğim kadarıyla henüz yapılmadı– kuramın sınanması için şart. Bellek yitimi periyodunun cinselliğin bu erken dönemine denk düşmesi psikolojik olarak duyumsanmayacak bir durum değildir. Belki de bu olgu, bir anlamda aslında insani bir ayrıcalık olan ve bu şekilde baktığında tıpkı beden anatomimizin belirli envanter parçala-

rı gibi ilkel zamanların kalıntısı (*survival*) şeklinde görünen nevroz olasılığının gerçek koşulunu oluşturunuyordur.

İkinci noktaya istinaden, nevrotik fenomenlerin ortak özellikleri ya da özel durumları: iki noktanın altı çizilmeli.

a) travmanın etkileri iki türdür, olumlu ve olumsuz. İlk çabalar travmayı tekrar öne çıkartmak için, yani unutulmuş olayı hatırlamak ya da daha doğrusu onu gerçek kılmak, onun tekrarını yeniden yaşantılatmak için, bu önceden yaşanan duygusal bir ilişki dahi olsa, benzerini başka bir kişi ile benzer bir ilişki içinde yeniden yaşamak için gösterilenlerdir. Bu çabaları *Travmaya Saplanma* ve *Travmayı Yineleme baskısı* şeklinde özetleyebiliriz. Bu çabaların tümü normal diye adlandırılan Ben'in içine alınıp, gerçek gerekçeleri, tarihi kökenleri unutulmasına rağmen hatta bundan dolayı aynı şeylere sürekli eğilim göstererek Ben'e değişmez karakter özellikleri verebilir. Böylece bugün unutulmuş olsa dahi çocukluğunda annesine aşırı derecede bağlı bir adam, hayatını bağlanabileceği, kendisini besleyen ve elinden tutan bir kadını aramakla geçirebilir. Erken çocukluk döneminde cinsel bir ayartmanın nesnesi olan bir kız çocuğu, sonraları yaşayacağı cinsel hayatını tekrar tekrar bu tarz tacizleri tahrik etmek üzerine kurabilir. Nevroz sorunsalına ilişkin bu tür incelemeler üzerinden karakter oluşumunu anlamaya çalıştığımız açık.

Olumsuz tepkiler tersi bir hedefi takip ediyor, yani unutulmuş travmaya ilişkin hiçbir şeyin hatırlanmaması ve tekrarlanmaması üzerine kendini kuruyor. Bunları *Savunma tepkileri* olarak özetleyebiliriz. Sözü edilen tepkiler kendilerini *tutukluk* ve *fobilere* kadar varabilen *kaçınma eylemleri* olarak ortaya koyarlar. Bu olumsuz tepkiler de karakterin oluşumun-

da oldukça güçlü etkilere sahiptirler; aslında bunlar da karşıtları gibi travmaya saplanmalardır, sadece karşıt eğilimlere sahiptirler. Nevrozların belirtileri daha dar anlamda, birinin üzerinde diğerinin baskın hale geldiği travmalardan kaynaklanan her iki eğilimin bir araya geldiği uzlaşmacı oluşumlardır. Tepkilerin bu karşıtlığından, normal koşullarda hiçbir sonuca varmayan çelişkiler doğar.

b) Tüm bu fenomenler, yani gerek belirtiler, gerekse de Ben'in sınırlamaları ve kalıcı karakter değişiklikleri *saplantı* özelliği taşırlar; bu, güçlü ruhsal bir yoğunlukta reel dış dünyanın taleplerine uyumlu, mantıklı düşünmenin yasalarına itaat eden diğer ruhsal süreçlerin örgütlenmesinden oldukça bağımsız oldukları anlamına gelir. Dış gerçeklikten hiç etkilenmezler ya da çok az etkilenirler, dış gerçeklik ya da onun psikolojik temsilleri ile ilgilenmezler, dolayısıyla her iki tarafla kolayca aktif bir çelişkiye düşerler. Aynı anda devlet içinde devlettirler, ulaşılamayan, işbirliğine yanaşmayan ancak normal olarak adlandırılan diğerini aşp kendine hizmete zorlayabilecek bir parti gibidirler. Böylece tüm bunlar gerçekleştiğinde içsel psikolojik gerçeklik dış gerçekliğin üzerine hükümranlığını kurar, psikozun önü açılır. Bu derece ile ri gitmeyen durumlarda dahi, bu bağlantıların pratikteki karşılığını görmezden gelmek neredeyse mümkün değildir. Bir nevrozun egemenliği altında bulunan kişilerin yaşamsal tutuklukları ve güçlükleri toplum için önemli bir etkindir ve bu tutukluk ve güçlükler geçmişin erken dönemlerine ait bir parçasına takılıp kalmalarının doğrudan dışavurumudur.

Peki, bu benzerliği de gözетerek bizim özellikle ilgimizi çekmesi gereken şu uyuklama devresi de nedir? Çocukluğa

İlişkin bir travmanın ardından nevrotik bir patlama gerçekleşebilir, belirtilerini geliştirip, savunma çabası içinde olan bir çocukluk nevrozu. Uzun bir süre kalabilir, dikkat çekici rahatsızlıklara yol açabilir, fakat gizli bir şekilde seyrini sürdürüp farkına varılamayabilir de. Nevrozda genelde savunma çabası ağır basar; yine de her halükârda yara izlerinin oluşumuna benzer Ben'sel değişimler bâki kalır. Çok nadir durumlarda çocukluk nevrozu kesintiye uğramadan yetişkin nevrozunda devam eder. Çocukluk nevrozunun sözüm ona seyri bozulmamış bir gelişim döneminden türemesi, uyuklama evresinin araya girmesiyle desteklenen ya da onu mümkün kılan bir süreç daha sık karşılaşılan bir durumdur. Nihai nevrozun travmanın geç kalmış etkisi olarak belirdiği dönüşüm ancak ileride kendini gösterir. Bu durum ya ergenlik dönemine girilmesi ile ya da bir süre sonra vuku bulur. İlk durum, yani fiziki olgunluğun etkisiyle güçlenen içgüdülerin ilk başlarda savunmasız bir şekilde mağlup oldukları savaşı yeniden başlatabilmesiyle, diğer durum ise savunma sırasında oluşan tepkilerin ve Ben'deki değişimlerin yeni yaşamsal fonksiyonları yerine getirebilmek için, yani kendini savunabilmek için reel dış dünyanın talepleri ile verdiği savaş sırasında büyük çabalar sonucu kazanabildiği örgütlenme şeklini korumak isteyen Ben arasında büyük çelişkilere düşecek kadar yetersiz kalmasıyla oluşur. Travmaya karşı gösterilen ilk tepkiler ile hastalığın sonradan patlak vermesi arasında bir uyuklama evresinin olması nevroz için tipik bir özellik olarak kabul edilmelidir. Bu hastalık bir iyileşme denemesi olarak, travmanın etkisiyle dağılan Ben'in parçalarını geriye kalan diğer parçalarla yeniden barıştırıp, dış dünyaya karşı güçlü bir bütün haline dö-

nüşmeye çalıştığı bir çaba olarak da görülebilir. Ancak bu tür bir deneme psikanalizin yardımı olmadan çok nadir durumlarda başarılı olur hatta bu durumlarda dahi her zaman başarıya ulaşmaz ve sıklıkla Ben tamamıyla tahrip olur, dağılır ya da Ben'den erkenden koparak travmanın egemenliğine giren parçanın Ben'i tarafından tümüyle ezilir.

Okuyucuyu ikna edebilmek için sayısız nevrozlu hayat hikâyesini ayrıntılı bir şekilde burada anlatmak gerekirdi. Ancak konunun geniş kapsamlı ve zor oluşundan ötürü bunu yapmak, bu incelemenin karakterini tamamen ortadan kaldırırdı. Bu durumda-inceleme nevroz öğretilerine ilişkin bir teze dönüşüp ve hatta bu durumda da ihtimal ki sadece, psikanalizin öğretimi ve uygulamasını yaşamsal görev olarak edinmiş az sayıda kişinin ilgisini çekecekti. Oysa ben daha geniş bir çevreye hitap ettiğim için, okuyucuların yukarıda kısaca değinilen uygulamalara şimdilik belirli bir inanç göstermelerini rica etmek dışında yapacak bir şeyim yok, ki bu kabul benim tarafımdan onların karşısına çıkartılan sonuçları, sadece, kendi önkoşulları olan öğretiler doğru çıktığında kabul etmeleri gerektiği ile bağlantılıdır.

Yine de nevrozun söz edilen bazı kendine has özelliklerini açık seçik görmemizi sağlayan münferit bir olaydan bahsedebilirim. Tabii münferit bir olaydan her şeyi göstermesini bekleyemeyiz ve bizim benzerlik kurmaya çalıştığımız olaydan epeyce farklı olması da hayal kırıklığı yaratmamalıdır.

Küçük burjuva ailelerinde pek sık rastlandığı gibi çok küçük yaşlarda anne ve babası ile yatak odasını paylaşan bir oğlan çocuğu, dilinin henüz yeni yeni çözöldüğü bir yaşta

düzenli olarak anne ve baba arasında geçen cinselliğe tanık olma, bazı cinsel eylemleri görme, daha çok ise duyma fırsatını yakalamıştı. İlk düş azımasının hemen akabinde patlak veren ileriki bir nevrozda en erken ortaya çıkan ve en çok rahatsızlık veren belirtidir uyku bozukluğu. Geceleri duyduğu seslere karşı aşırı derecede hassaslaşır ve bir kez uyandıktan sonra tekrar uyuyamaz halle gelir. Bu uyku bozukluğu tam anlamıyla bir uzlaşma belirtisidir, bir yandan sözü geçen gece algılarına karşı bir savunmanın dışavurumu, diğer bir yandan da uyanık kalarak sözü edilen izlenimleri dinleyebilmek için bir denemedir.

Bu tarz gözlemlerle erken bir dönemde saldırgan bir şekilde erkekliği uyanan çocuk, küçük penisini eliyle uyarıp, yerine geçtiği baba ile özdeşleşerek anneye farklı cinsel saldırılarda bulunmaya başlar. Bu durum nihayet annesi tarafından penisine dokunması yasaklanıncaya ve annesi buna devam etmesi durumunda onu babasına şikâyet edip, babasının onun günahkâr penisini kesip alacağını çocuğa söyleyinceye kadar sürüp gider. Bu iğdiş edilme ihtarı çocuğun üzerinde inanılmayacak kadar güçlü, travmatik bir etki bırakır. Çocuk cinsel eylemlerine son verir ve çocuğun karakteri değişir. Babasıyla özdeşleşeceğine, ondan korkmaya, ona karşı edilgen olmaya başlar ve kendisi için cinsel anlam içeren her türlü bedensel terbiyeye karşı birtakım yaramazlıklarla babasını kışkırtır, öyle ki bu sırada kötü muameleye maruz kalan anne ile özdeşleşebilir. Anneye ise gittikçe artan bir korkuyla, sanki onun sevgisi olmadan bir an bile yaşayamayacakmış gibi bağlanır, onu baba tarafından tehdit olarak gördüğü iğdiş edilme tehlikesine karşı bir sığınak gibi görür.

Böylece dikkat çekici rahatsızlıklardan uzak kalan uyuklama evresini Oedipus kompleksinin bu değişimi içinde geçirir. Örnek bir öğrenci olur ve okulda başarı gösterir.

Buraya kadar travmanın dolaysız etkisini izleyip uyuklama evresinin gerçekliğini teyit ettik.

Ergenlik döneminin başlamasıyla aşikâr nevroz patlak verir ve nevrozun ikinci ana belirtisi olan cinsel iktidarsızlığı açığa çıkartır. Oğlan penis duyarlılığını yitirir, penisine dokunmaya dahi yanaşmaz, bir kadına cinsel gözle bakıp yaklaşamaz hale gelir. Cinsel faaliyeti erken dönemde anne ve babası arasında geçen cinsel birleşmeleri gözlemlemekten kaynaklandığı açık seçik belli olan, sadist-mazoşist fantezilerle süslü ruhsal tatminden ibarettir. Ergenlik dönemi ile birlikte erkeklik duygusundaki güçlü öne çıkış, babaya karşı duyulan kızgın nefret ve ona karşı gösterilen başkaldırıda harcanır. Bu uç durum, babayla kurulan, kendini yok etmeye kadar varan bu düşüncesizce ilişki çocuğun hayatında da başarısızlığa ve dış dünyayla sürtüşmelere yol açar. Babası mesleği konusunda kendisini zorladığı için iş hayatında hiçbir şey başaramaz. Arkadaşlıklar kuramaz, yöneticileri ile iyi bir ilişki geliştiremez.

Tüm bu belirtiler ve beceriksizlikler içinde, babasının ölümünden sonra nihayet bir kadın bulduğunda varlığının çekirdeğini oluşturan, kendisine yakın olan herkesin işini zorlaştıran karakter özellikleri öne çıkar. Tam anlamıyla bencil, baskıcı ve zorba, açıkça başkalarını baskı altına alma ve kırma ihtiyacında olan bir kişiliğe bürünür. Hatıralarında babasını yaşattığı imgenin, yani bir zamanlar küçük oğlanın cinsel motiflerden ötürü uzaklaştığı baba özdeşleşiminin tekrar

canlanması ile babasının tıpatıp kopyası olmuştur. Bu bölümde, travmanın dolaysız etkileri ve uyuklama evresi olayının yanı sıra nevrozun belirgin eğilimleri olarak tarif ettiğimiz, bastırılmış olanın tekrar *geri dönüşünü* de görebiliyoruz.

D

Uygulama

İrken dönemde yaşanan travma – Kendini savunma – Uyuklama evresi – Nevrotik rahatsızlığın patlak vermesi – Bastırılmış olanın kısmen tekrar geriye dönmesi: bir nevrozun gelişimi için oluşturduğumuz formül bu şekilde. Okuyucuyu, insanın soy yaşamında da tıpkı bireylerin hayatındakine benzer süreçlerin gerçekleştiğini kabul etme adımını atmaya davet ediyorum. Yani soy yaşamda da cinsel-saldırgan içerikli süreçler kalıcı izler bırakmış, fakat bunlar çoğunlukla savunmaya geçilerek unutulmuş, sonraları, uzun bir uyuklama evresinin ardından etkilerini göstermeye başlamış, meydana gelişleri ve eğilimleri bu belirtilere benzer olaylar yaratmışlardır.

Sözü edilen bu süreçleri tahmin edebileceğimize inanıyoruz ve bu belirtilere benzeyen sonuçlarının dinsel fenomenler olduğunu göstermek istiyoruz. Evrim fikrinin ortaya çıkışından bu yana insan türünün tarihsel bir geçmişinin olduğu ve bu geçmiş bilinmediğinden, daha doğrusu unutulduğuna kuşku duyulmadığından, bu tarz bir son neredeyse bir ön

doğru değeri taşır. Etkin ve unutulmuş travmaların gerek birey yaşamında gerek soy yaşamında, aile içi yaşantısına dayandığını öğrenmemiz, bunu çok arzu edilmiş, önceden öngörülmemiş, şimdiye dek olan değinmelerimizden beklenmeyen bir katkı olarak selamlayabiliriz.

Bu iddialarımı çeyrek yüzyıl önce *Totem ve Tabu* (1912) adlı kitabımda dile getirmiştim ve burada sadece bir tekrarla yetineceğim. Yapılanma *Ch. Darwin*'in bir görüşünden yola çıkıyor ve *Atkinson*'un bir tahminini de kapsıyor. Bu varsayıma göre, ilkçağlarda insanlar her biri güçlü bir adamın egemenliği altında bulunan küçük sürüler halinde yaşarlardı. Tarihi tam olarak belirlemek mümkün değil, bizim bildiğimiz bunun jeolojik dönemlerden öncesine rastladığıdır. Büyük ihtimalle sözü edilen dönemde insan dil gelişimini henüz ilerletememişti. Tayin edilen kaderin ilk insanların tümünü, yani atalarımızın hepsini ilgilendirdiğini kabul etmek, kuramın önemli bir parçası.

Tarih, sanki bir kez gerçekleşmiş gibi muhteşem bir yoğunlukla anlatılır, oysa ki gerçekte yüzyıllara yayılmış ve bu uzun süreçte sayısız kez tekrar etmiştir. Erkeklerin içinde en güçlüsü sürünün efendisi ve babası gibi davranır ve gücünü sınır tanımadan, zorbaca kullanırdı. Gerek kendi sürüsündeki ve belki de diğer sürülerdeki kadınlar ve kız çocukları olmak üzere tüm dişi varlıklar onun malıydı. Babalarının kiskançlığını üzerine çeken oğulların yazgısı ise ağırdı; ya öldürülüyor ya iğdiş ediliyor ya da sürüden kovuluyorlardı. Küçük topluluklar halinde yaşamak ve kadınları kaçırmak elde etmek zorunda bırakılıyorlardı; böylece bazıları ilk sürüdeki baba'nın konumuna benzer bir konuma gelebiliyorlardı. An-

ne sevgisi ile korunan, babanın yaşlanmasını fırsat bilen ve baba öldükten sonra onun yerine geçen en küçük oğullar için doğallıkla ayrıcalıklı bir durum söz konusuydu. Gerek daha büyük oğulların kovulması gerekse de en küçük oğulun tercih edilmesine ilişkin yansımaları bugün söylence ve masalardan çıkartabiliyoruz.

Bu tür bir "sosyal" örgütün değişiminde atılan diğer kesin adım, kovulan, topluluk halinde yaşayan oğulların bir araya gelip, babalarını yenmeleri ve dönemin törelerine göre onu çiğ çiğ yemeleridir. Bu tür bir yamyamlıktan tiksinmemek lazım, zira bunun kökeni geç dönemlere kadar uzanır. Asıl olan, tıpkı çağımızın ilkelleri, kendi çocuklarımızda olduğu gibi psikanalitik araştırmalar sonucu saptayabildiğimiz duygusal tavırları bu ilk insana da atfedebilmemizdir. Yani babadan sadece nefret edip korkmuyorlardı, onu örnek alıp ona saygı da duyuyorlardı ve gerçekte her biri babanın yerini almak istiyordu. Yamyamca görünen bu eylemi, babayla özdeşleşmeyi sağlayabilmek için onun bir parçasını kendine mal etme denemesi olarak anlamak gerekir.

Babanın öldürülmesinden sonra erkek kardeşlerin kendi aralarında, her birinin tek başına ele geçirmek istediği babanın mirası için kavga ettikleri uzun bir sürenin geçtiğini varsaymamız gerekir. Bu savaşların doğurduğu tehlikeler ve başarısızlıkların ortaya çıkması, birlikte ortaya konulan özgürleşme eylemine ilişkin anılar ve sürüden kovulurken aralarında ortak yaşananlardan doğan ortak duygusal bağ nihayet aralarında bir birliği, bir tür toplumsal sözleşmenin oluşmasını da sağlar. Böylelikle *içgüdülerden vazgeçiş*i içinde taşıyan sosyal bir örgütlenme biçiminin ilk şekli ortaya çıkar, karşı-

lıklı sorumlulukları kabul edilmiş, yıkılmaz (kutsal) sayılan belirli kurumlar devreye sokulmuş, yani ahlak ve adaletin temelleri böylece atılmıştır. Kardeşlerden her biri babanın yerine geçme, anne ve kız kardeşlere sahip olma idealinden vazgeçer. Böylece ensest tabusu ve dış evlilik yasağı ortaya çıkar. Babanın ortadan kaldırılması ile boşalan otoritenin büyük bir bölümü kadınların eline geçmiş, anaerkil dönem başlamıştır. Babaya ilişkin hatıra “kardeşler birliği” döneminde yaşamaya devam eder. Güçlü, belki de şimdiye dek hep korku duyulan bir hayvan babanın yerine geçirilmiştir. Bu tür bir tercih bize yabancı gelebilir, ancak insanın daha sonraları kendisi ile hayvanlar arasında açtığı uçurum, ilkelerde ve hayvan fobisini baba korkusu olarak okumamız gereken çocuklarımızda da söz konusu değil. Totem hayvanı ile kurulan ilişkide, baba ile başlangıçta kurulan duygusal ilişkideki çelişkili durum tamamıyla korunur. Totem bir yandan klanın bedenleşmiş atası ve koruyucu ruhu olarak kabul ediliyor, ona tapınmak ve onu korumak gerekiyor, diğer yandan da bir zamanlarki ilk babanın kaderi onun da kaderi oluyordu. Klan üyelerinin tamamı tarafından elbirliği ile öldürülür ve çiğ çiğ yenirdi (*Robertson Smith’e göre Totem şöleni*). Bu büyük şölen günü gerçekte birleşen oğulların zafer kutlamalarıydı.

Peki, bu ilişkiler bağlamında din nerede durmaktadır? Babanın yerini ikame edene tapılması, totem töreninden kaynaklanan çelişkili durum, anma törenlerinin hayata geçirilmesi, çiğnendiklerinde cezası ölüm olan yasaklardan yola çıkarak – totemizmin içinde, dinin insanlık tarihinde ilk ortaya çıkış şeklini görebildiğimizi söylemeye tümüyle hakkımız var ve böylece dinin oluşumundan itibaren sosyal oluşumlar

ve ahlaki sorumluluklar ile olan bağlantısını da teyit edebiliriz. Dindeki diğer gelişmelere burada sadece kısaca değinebiliriz. Kuşkusuz bu da insan türünün kültürel gelişimine ve insan topluluklarının kuruluşundaki değişikliklere paralel bir ilerleme gösterir.

Totemizmde karşılaştığımız bir sonraki ileri adım, tapınılan varlığın kişiselleştirilmesidir. Hayvanların yerini, kökenini açıkça toteme dayandıran insan tanrılar alır. Tanrı ya hâlen hayvan ya da en azından hayvan suretindedir yahut totem tanrı tarafından tercih edilen onun ayrılmaz eşlikçisidir veya söylene tanrı'nın sadece bir ön aşaması olan totem hayvanının tanrı tarafından öldürülmesine izin verir. Bu gelişmenin kolayca belirlenemeyen bir yerinde büyük ana tanrıçalar ortaya çıkar, büyük ihtimalle onlar, kendileriyle birlikte uzun süre var olacak olan ve var olan tanrılardan önce varlardı. Bu arada büyük toplumsal bir devrim gerçekleşir. Anaerkil düzen ataerkil düzen tarafından ortadan kaldırılır. Bu yeni babalar tabii ki hiçbir zaman ilk babanın kudretine ulaşamazlar, çoğu sürülerden de büyük birlikler halinde birlikte yaşıyorlardı; aralarında iyi anlaşmaları gerekiyordu, sosyal sözleşmeler ile sınırlandırılıyorlardı. Bir ihtimal ana tanrıçalar ataerkil düzenin sınırlandırıldığı dönemde hakları yenilen annelerin telafisi için oluşturulmuşlardı. Erkek tanrılar ilk başta büyük ana tanrıçaların yanında bulunan oğulları olarak ortaya çıkmış, ancak sonraları baba görünümünün belirgin hatlarını almaya başlamışlardı. Çoktanrıcı döneme ait söz konusu erkek tanrılar ataerkil dönemin ilişkilerini yansıtır. Sayısızdırlar, birbirlerini karşılıklı engellerler, zaman zaman üstün bir tanrının buyruğuna girerler. Ancak bir

sonraki adım, bizi burada asıl meşgul eden konuya, yani kayıtsız şartsız egemenliği elinde bulunduran tek, biricik baba tanrının geri dönüşü konusuna götürür.

Bu tarihsel özetin boşlukları olduğunu ve bazı noktalarda güvenilir olmadığını itiraf etmek gerekir. Fakat insanlığın ilk tarihine ilişkin kuramımızın yapısını hayal ürünü olarak görenler, malzemenin kendi içinde yatan zenginliği ve kanıtlayıcı gücünü hafife almış olurlar. Burada bir bütün haline getirilen totemizm, erkek topluluklarının birliği gibi, geçmişe ait büyük parçaların tarihsel olarak gerçekliklerine tanıklık eder. Geriye kalanlar ise ölümsüz deyişlerde var olmaya devam etmişlerdir. Böylece inananların sembolik biçimde tanrılarının kan ve etlerini kendi bedenlerine mal ettikleri Hristiyanlığa kabul törenlerinin, ayin olarak totem yemek şöenlerini anlam ve içerik olarak büyük bir sadakatle tekrarladığı birçok yazarın dikkatini çekmiştir. Unutulan bu ilk çağlardan artakalanların çoğu kavimlerin söylence ve masallarında varlıklarını sürdürmüş ve çocuk psikolojisi üzerine yapılan psikanalitik incelemeler ilk dönemlere ait bilgilerimizin içerdiği boşlukları doldurmak için beklenmedik bir zenginlikle bu malzemelerden faydalanmıştır. Bu kadar büyük bir önem taşıyan baba ilişkisinin anlaşılmasına katkıda bulunmak için, sadece hayvan fobilerine, baba tarafından yenilip yutulma gibi bize tuhaf gelen korkuya ve dehşet verici büyüklükteki iğdiş edilme korkusuna değinmem yeterli. Bizim kuramımızda uydurulmuş ya da geçerli birtakım temellere dayandırılmayan hiçbir şey yok.

İnsanlığın ilk tarihine özgü betimlemelerimize tümüyle inanılır bir gözle bakıldığında, öğreti ve ayinlerden çıkartılabilecek iki öge belirlenir: bir yandan ailenin geçmişine sapla-

nup kalma ve bunun kalıntıları, diğer yandan geçmişin yeniden yapılandırılmasıyla unutulmanın uzun aralardan sonra geriye dönmesi. Bahsi geçen son öge şimdiye dek görmezden gelindi ve bu nedenle de anlaşılmadı, şimdi ise en azından etkileyici tek bir örnek ile onu ispatlamaya çalışacağız.

Geçmişten geri gelen her bir parçanın özel bir güçle kendini gerçekleştirdiği, insan kitlelerinin üzerinde eşi benzeri olmayan bir güçte etki gösterdiği ve mantıklı itirazlar karşısında güçsüz kaldığı karşı konulmaz bir gerçeklik talebinin olduğu özellikle öne çıkartılmaya değer. *Credo quia absurdum** tarzında bir yaklaşım. Bu tuhaf karakter ancak psikozluların geçirdikleri hezeyan örnekleri ile kavranabilir. Hezeyan düşüncesinde, gerçekliğin bir parçasının yattığını, bu parçanın geri dönerken birtakım değişimlere ve yanlış anlamalara maruz kalmak zorunda olduğunu, hezeyana duyulan zorunlu inancın bu gerçekliğin çekirdeğinden türediğini ve kendisini saran yanılgıların da içine yayıldığını çoktan anladık. Tarihsel olarak adlandırabileceğimiz gerçekliğe ilişkin bu tür bir içeriğin, psikoz belirtilerinin karakterini taşımala-

* *Credo quia absurdum*: "İnanıyorum, çünkü mantıksız". Hristiyan teolojisinde kullanılan bir deyim. *Tertullian* ya da *Augustinus*'a ait olduğu söylene de bunun kesinliği belli değil, zira ilgili kaynaklarda herhangi bir ize rastlanmıyor. Hristiyanlığın en eski konularından olan bir yanda tarihe dayanmak zorundaki vahiy ile diğer yanda tekrar eden tecrübeler sonucu varılan akıl arasındaki ilişkiye istinaden söylenen bir deyimdir. Bu ilişki ile ilgili olarak bu deyim olası iki uç hükümden birini verir: Tanrının oğlunun var oluşu, çarmıha gerilerek ölümü ve tekrar dirilişi döneminde her türlü insan aklına aykırı olduğundan, Hristiyan inancı sadece dimetrik çelişki içindeyken rasyonel akıl için doğru ve mantıklıdır.

Kaynak: Hau R.: *PONS-Wörterbuch für Schule und Studium Latein - Deutsch*, Verlag PONS, s. 7, 2011. (Çev. n.)

rına rağmen kitlesel olaylar olarak yalıtılmışlığın lanetinden kendini kurtarmış dinlerin inanç dizgelerinde de var olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Hayvan totem, yanında sürekli taşıdığı eşlikçisi ile insan tanrıya doğru olan tereddütsüz gelişmeyi bir kenara bırakırsak, dinler tarihinin başka hiçbir parçasında tektanrıcılığın Yahudiliğe girişi ve Hristiyanlıkta devam etme süreci kadar açık seçik görünmemiştir bize (Hristiyan Evangelistlerin dördünden her biri halen sevdiği bir hayvanı taşır yanında).^{*} Firavunun dünya egemenliğine şimdilik tektanrıcılık fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan zemin olarak bakarsak, bu düşüncenin kendi topraklarından çekip alınarak başka bir kavime aktarıldığı, uzun bir uyuklama evresinin ardından bu kavim tarafından sahiplenildiği, yine bu kavim tarafından değerli bir hazine gibi korunduğu ve seçilmişlik onurunu bu kavime armağan ederek kavimin yaşamını ayakta tuttuğunu görüyoruz. Ödüllendirilmenin, inayetin, nihayet dünya egemenliği umudunun yattığı bu din, ilk babanın dinidir. Yahudi halkının çoktan vazgeçtiği bu son arzusunun hayali, bugün dahi bu ulusun düşmanlarının, "Zionlu bilgelerin"^{**} yeminlerine olan inançta yaşamını sürdürmektedir. İlerleyen bö-

^{*} Evangelistler: İsa'nın hayatını ve öğretisini yayan ve bir kısmı İncil yazarları arasında kabul edilen kişilere verilen ad. Sembolik olarak Matta melek, Markus aslan, Yahya kartal ve Lukas boğa olarak resmedilir. (Çev. n.)

^{**} Zionlu Bilgelerin protokolü: Yahudi karşıtı, eleştirel yazın. Yahudilerin dünya egemenliğini ele geçirmek istediklerini kanıtlamaya çalışır ve 20. yüzyılın başında bilinmeyen bir yazar tarafından farklı kurmaca metinlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Yahudi karşıtı komplo teorilerinin en etkinidir. Kurmaca oldukları birçok kez ispatlanmasına rağmen geliştirilen bu teorilerin özgünlüğüne ve gerçekliğine günümüzde de sıkıca bağlanan Yahudi karşıtları vardır. Kaynak: www.Jewishencyclopedia.com. (Çev. n.)

lümelerde, Mısır'a dayanan tektanrıcı dinin kendine has özelliklerinin Yahudi kavmini nasıl etkilediğini ve büyü ile gizemciliği reddederek, düşünsel alandaki ilerlemeleri teşvik ederek, onları yüceltmelere davet ederek kavmin karakterini sürekli olarak belirlediği, kavmin gerçekliğe sahip oluştundan duyduğu mutlulukla, seçilmiş olmanın bilinci ile kendinden geçmiş bir halde entellekte verdiği büyük değere ve ahlaki olanı önemsemeye nasıl ulaştığı ve bu kavmin hazine yazgısı ile reel hayal kırıklıklarının tüm bu eğilimleri nasıl güçlendirdiğini anlatacağız. Bu gelişmeyi ise şimdilik başka bir yönden ele alacağız.

İlk babanın tarihsel haklarına tekrar kavuşması büyük bir adımdı, fakat son adım olamazdı. Tarih öncesine dayanan trajedinin öteki parçaları da kabul görüp benimsenmek için çırpınıyorlardı. Bu süreci harekete geçiren etkenin ne olduğunu çıkartmak pek kolay değil. Geriye itilen içeriğin geri döneceğinin öncüsü olarak gittikçe büyüyen bir suçluluk duygusu Yahudi kavmini, belki de o dönemin kültürel dünyasını bütünüyle egemenliği altına almış gibi görünüyor. Nihayet sözü edilen bu Yahudi kavminden biri çıkıp, siyasi-dini bir provokatörün haklı edasıyla yeni bir dini, yani Hristiyanlığın kendisini Musevilikten kopartıp ayırabildiği bir fırsat yakalar. *Tarsuslu* bir Roma Yahudisi olan *Paulus* bu suçluluk bilincini yakalayıp, ilk tarihsel kökeninin kaynağına doğru geriye taşır. Buna "Mevrus günah" adını verir; bu günah tanrı'ya karşı işlenmiş bir suçtur ve ancak ölümle temizlenebilir. Böylece mevrus günah ile birlikte ölüm de dünyaya gelmiş olur. Gerçekte bu ölümcül cinayet sonraları tanrılaştırılan ilk babaya karşı işlenmiştir. Ancak cinayet eylemi-

nin kendisinden bahsedilmiyor, onun yerine bu eylemin kefaretinin nasıl ödeneceği hayal ediliyordu; bu nedenle de bu hayal, bir kurtuluş müjdesi (İncil) olarak karşılandı. Tanrı'nın oğlu suçsuz olmasına rağmen kendisini öldürtmüş ve böylece herkesin suçunu üzerine almıştı. Bu kişinin bir oğul olması gerekiyordu, çünkü Baba'ya karşı işlenen bir cinayetti. İhtimal ki oryantalist ve Yunan gizemci gelenekleri de kurtuluş fantezisi üzerinde etkin olmuştu. Ancak cinayetin önemli bir kısmında Paulus'un kendi payı vardı. Paulus tam anlamıyla dindar bir insandı; geçmişin karanlık izleri yüreğinde daha bilinçli alanlara sızmak için hazır bir halde, sabırsızlıkla bekliyordu.

Kurtarıcının suçsuz yere kendini kurban etmesi mantıklı düşünüldüğünde anlaşılması zor, açıkçası çıkarlara uygun bir tahrifti; çünkü cinayette suçu olmayan biri kendini öldürterek katillerin suçunu nasıl üstlenebilirdi ki? Tarihi gerçeklikte bu tür bir çelişki mevcut değildi. "Kurtarıcı" asıl suçludan, babayı yenen kardeşler çetesinin liderinden başkası olamazdı. Böyle bir başısyankârın ya da elebaşının olup olmadığını bir karara bağlamak kanımca hiç gerekmez. Gerçekleşmemesi olası, ancak erkek kardeşlerden her birinin içinde kendi başına bu eylemi gerçekleştirme, böylelikle kendine özerk bir konum sağlama ve topluluk içinde yok olmak üzere olan babayla özdeşleşmenin yerini ikame edecek bir arzunun yattığını göz önünde bulundurmak gerekir. Böyle bir elebaşı yoktu ise, İsa gerçekleşmeyen bir arzunun hayalinin mirasçısı idi; şayet var idi ise bu durumda İsa onun takipçisi ve reenkarnasyonu idi. Ancak burada hayal gücünün ya da unutulmuş bir realitenin geri dönüşünün söz konusu olması

fark etmez. Ne olursa olsun her durumda kahraman tasarımının, her zaman babaya başkaldıran ve bir şekilde onu öldüren kahramanın kökeninin bu noktada saklı yattığını görüyoruz.⁹ Dramda kahramanın başka durumlarda zor ispatlanabilen “trajik suç”unun gerçek gerekçesi de budur. Yunan dramasında kahramanın ve koronun işte bu asi kahramanı ve kardeşler çetesini canlandırdığı kuşku götürmez ve Ortaçağda tiyatro oyunlarının Passion hikâyesinin* canlandırılması ile yeniden başlaması da manidardır.

İnananların Mesih’in kanını ve etini kendi bedenlerine mal ettikleri Hristiyanlıktaki kutsal komünyon kutlamalarının eski totem şöenlerinin içeriğini tekrar ettiklerini önceden söylemiştik, tabii ki sadece yumuşak, tapınmayı dile getiren yanıyla, yoksa saldırgan anlamda değil. Baba ilişkisine egemen olan çelişkili durum, dinin geçirdiği yeniliklerin getirdiği nihai sonda kendini açıkça gösterir. Sözde baba-tanrı ile barışmayı öngören bu yenileme hareketi baba-tanrıyı tahttan indirip yok etmiştir. Musevilik bir baba-dini idi, Hristiyanlık bir oğul-dini olmuştu. Eski baba-tanrı İsa’nın karşısında arka

9 Ernest Jones Boğa’yı öldüren tanrı Mitra’nın bu davranışı ile övünen elebaşını temsil edebileceğine dikkat çekiyor. Mitra kültüyle genç Hristiyanlığın nihai zafere ulaşabilmek için uzun süre birbirleriyle mücadele ettikleri bilinir.

* İsa’nın acıları: *Passion* adı altında Hristiyanlıkta öncelikle İsa Mesih’in çektiği acılar ve Kudüs’te yaşayan Romalılar tarafından çarmıha gerilişi ile birlikte ölümü anlaşılmaktadır. Bu olayın İncillerdeki anlatımına *Passionsgeschichte* (İsa’nın çektiği acıların hikâyesi) adı verilir. Kaynak: *Duden A-Z; Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf*. Dudenverlag; Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2006. (Çev. n.)

plana geçer, oğul İsa ise onun yerine geçer; tıpkı bir zamanlar adı geçen ilk çağlarda her oğulun özlediği gibi. Museviliği sürdüren Paulus aynı zamanda Museviliğin yıkıcısı da olmuştu. Kuşkusuz ki başarısını ilk etapta insanlığın suçluluk bilincinden kurtuluş fikrini ortaya atmasına borçluydu, fakat diğer yandan da bu yeni dinin evrenselliğini, tüm insanları kapsayabilecek şekilde kavminin seçilmişliğine ve bunun açık göstergesi olan sünnetten vazgeçişine borçlu idi. Paulus'un attığı bu adımda Yahudi çevrelerinde yaptığı yeniliklere karşı gösterilen direnişe duyduğu intikam duygusu pay sahibi olsa bile aynı zamanda bu adımla, eski Aton dininin karakteri yeniden canlanmış, dinin yeni sahibi olan Yahudi kavmine geçerken uğradığı sınırlama ortadan kalkmıştı.

Bazı yönlerden bu yeni din, eski Yahudi dinine karşın kültürel bir gerileme anlamına geliyordu, tıpkı alt sınıflardan gelen yeni insan kitlelerinin girmek istedikleri yerlere zorla ya da izin verilerek girdiklerinde hep söz konusu olduğu gibi. Hristiyan dini Museviliğin düşünsel alanda bin bir çabayla ulaştığı yüksek seviyeyi koruyamadı. Artık katı bir şekilde tektanrıci değildi, çevre kavimlerden sayısız sembolik ayini almış, büyük ana tanrıçayı tekrar canlandırmıştı ve çoktanrıclıktaki tanrı suretlerinin çoğu şeffaf bir maskenin ardında, alt kademelerde de olsa kendine yer bulmuştu. Her şeyden önemlisi Aton dini ve onun ardılları gibi, sonraki iki bin yıl boyunca büyük bir engel teşkil edecek olan batıl inançlara, büyüye ve gizemci öğelere kendini kapatmamıştı.

Hristiyanlığın sevinci Amon rahiplerinin bin beş yüz yıllık bir aradan sonra ve daha geniş bir alanda tanrı İkhnotos'a karşı kazandıkları bir zaferdi. Ancak yine de Hristiyanlık,

din tarihi açısından, yani bastırılmış olanın yeniden dönüşü ile bir gelişme kazanmış, Musevilik ise bu andan itibaren belli ölçüde bir fosile dönmüştü.

Tektanrıcı fikrin özellikle de Yahudi kavmi üzerinde bu derece derin etki bırakabilmiş olması ve Yahudi kavminin inatla bu fikre nasıl olup da tutunmuş olduğunu anlama çabasına değer. Sanırım bu soruya cevap vermek mümkün. Yazgı, Yahudi kavmine ilk çağın bu büyük ve elem eylemini, baba katlini, Yahudi kavminin Musa kişiliğinde muhteşem bir baba temsilini tekrar etmeye kalkışması ile yakınlaştırmıştı. Tıpkı nevrozlu kişilerde yapılan psikanalitik çalışmalarda sıkça meydana geldiği gibi, söz konusu durum hatırlamak yerine "eylemek" idi. Musa öğretisinin kendilerine hatırlama uyarısında bulunması üzerine eylemlerini inkâr ederek tepki gösterirler, büyük babayı kabul ettikleri noktada kalmışlar ve sonrasında Paulus'un ilk çağı sürdürdüğü yerde, giriş kapısını kendi yüzlerine kapamışlardı. Başka büyük bir adamın katlinin Paulus'un yeni dinsel yaratısının çıkış noktasını oluşturması önemsiz ya da tesadüfi değildir. Jüda'daki az sayıdaki taraftarın, kendisini tanrının oğlu ve geleceği bildirilen Mesih olarak kabul ettiği, ki sonraları Musa için yazılan çocukluk hikâyesinin bir kısmı ona da atfedilmişti; fakat gerçekte İsa hakkında bildiklerimizin kesinliği Musa'nın kendisi hakkında bildiklerimizden fazla değil. İncillerde geçen o büyük öğretici olup olmadığını ya da kişi olarak anlamını ölmüş olması gerçeği ile koşullara borçlu olup olmadığını bilemediğimiz bir adamdan bahsediyoruz. Havarisi olan Paulus'un kendisi de onu tanımamıştı.

Sellin tarafından geleneğin izlerinden yola çıkılarak kabul edilen, tuhaf bir şekilde genç Goethe tarafından da herhangi bir kanıt olmaksızın benimsenen Musa'nın Yahudi kavmi¹⁰ tarafından katli, bizim kuramımızın vazgeçilmez bir parçası, ilk çağda unutulmuş süreç ile tek tanrının din kimliğinde sonradan tekrar ortaya çıkışı arasında önemli bir bağlantı haline gelir.¹¹ Musa'nın katlinden dolayı duyulan pişmanlığın dünyaya tekrar gelecek ve kavmine kurtuluşu sağlayacak, onlara vaat edilen dünya egemenliğini getirecek olan Mesih düşünün dürtüsünü yaratmış olması hoş bir sanıdır. Musa ilk Mesih idi ise, bu durumda İsa onun yedeği ve halefi olmuştu; böylelikle Paulus belirli tarihsel bir haklılıkla halklara şu şekilde seslenebilecekti: Bakın, Mesih gerçekten de geldi, kendi gözlerinizin önünde katledilmişti oysa ki. O halde İsa'nın tekrar dirilişinde de bir parça tarihi gerçeklik yatar, çünkü o tekrar dirilen Musa, onun ardında yatan ilkel sürü topluluklarının geri dönen atası idi, nurlandırılmış ve oğul olarak babanın yerine geçmişti.

Alışlagelmiş bir dirençle baba'ya karşı işlenen cinayeti inkâr etmeye devam eden zavallı Yahudi kavmi zaman içerisinde bunun bedelini ağır ödedi. Sürekli şu suçlamaya maruz kaldılar: Siz bizim tanrımızı öldürdünüz. Ve bu sitem doğru tercüme edildiğinde aslında haklı bir sitemdir. Dinler tarihine istinaden şu anlamı taşır: Siz tanrıyı (tanrının ilk imgesini, ilk babayı ve onun yeniden dirilişlerini) katlettiğinizi *itiraf etmek* istemiyorsunuz. Bu sözlere şu şekilde bir ilave ya-

10 Çöldeki İsrail. Weimar edisyonunun 7. Baskısı. s. 170.

11 Bkz. Bu konuya ilişkin olarak Frazer'e ait ünlü açıklamalar, *The Golden Bough* (Altın dal), Kısım III, The Dying God (Ölen Tanrı).

pılabilirdi: Biz de elbette aynısını yaptık fakat biz *itiraf ettik* ve o günden bu yana cezamızı tamamladık. Yahudi düşmanlığının Yahudi soyundan gelenlere sürekli yönelttiği suçlamaların tamamı benzer şekilde her zaman haklı birer nedene tabii ki dayanamaz. Halkların Yahudilere karşı besledikleri yoğun ve sürekli düşmanlığın elbette birden fazla nedeni olmalı. Bir sürü sebep sıralayabiliriz, bazıları yoruma ihtiyaç duymadan açık seçik bir gerçeklikte kaynağını bulur, bir kısmı ise daha derinlerde yatar; bunların kökenleri özel motifler olarak benimsemek isteyeceğimiz gizli kaynaklarda bulunur. Bu ilk suçlamaların arasında, yaşadıkları ülkelere duydukları yabancılık suçlaması kuşkusuz en zayıf olanıdır, çünkü bugün Yahudi düşmanlığının yaygın olduğu yerlerin çoğunda Yahudiler o yöre halkının en eski kesimlerini oluşturur ya da eskiden Yahudilerin kendileri şimdi orada yaşayanların yerindeydiler. Örneğin bu *Köln* kenti için söz konusudur zira Germenler bu kenti işgal etmeden önce Yahudiler buraya Romalılar ile birlikte gelmişlerdi. Yahudi düşmanlığına ilişkin diğer gerekçeler daha güçlüdür, yani genellikle başka halkların içinde azınlıklar halinde yaşamaları durumu gibi, çünkü kitleler birlik duygusunu güçlendirebilmek için dışarıda duran bir azınlığa karşı beslenen düşmanlık duygusuna ihtiyaç duyar ve bu dışarıda bırakılanların sayıca az olması onların baskı altına alınmalarına yol açar. Ancak Yahudilerin sahip olduğu iki farklı özellik var ki bir türlü affedilemiyor. İlki, kendilerine “ev sahipliği” yapan halklara göre bazı açılardan farklılık taşımaları. Aslında taban tabana zıt değerler, çünkü Yahudiler düşmanlarının da iddia ettiği şekilde Asyalılar gibi yabancı bir ırkın mensubu değiller, hatta

çoğunlukla Akdeniz'de yaşamış halkların kalıntılarından bir araya gelmişlerdir ve Akdeniz kültürünün mirasçılarıdır. Ancak yine de tanımlanamaz bir biçimde kuzey halklarından farklıdır ve kitlelerin hoşgörüsüzlüğü tuhaftır ki temel ayrımlardan ziyade küçük farklılıklara karşı kendini çok daha güçlü bir şekilde ortaya koyar. İkinci özellik ise çok daha etkilidir bu konuda, yani tüm baskılara inatla karşı koymaları, en zalim kıyımelerde dahi köklerinin kurutulamayışı, hatta iş hayatında iddialı olmak gibi bir beceriyi çok daha fazla ortaya koyabilmeleri ve izin verildiğinde her türlü kültürel başarıya değerli katkılarda bulunmalarındır.

Yahudi düşmanlığının daha derinlerde yatan gerekçeleri uzun zaman öncesine dayanır, halkların bilinç dışında etkindirler ve bana göre bu gerekçelerin okuyucuya ilk başta inandırıcı gelmemesi beni şaşırtmaz. Baba-tanrının ayrıcalıklar tanınan ilk çocuğu olarak kendini ortaya koyan bir halka karşı ve sanki Yahudilerin bu talebi yerine getirilmiş gibi öteki halkların duyduğu kıskançlığın bugün hâlâ aşılamadığı iddiasında bulunmaya cesaret ediyorum. Bunun haricinde Yahudilerin kendilerini diğerlerinden ayıran âdetlerin arasında sünnet âdeti sevimsiz, korkutucu bir etki bırakır ki muhtemelen bu durum korku duyulan iğdiş edilme tehdidi ile açıklanabilir ve böylece ilk çağların unutulmak istenen geçmişinin bir parçasına temas eder. Ve nihayet bu sıralamanın en geç ortaya çıkan gerekçesi şudur: unutulmamalı ki bugün Yahudi düşmanlığı ile uğraşan halkların tümü henüz tarihin geç dönemlerinde, genellikle de kanlı baskılar altında, zorlanarak Hristiyan olmuşlardır. Sözü edilen halkların "tam anlamıyla vaftiz edilmediklerini" söyleyebiliriz, Hristiyanlığın

ince badanası altında kalmışlardır, tıpkı barbar bir çoktanrıcılığa biat etmiş ataları gibi. Kendilerine dayatılan yeni dine karşı duydukları kini dindirememişler fakat bu kini Hristiyanlığın geldiği kaynağa yönlendirmişlerdir. İncillerde, Yahudilerin arasında geçen ve aslında sadece Yahudiler üzerine kurulu bir hikâyeden bahsediliyor olması gerçeği işlerini kolaylaştırmış. Sahip oldukları Yahudi düşmanlığı aslında Hristiyan düşmanlığıdır ve bu iki tektanrılı din arasında içselleştirilmiş olan ilişkinin, Alman Nasyonal Sosyalist Devrimi'nde her iki dine karşı beslenen düşmanca hareketlerde kendi ifadesini bulmasına şaşmamak gerekir.

E

Zorluklar

Nevrotik süreçler ile dini olaylar arasındaki benzerliği yukarıda anlattıklarımız ile kurabildik sanırım ve böylelikle dini olayların tahmin edilemeyen kökenine göndermede bulunabildik. Birey psikolojisinden kitle psikolojisine geçişte farklı tabiatta ve değerlerde iki zorluk ortaya çıktı ki şimdi bunlara eğileceğiz. İlk zorluk, burada dinlerin sahip oldukları zengin fenomenlerden sadece bir tanesini incelememiz, diğerlerine ışık tutmamamızdır. Ne yazık ki bu yazının yazarı bu örnekten fazlasını veremeyeceğini üzüntüyle kabul etmek durumunda, çünkü araştırmamanın bu eksikliğini gidermek için bilgi dağarcığı yetersiz kalmaktadır. Sınırlı bilgisine dayanarak

belki şunu da ekleyebilir; Muhammed'in dini de, Yahudilerinkinin kısaltılmış bir tekrarı gibi görünüyor, Museviliğe bir öykünme gibi ortaya çıkmıştır. Hatta zamanında Muhammed peygamberin kendisi ve halkı için Museviliği kabul etme niyeti varmış gibi görünüyor. Biricik büyük ilk babaya tekrar kavuşmak Arapların özgüvenlerini olağanüstü şekilde artırmış, onların büyük dünyevi başarılarla imza atmalarını sağlamış fakat aynı zamanda onları yormuştur. Allah seçtiği kavime karşı kendisini, bir zamanlar Jahve'nin kendi kavmine karşı gösterdiğinden çok daha minnettar göstermiştir. Ancak bu yeni dinin içsel gelişiminde kısa bir süre içinde bir duraklama başlar, bunun nedeni belki de Yahudi dini sözkonusu olduğunda dinin kurucusunun katledilmesinin yol açtığı derinlikten Müslümanlığın yoksun oluşudur. Doğunun rasyonel gibi görünen dinlerinin çekirdeğinde aslında ataların kültü yatar böylece geçmişin yeniden yapılandırılmasında da erken bir aşamada durmuşlardır. Zamanımızın ilkel halklarında yüce bir varlığın dinin biricik içeriği olarak kabul edildiği doğru ise, bu, dini gelişimin körelmesi olarak ele alınabilir ve bu durumu psikanaliz alanında belirlenen sayısız atıl nevroz vakası ile ilişkilendirebiliriz. Gerek din alanında gerekse de nevroz vakalarında gelişimin neden tamamlanmadığını her iki durum için de henüz anlamaktan uzağız. Bu halkların bireysel becerilerini, eylemlerinin doğrultusunu ve genel sosyal ortamlarını tüm bunların sorumlusu haline getirmeyi düşünmek zorundayız. Ayrıca elde var olanlar doğrultusunda oluşan açıklamalar ile yetinip henüz

olmamış olanları açıklama çabasının beyhude olduğu, psikanaliz çalışmalarının en yerinde kurallarından biridir.

Kitle psikolojisine geçişte yaşanan ikinci zorluk çok daha önemlidir, çünkü temel nitelik taşıyan bir sorunu ortaya çıkarır. Ortaya çıkan soru, "halkların yaşamında etkin olan gelenek burada hangi biçimde mevcut" sorusudur ki bu soru birey için söz konusu değildir çünkü bireyde bilinçdışında yatan geçmişe ait anı izlerinin varlığı ile bu sorun çözülmüştür. Gelin biz tarihteki örneğimize dönelim. *Kadeş*'te yaşanan uzlaşmayı, Mısır'dan geri dönenlerin sahip oldukları muazzam geleneğin yaşamaya devam edişine dayandırmıştık. Bu olay herhangi bir sorun ihtiva etmez. Bizim kabulümüze göre bu türden bir gelenek o dönemlerde yaşayanlara iki ya da üç nesil öncesi atalarından aktarılan sözlü anlatıların bilinçli hatıralarına dayanmaktaydı ve ataları ise ilgili olayların içinde bizzat yer almışlar ya da tanık olmuşlardı. Ancak sonraki yüzyıllar için de bunun söz konusu olduğunu, yani geleneğin her zaman normal yollarla aktarılan, atadan toruna geçmiş bir bilginin temeline sahip olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu türden bir bilgiyi koruyup sözlü olarak aktaran kişileri eskiden olduğu gibi belirlemek artık mümkün değil. *Sellin*'e göre Musa'nın katli geleneği ruhban çevresinde yazıya dokülünceye dek hep mevcut idi ve ancak bu yazılı ifade şekli *Sellin*'in geleneği ortaya çıkartmasını mümkün kılmıştı. Fakat bu gelenek sadece çok az kişi tarafından biliniyor olmalıydı, halkın ortak malı değildi. Peki, bu, geleneğin etkisini açıklayabilmek için yeterli midir? Az sayıda kişinin sahip olduğu bu tür bir bilgi, kitlelere ulaştığında onlar üzerinde

böylesine büyük bir etki bırakacak güçte midir? Daha çok sanki her şeyden habersiz kitlede de, az sayıdaki kişinin sahip olduğu bu bilgiye bir şekilde yakın olan ve gelenek ifşa edildiğinde ona karşılık gelen bir şey olmalı gibi görünüyor.

İlkçağa ait şu benzer olaya yöneldiğimizde yargıya varmak daha da güçleşiyor. Bildiğimiz özelliklere sahip bir İlkbabanın var olduğu ve onun sonrasında nasıl bir yazgıyla karşılaştığı geçen binlerce yıl içerisinde kesinlikle unutulup gitmiş, dolayısıyla Musa olayındaki gibi sözlü bir gelenekten de bahsetmek mümkün-değil. O halde hangi koşullarda bir gelenekten söz edilebilir ki? Böyle bir gelenek hangi biçimde var olmuş olabilir?

Karmaşık bir psikolojik olayın içine dalmak istemeyen ya da hazır olmayan okuyucuların işini kolaylaştırmak için aşağıdaki incelemenin sonucunu önceden açıklayacağım. Birey ile kitle arasında gelenek açısından neredeyse mükemmel bir uyum söz konusu, kitlelerde de geçmişin etkisi bilinçsiz anı izlerinde saklıdır.

Bireyde her şeyi net bir şekilde gördüğümüzü sanırız. Erken yaşantılananın anı izleri sadece özel psikolojik bir durumda bireyin içinde saklı kalır. Tıpkı bastırılmış olanlar nasıl ki hep biliniyor ise, birey de söz konusu yaşantılananın hep farkındaydı, diyebiliriz. Bir şeyin nasıl unutulduğu ve bir süre sonra tekrar nasıl açığa çıktığı konusunda psikanaliz sayesinde de kolayca güçlendirdiğimiz, belirli tasarılar oluşturduk. Unutulan silinmiyor, sadece "geriye itiliyor", anı izleri her dem taze bir halde mevcut, fakat "karşıt yüklemeler" tarafından yalıtılmış durumdalar. Diğer entelektüel süreçle-

rin trafiğine katılamazlar, bilinçsizdirler, bilince açık değildir. Bastırılmış olanın bazı parçalarının süreçten kendilerini çekmeleri, anımsamaya açık olmaları, zaman zaman bilinçte ortaya çıkmaları fakat bu durumda da tıpkı diğeri ile bağlantısı olmayan bir yabancı cisim gibi yalıtılmış olmaları da söz konusu olabilir. Bu şekilde olabilir fakat ille bu şekilde olması gerekmiyor, bastırma eksiksiz tamamlanmış da olabilir ve biz de böyle bir durumun söz konusu olduğundan yola çıkarak incelememize aşağıdakilere dayanarak devam edeceğiz.

Bastırılmış olan, bilince kadar çıkma eğilim ve çabasını kendinde korur. Hedefine 3 koşulda ulaşır: 1) "Karşıt yüklemelerin" gücü, Ben olarak adlandırılan, diğerini sarmalayan hastalığın geçirdiği süreçler sayesinde zayıfladığında ya da uyku halindeyken hep olduğu gibi bu Ben'in içindeki yükleme enerjisinin farklı dağılımı söz konusu olduğunda; 2) Geriye itilenlerde asılı kalan güdü parçaları özel bir şekilde güçlendiklerinde, ergenlik döneminde yaşanan süreçler buna en iyi örnektir; 3) hayatın günlük akışında bir zaman gelip, bastırılmış olana onu tekrar diriltecek kadar benzer izlenimler, yaşantılar ile karşılaşıldığında. Sonra henüz gerçekleşmiş olan, bastırılmış olanın uyuklayan enerjisi ile güçlenir ve geriye itilmiş olan da günlük olanın peşine takılarak, onun verdiği destek ile etkin hale geçer. Sözü edilen bu üç durumun hiçbirinde o zamana dek bastırılmış olan pürüzsüz, olduğu gibi bilince yansımayan, aksine her seferinde karşıt yüklemelerin henüz tam anlamıyla onu yenemediği direncin etkisini ya da henüz yaşantılananın etkisini destekleyen tahriflere ya da her ikisine izin verilmek zorundadır.

Psikolojik bir sürecin bilinçli ya da bilinçsiz olup olmadığı farkı bize, bizi yönlendiren bir işaret ve dayanak olarak hizmet etti. Bastırılmış olan bilinçsizdir. Bu cümlelerin tersinin de mümkün olması, yani bilinçli (bl.) ve bilinçsiz (blsz.) nitelikleri arasındaki ayrım, Ben'e ait ve bastırılmış ayrımı ile çakışsaydı, bu bizi sevindirecek bir kolaylık olurdu. Ruh dünyamızda bu tür yalıtılmış ve bilinçsiz Şey'lerin olduğunu bilmek gerçeği dahi, yeni ve yeterince önemli. Gerçekte bu durum oldukça karmaşıktır. Bastırılmış olanların hepsinin bilinçsiz olduğu doğru, fakat doğru olmayan Ben'e ait olanların hepsinin bilinçli olduğudur. Bilincin, psikolojik bir sürece sadece geçici olarak katılan yüzeysel bir nitelik olduğuna dikkatimiz çekilir. Bu nedenle amaçlarımız doğrultusunda "bilinçli" kavramını "bilinçli olmaya açık" kavramı ile değiştirip bu niteliğe "önbilinçli" (öbl.) adını vermek zorundayız. Bu durumda Ben temelde ön bilinçli (sanal bilinçli), ancak Ben'in parçaları bilinçsiz demek daha doğru olur.

Bu son tespitimiz şimdiye dek bel bağladığımız niteliklerin ruh dünyamızın karanlıklarında yönümüzü bulmakta bize yetmeyeceğini öğretiyor. Bu durumda nitel değil *harici* ve ona özel bir önem atfedecek olan, aynı anda *genetik* başka bir ayrım bulmalıyız. Şimdi birçok merci, alan, bölgenin bir ara-

Das Ich und das Es: Sigmund Freud tarafından 1923'te yayınlanan bir yazı. Freud bu yazısında Ruh ve onun işleyiş biçimi hakkında yeni bir model geliştirir. Buna göre Ruh dünyası adım adım birbirinden türeyen üç tane merci tarafından belirlenir: *Es/İch/Über-ich* (İd/Ben/Üst-Ben kimi kaynaklara göre İd/Ego/Süper Ego). *İd*, hemen tatmin edilmek isteyen organik içgüdülerin ruhsal temsillerini içerir. Ayrıca bastırılmış olanı da kapsar: Önceleri bilinçte yatan tasarılar. *İd* dış dünyadan kopuktur, dış dünyanın etkisi ile *İd*'den *Ben* meydana gelir. Ben algı ve motorik becerileri sayesinde dış dünyaya girişi .. /.

ya gelmesinden oluşan bir aygıt olarak ele aldığımız ruh dünyamızı asıl *Ben* adını vereceğimiz ile *İd** adını vereceğimiz bir diğerinden ayıracağız. *İd* daha yaşlıdır, *Ben*, *İd*'in içinden dış dünyanın da etkisiyle tıpkı bir kabuk gibi gelişmiştir. *İd*'in içinde bizim ilkel güdülerimiz yatar, *İd*'in içindeki tüm süreçler bilinçsizce akar. *Ben*, daha önce de değinildiği üzere ön bilincin alanı ile kendini kapatır, içerisinde normalde bilinçsiz kalan parçalar taşır. *İd*'in içerisindeki psikolojik süreçler, *Ben*'e hükmedenlerden çok farklı akış ve karşılıklı etkileşim yasalarına göre işler. Gerçekte bizi yeni görüşlere ulaştıran ve bu görüşleri haklı çıkartmış olan, bu farklılıkları keşfetmemiz oldu aslında.

Bastırılmış olan, *İd*'in kapsamındadır ve onun mekanizmalarına da tabidir, sadece doğuşu yönünden ondan ayrılmaktadır. Farklılık, *Ben*'in *İd*'in içinde gelişmeye başladığı erken dönemde meydana gelir. Ardından *İd*'in içeriklerinin bir kısmı *Ben* tarafından alınır ve ön bilinç düzeyine çıkartılır, diğer kısım ise bu geçişten etkilenmez ve asıl bilinçsiz olan olarak *İd*'in içinde geriye kalır. Fakat *Ben* oluşumunun devam eden akışında belirli psikolojik izlenimler ve olaylar bir savunma süreci tarafından dışarıda bırakılırlar; ön bilinçli olanın karakterinden, tekrar *İd*'in öğeleri haline indirgenecek şekilde yoksun bırakılırlar. İşte *İd*'in içinde "geriye itilen" par-

../. sağlar ve *İd*'in ihtiyaçlarını düşünceye dayalı olarak makul bir şekilde tatmin etmeye çalışır. Ebeveynler ile kurulan özdeşlik sonucu *Ben*'den *Üst-Ben* oluşur. *Üst-Ben*, *Ben*'e karşı takındığı saldırgan tutum ile onu eleştirir; *Ben* ise bu saldırgan tutuma karşın suçluluk duygusu ile tepki verir ve bunu genellikle bilinçsizce yapar. (Çev. n.)

çalar bunlardır. Her iki ruhsal alan arasındaki trafiğe ilişkin olarak ise, bir yandan İd'in içindeki bilinçsiz seyrin ön bilinçli olanın düzeyine çıkartılıp Ben'e mal edildiğini ve diğer yandan da Ben'in içindeki ön bilinçli olanın tersi yolu izleyerek İd'in içine tekrar yerleştirilebildiğini sanıyoruz. Sonrasında Ben'in içinde özel bir bölgenin, "Üst-Ben" bölgesinin kendini ayırması, bizim şu anki ilgi alanımızın dışında kalıyor.

Tüm bunlar basit olmaktan oldukça uzak gibi gelebilir, fakat ruhsal aygıtın mekân anlayışına bir kere alıştıktan sonra, tüm bunları göz önünde canlandırmak o kadar da zor olmaz artık. İlave olarak şu noktayı da belirtmeliyim ki, burada geliştirdiğimiz psikolojik konunun beyin anatomisi ile uzaktan yakından alakası yoktur, sadece tek bir yerde ona temas eder. Herkes kadar benim de hissettiğim, bu tasarının tek tatmin etmeyen yanı ruhsal olayların *dinamik* tabiatı konusunda hiçbir şey bilmememizde yatıyor. Bilinçli bir tasarımı ön bilinçliden, ön bilinçliyi bilinçsiz bir tasarıdan ayıran bir değişimden başka bir şey olamaz, ama belki de psikolojik enerjinin farklı dağılımı da olabilir diyoruz kendimize. Yükleme-lerden ve aşırı yüklemelerden bahsediyoruz, fakat buna ilişkin her türlü bilgiden ve hatta işe yarar bir varsayıma yönelik bir belirtiden dahi yoksunuz. Bilinç konusu ile ilgili olarak ise kökeninin algıda yattığını da ekleyebiliriz. Acı, dokunma, işitme ve görme uyarılarının algısıyla meydana gelen her türlü duyu daha çok bilinçlidir. Düşünme süreçleri ve İd'de buna tekabül eden her ne ise, özünde bilinçsizdir ve Bilince, görme ve işitme algılarından kalan anı kırıntıları ile bağlantı kurarak, dil yetisi üzerinden giriş yapmak isterler.

Dil'den yoksun olan hayvanlarda bu ilişkilerin daha basit olması gerekir.

Eskiden yaşanmış travmaların izlenimleri, ki biz onlardan yola çıkmıştık, ön bilince ya hiç taşınmazlar ya da bastırma sonucu İd-konumuna geri getirilirler. Bu durumda anı kalıntıları bilinçsizdir ve İd'in içinden etkilerini gösterirler. Bizzat yaşanmış olaylar söz konusu olduğunda seyirlerini yetkin bir şekilde takip edebileceğimize inanıyoruz. Ancak, bireyin psikolojik yaşamında sadece kendi yaşanmışlıklarının değil aynı zamanda doğum sırasında beraberinde getirdiği içeriklerin, filogenetik menşeyden gelen parçacıkların, yani bir *ar-kaik mirasın* da etkin olabileceği olasılığına odaklandığımızda, tüm bunlara yeni bir güçlük eklenir. Bu durumda, söz konusu arkaik miras nerede meydana gelir? Neleri içerir? Kanıtları nelerdir? soruları akla gelir.

Buna verebileceğimiz ilk ve en güvenilir cevap, tüm canlı varlıklarda olduğu gibi bu arkaik mirasın belirli eğilimlerden oluştuğudur. Yani kendi gelişimi sırasında belirli doğrultulara sapma, kimi tahriklere, izlenimlere ve uyarılara özel bir biçimde tepki gösterecek yeti ve eğilimlere sahiptir. İnsan soyunun tek tek bireylerinde bu yönden farklılıklar ortaya çıktığı tecrübelerle görüldüğünden, arkaik miras bu farklılıkları da kapsar ve ilgili farklılıklar bireyin *bünyesel* unsuru olarak kabul edilir. Tüm insanlar en azından erken dönemlerde yaklaşık olarak aynı şeyleri yaşantıladıklarından, tepkilerini de aynı şekilde verirler ve bu tepkilerin de arkaik miraslarının bireysel farklılıklarının içinde hesap edilip edilemeyeceği kuşkusu doğabilir. Bu kuşku yersizdir; bu aynılı-

ğın var olduğu gerçekliği arkaik miras hakkındaki bilgimizi zenginleştirmez.

Halbuki psikanalitik araştırma bizi düşünmeye sevk eden bazı sonuçlara ulaşmıştır. İlki dilsel göstergelerin genelliği özelliğidir. Bir nesnenin başka bir tanesi tarafından sembolik olarak temsiline –tıpkı eylemlerde olduğu gibi– çocuklarımızın hepsi aşınadır ve bize sanki doğalmış gibi gelir. Bu dili nasıl öğrendiklerini çocuklarımıza ispat edemeyiz ve çoğu zaman öğrenmenin imkânsız olduğunu da itiraf etmemiz gerekir. Yetişkinlerin sonradan unuttukları bir ilk bilgidен söz edilir. Gerçi aynı sembolleri rüyalarında kullanır ancak psikanalizci kendisine yorumlamadığı sürece onları anlamaz, hatta yorumlandığında dahi bu tercümeye pek inanmak istemez. Bu sembollerin içine iyice yerleşmiş olduğu, sıkça kullanılan deyimlere başvurduğunda, asıl anlamlarını yitirdiklerini itiraf etmesi gerekir. Bu semboller diller arasındaki çeşitliliğe de aldırış etmezler; araştırmalar belki de bu sembollerin her yerde bulunduklarını, tüm halklarda aynı olduklarını gösterecektir. Yani dilin geliştiği dönemlerden kalmış bir arkaik mirasın söz konusu olduğu bir durum ile karşı karşıyayız, ancak halen başka bir açıklama yapmaya da kalkışabiliriz. Burada dilin tarihsel gelişimi sırasında kendi kendilerine meydana gelmiş olan tasarılar arasındaki düşünsel ilişkilerin söz konusu olduğunu ve bu ilişkilerin bireysel dil gelişiminin gerçekleştiği her yerde, her seferinde tekrar etmek zorunda olduklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla dürtü yetisinin de olduğu gibi düşünme yetisinin mirasından söz ederiz ve bu ise bizim sorunsalımıza yeni bir katkı sağlamaz.

Ancak psikanaliz araştırmaları, önemi açısından şimdiye dek anlatılanları aşan başka bilgileri de günüşüğüne çıkartmıştır. Eskiden yaşanan travmalara gösterilen tepkileri incelediğimizde, asıl yaşantılanana tam olarak uymadığını, aksine filogenetik bir örnek olaya çok daha uygun olan ve sadece bu olayın etkisiyle açıklanabilecek bir biçimde uzaklaştıklarını şaşırtıcı bir şekilde tespit ederiz. Nevrozlu ocuğun Oedipus ve iğdiş edilme kompleksleri sırasında ebeveynlerine karşı davranışlarında, bireysel olarak haksız gibi görünen ve ancak filogenetik yolla, daha önceki nesillerin yaşanmışlıkları ile kurulacak ilişki sayesinde kavranabilen tepkilerin çokça örneğine rastlanır. Bu konuda dayanak olarak kullandığım malzemeyi toplu halde kamuoyuna sunmak kayda değer bir çaba olurdu. Bu malzemenin kanıtlayıcı gücü bana, bir sonraki adımı atıp, insanın arkaik mirasının sadece yetileri değil, daha önceki nesillerin yaşanmışlıklarına ilişkin içerikleri ve anı izleri taşıdıkları iddiasında bulunabilecek derecede büyük görünüyor. Böylece arkaik mirasın gerek kapsamı gerekse de önemi anlamlı bir şekilde pekiştirilmiş olur.

Duruma daha yakından baktığımızda uzun süredir, ataların yaşanmışlıklarından kalan anı izlerinin kalıtımının, do-laysız anlatım ve örnek yoluyla eğitimin etkisinden bağımsız oluşu sanki sorgulanamazmış gibi davrandık. Bir halkın içinde eski bir geleneğin sürmesinden, bir halkın karakterinin oluşumundan bahsettiğimizde zihnimizden geçen genellikle anlatı yoluyla yayılan bir gelenek değil, kalıtım yoluyla geçen bir gelenektir. Ya da en azından ikisinin arasında bir ay-rım yapmayıp, böyle bir ihmalkrlık ile nasıl bir pervasızlığ-a kalkıştığımızı kavrayamadık. Ancak, sonradan kazanılan

özelliklerin sonraki nesillere kalıtım yolu ile aktarılması konusunu tamamen yadsıyan biyoloji biliminin bu görüşü bizim işimizi zorlaştırmaktadır. Fakat yine de biyolojik gelişimin içinde yer alan bu faktörden vazgeçemeyeceğimizi büyük bir tevazu ile itiraf ediyoruz. Gerçi iki durum için aynı şey söz konusu değil, birinde kavraması zor olan, sonradan kazanılmış özellikler, diğerinde ise somut, dış izlenimlere ait anı izleri bahis konusu edilmektedir. Ancak özünde birini diğerinden ayrı olarak düşünemeyeceğimiz anlaşılırdır herhalde. Bu tür anı izlerinin varlıklarını arkaik mirasta sürdürdüklerini kabul edersek, birey ve kitle psikolojisi arasındaki uçurumu aşp, halklara da tek bir nevrozluya yaptığımız muameleyi yapabiliriz. Arkaik mirastaki anı izlerine ilişkin olarak şu sıralar, filogenetikten türetilmeyi gerektiren psikanalitik araştırmaların kalıntıları dışında daha güçlü kanıtlara sahip olmadığımızı itiraf etmek gerekse de, bu kanıt bu tür bir savı ileri sürmemizi sağlayacak kadar da güçlü görünmektedir. Diğer türlü, ne psikanalizde ne de kitle psikolojisinde varmak istediğimiz yere bir adım dahi yaklaşabiliriz. Dolayısıyla kaçınılmaz bir pervasızlık sahip olduğumuz.

Bununla birlikte başka bir şey daha gerçekleştiririz. Eski dönemlerde insan ile hayvanın arasında insan kibrinin fazla açtığı uçurumu daraltıyoruz. Hayvanların yeni hayat koşullarına başından itibaren sanki eski, uzun zamandır aşinalarmış gibi uyumlu davranmalarını sağlayan sözü edilen içgüdülerine ilişkin açıklama ise, tecrübeyi kendilerince bu yeni varoluşa taşıdıkları yani atalarının yaşanmışlıklarının anılarını kendi içlerinde sakladıkları olabilir. İnsan denilen hay-

vanda da temelde çok farklı olamazdı. Hayvanların bu tür iç-güdülerine, farklı kapsam ve içerikte olsa da insanda arkaik miras karşılık gelir.

Bu görüşlerden sonra insanların –ilgili özel yollarla– bir zamanlar bir İlk babaya sahip olduklarını ve onu katlettiklerini her zaman için bildiklerini söylemekte bir sakınca görmüyorum.

Burada cevaplandırılması gereken iki soru daha var. Birincisi bu tür bir anı arkaik mirasa hangi koşullar altında katılmıştır; ikincisi hangi durumlarda etkin hale gelir, yani İd'in içindeki bilinçsiz halinden bilince, değişmiş ya da tahrif edilmiş olarak dahi olsa, hangi durumlarda nüfuz eder? İlk sorunun cevabı kolayca verilebilir: Olay yeterince önemli ya da yeterli sıklıkta kendisini tekrar etmiş ise ya da her ikisi de. Baba katli olayında her iki koşul da gerçekleşmiştir. İkinci soru için şunu belirtmemiz gerekir: Sayısız etken göz önünde bulundurulabilir, tüm etkenlerin bilindik etkenler olması gerekmez, bazı nevrozlardaki akışa benzer şekilde kendiliğinden bir akış da düşünülebilir. Ancak unutulmuş anı izlerinin, olayın günlük reel tekrarı sayesinde uyandırılmasının etkin bir öneme sahip olduğu kesin. Musa katli sonrasında İsa'ya karşı sözde adaletin tecellisi olarak işlenen cinayet de böylesi bir tekrardı; öyle ki bu olaylar sebeplerin önüne geçer nihayetinde. Sanki tektanrıcılığın doğuşu bu olaylardan yoksun kalamazmış gibidir. Şairin dediği gibi:

“Şarkılarda yaşar ölümsüz, yaşamda yok olup gider.”¹²

12 Schiller, “Yunanistan tanrıları”.

Son olarak, psikolojik bir gerekçe özelliği taşıyan bir not düşmek istiyorum. Sadece anlatı üzerine kendini kuran bir gelenek, dini olgulara özgü saplantı karakterini doğuramazdı. Dışarıdan gelen her haber gibi dinlenir, yargılanır ve duruma göre reddedilirdi, mantıklı düşünmenin saplantısından kurtulma ayrıcalığını asla tadamazdı. Dini gelenekte şaşkınlıkla ve şimdiye dek anlamadan izlediğimiz üzere, geri döndüklerinde kitlelerin zincirlerini zorlayacak derecede güçlü etkiler yaratmadan önce bastırılmanın, bilinçdışında bir süre bekleme serüveninin yazgısını tecrübe etmesi gerekiyor. Ve bu fikir, olayların gerçekten de bizim anlatmaya çabaladığımız şekliyle ya da en azından benzer şekilde gerçekleştiklerine inanmamız için büyük önem taşıyor.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZET VE TEKRAR

Bu incelemenin şimdi başlayan bölümü geniş kapsamlı açıklamalar ve özürlerle kamunun hizmetine sunulamaz. Aslında ilk bölümün sadık, çoğunlukla sözcüğü sözcüğüne tekrardan başka bir şey değil, bazı eleştirel incelemeler zaman zaman kısaltılmış ve Yahudi kavminin bu özel karakterinin nasıl oluştuğu sorunsalına dayanan ilaveler artırılmıştır. Bu tarz bir anlatım biçiminin amaca uygun olmaktan uzak olduğunu ve estetik olmadığını biliyorum. Ben kendim de bu anlatım biçimini tereddütsüz tasvip etmiyorum.

Peki, o halde neden bundan kaçınmadım? Bunun cevabını vermek benim için kolay, ancak itiraf etmek zor. Bu çalışmanın her şeye rağmen alışılmışın dışındaki ortaya çıkış hi-kâyesinin izlerini silebilecek güce sahip değildim.

Gerçekte bu inceleme iki kez yazıldı. İlk kez birkaç yıl önce, yayınlama olasılığımın olduğuna inanmadığım bir yerde, Viyana'da yazıldı. Yarıda bırakmaya karar vermiştim fakat huzura kavuşamayan bir ruh gibi bana eziyet vermeye başladı ve tüm yazıya psikoanalitik bir giriş niteliği taşıyan

("Musa, bir Mısırlı") ve bunun üzerine kurduğum tarihsel yapı ("Musa bir Mısırlı idi ise...") olmak üzere iki parçasını kendi başıma hazırlayıp, dergimiz *Imago*'da yayınlamaya karar verdim. İncelemenin asıl yakışsız ve tehlikeli içeriğe sahip bölümü olan tektanrıcılığın doğuşu ve dinin kendi yorumu kısmını kullanmayı o zamanlar hiç düşünmüyordum. Sonra 1938 Martında beklenmedik bir şekilde Alman istilası başladı ve beni yurdumdan ayrılmaya zorladı. Fakat yazıyı, bu çalışmaların halen hoşgörü ile karşılandığı yerlerde yayınlattıp, psikanalizin bir yasağını deleceğim endişesine ilişkin kaygıdan kurtulmamı da sağladı. İngiltere'ye gelir gelmez gizli kalmış bilgeliğimi dünyaya sunma denemesi bende karşı konulmaz bir isteğe dönüştü ve incelemenin üçüncü bölümünü, yayımlanmış olan diğer bölümlerle ilişkilendirerek gerekli değişiklikleri yapmaya başladım. Bunun için tabii ki, elimdeki malzemenin düzeninde kısmen de olsa değişiklik yapmam gerekiyordu. Bu malzemenin tamamını ikinci düzeltmede kullanmayı başaramadım ne yazık ki; diğer bir yandan eski malzemedan tamamen vazgeçmeye de karar veremedim ve böylece ilk anlatımın bir bölümünün tamamını değiştirmeden ikinci bölüme ekledim ve buna bağlı olarak yazılanların geniş ölçüde tekrarı olması gibi bir sakınca doğdu.

Her şeye rağmen, anlatım biçiminin doğruluğu konusu bir kenara bırakılır ise, irdelediğim konular o kadar yeni ve önemli ki, okuyucuların, üzerinde durduğum konuları iki kez okumak zorunda kalmalarının bir talihsizlik olmayacağı düşüncesi ile teselli bulabilirim. Bazı şeyler vardır ki onları birçok kez açığa vurmak gerekir ve ne kadar söylene de az-

dır. Fakat bir konuda durmak ya da ona tekrar dönmek okuyucunun özgür iradesine kalmıştır. Okuyucunun önüne aynı kitabı iki kez koymak gibi bir hileye başvurulmamalıdır. Bu kusur kendinde görülmesi gereken bir beceriksizliktir. Bir yazarın yaratıcı gücü ne yazık ki her zaman istencinin peşinden gitmez; yapıt kendince eyler ve sıkça yazara karşı bağımsız olmaya, hatta yabancılaşılmaya başlar.

a) *İsrail Kavmi*

İşe yarar malzemeyi alıp yaramaz olanı bir kenara atan, ve parçaları tek tek psikolojik olasılıklarına göre bir araya getiren bizimki gibi bir yöntemin ve bu tür bir tekniğin, gerçekliği bulmakta güvenli olmadığı kesinlikle biliniyor ise, bu tarzda bir çalışmaya neden kalkışıldığı haklı olarak sorulacaktır. Bunun cevabı, incelemenin varacağı sonuca bağlıdır. Tarihi-psikolojik bir incelemeden duyulan beklentiler büyük ölçüde yumuşatıldığında, her daim dikkate değer olan ve günlük olaylar akabinde gözlemleyenin tekrar karşısına çıkan sorunsalları belki de açıklığa kavuşturabileceğiz. İlk çağlarda Akdeniz havzasının çevresinde yaşamış olan kavimlerin arasında Yahudi kavminin bugün adını sürdüren ve öz bakımından da hâlâ ayakta duran, neredeyse tek kavim olduğu bilinmektedir. Örneğine az rastlanır bir direnç gücüyle talihsiz olaylara ve eziyetlere karşı koymuş, kendine özgü bir karakter oluşturmuş ve tüm bunların yanı sıra diğer tüm halkların derinden antipatisini kazanmıştır. Yahudilerin bu yaşama gücünü nereden aldıklarını ve karakterlerinin yazgı-

ları ile nasıl bir bağlantı içinde olduğunu daha iyi anlamak istiyoruz.

Bu amaçla Yahudilerin diğer halklarla ilişkisine egemen olan bir karakter özelliklerinden yola çıkabiliriz. Kendilerini çok fazla önemsediklerine, kendilerini diğerlerinden daha soylu gördüklerine, kendilerinin daha yüce olduklarına ve çoğu âdetleri ile ayrıldıkları diğer halklardan üstün olduklarına inandıklarına kuşku yok.¹ Bunun yanında sanki değerli bir hazineye gizliden gizliye sahiplermiş gibi hayata karşı duydukları bir güven, bir tür iyimserlik, dindarların tevekkül olarak adlandırdıkları bir duygu ruhlarını ayakta tutuyor.

Bu davranışın nedenini ve gizli hazinelerinin ne olduğunu biz biliyoruz. Onlar kendilerini gerçekten de tanrı tarafından seçilmiş halk olarak görüyorlar, tanrı'ya çok yakın olduklarına inanıyorlar ve tüm bunlar onların gururlu ve özgüvenli olmalarını sağlıyor. Elimizdeki güvenilir bilgilere göre Helenistik dönemde dahi bugün olduğu gibi davranıyorlarmış yani Yahudilik o dönemde kendini tamamlamış ve buyruklarında ya da yanlarında yaşadıkları Yunanlılar, Yahudilerin bu nevi şahsına münhasır tarzlarına, tıpkı bugün Yahudileri barındıran "ev sahibi halklar" gibi tepki göstermişlerdi. Diyebiliriz ki, Yahudilerin kendilerinde hak olarak gördükleri üstünlüğe Yunanlılar da inanmıştı sanki. Korku duyulan babanın sevilen gözde evladı olduğunuz açık ise bu durumda diğer kardeşlerin kıskançlığı şaşkınlık yaratmama- lı ve böylesi bir kıskançlığın nerelere varabileceğini biz, Yu-

1 Eski dönemlerde Yahudileri "Cüzzamlı (bkz. *Manetho*) olarak aşağılamak belki de şunun yansıması idi: Bizden o kadar uzak duruyorlar ki, sanki biz cüzzamlıyız."

suf ve erkek kardeşleri hakkındaki Yahudi efsanesinde çok güzel bir şekilde görürüz. Dünya tarihinin akışı da Yahudi küstahlığını haklı çıkartır niteliktedir, çünkü ileride tanrı insanlara bir Mesih ve kurtarıcı göndermeye karar verdiğinde, yine bu kişiyi Yahudi kavminin içinden seçmiştir. Böylece diğer kavimlere şunları söyleme fırsatı doğmuş olabilirdi: Gerçekten de haklılarmış, onlar tanrı tarafından seçilmiş olan kavim. Ancak böyle olmadı, bunun yerine İsa Mesih sayesinde kurtuluşları, onlardaki Yahudi nefretini daha da besledi, bu sırada Yahudiler, İsa'nın kendi aralarından seçilmesi ile gelişen bu ikinci kez seçilmişlik durumundan pek bir yarar sağlayamamışlardı çünkü kendileri kurtarıcı İsa'yı zaten tanımamışlardı.

Daha önceki açıklamalarımıza dayanarak Yahudi kavmine, tüm geleceklerini tayin eden bu anlamlı karakteristik özelliği kazandıran adamın Musa olduğunu artık iddia edebiliriz. Musa Yahudilere tanrı'nın seçilmiş kavmi oldukları güvenini vererek, onların özgüvenini artırmıştır, onları kutşamış ve kendilerini diğer kavimlerden ayırmakla yükümlü kılmıştır. Diğer kavimlerde söz konusu olan özgüven duygusunun eksikliği değildi. Tıpkı günümüzde olduğu gibi eskiden de her millet kendini bir diğerinden üstün görüyordu. Ancak Yahudilerdeki özgüven Musa sayesinde dini bir dayanağa sahip olmuş, dini inançlarının bir parçası haline gelmişti. Kendi tanrıları ile kurdukları o derin ilişki sayesinde tanrılarının görkeminden de pay alıp nasiplenmişlerdi. Ve Yahudileri seçen ve Mısır'dan kurtaran tanrının arkasında, muhtemelen o sırada görevini yerine getirmiş olan Musa adlı kişinin durduğunu bildiğimizden şunları söyleme cesareti-

ni kendimizde buluyoruz: Yahudileri yaratan Musa adında-ki bu adamdı. Bu halk direncini ve fakat aynı oranda, zamanında yaşatılmış ve halen yaşatılmakta olan düşmanlığı bu adama borçludur.

b) Büyük Adam

Peki, tek bir insanın farklı bireyler ve aileleri bir araya getirerek bir kavim oluşturacak, bu kavme nihai karakterini verecek ve binlerce yıllık yazgısını belirleyecek denli sıradışı bir etki bırakabilmesi nasıl mümkün olmuştu? Bu tür bir kabul, yaratıcılık mitlerinin ve kahramanlık efsanelerinin doğmasına sebep olan düşünme şekline doğru geri atılan bir adım, tarih yazıcılığının tek tek kişilerin, hükümdarların ya da fatihlerin eylemlerinin haber verildiği zamanlara bir geri dönüş değil midir? Yeni çağın eğilimi, insanlık tarihinin süreçlerini daha çok saklı, genel ve anonim sebeplere, ekonomik koşulların zorunlu baskısına, beslenme alışkanlıklarındaki değişim, malzeme ve aletlerin kullanımındaki gelişmelere, nüfus artışı ve iklim değişikliği sonucu gerçekleşen göçlere dayanırma yönündedir. Bu sırada, kişilere tek başlarına, büyük ihtimalle açığa vurulması gereken ve daha çok tesadüfi bir şekilde ilgili kişilerde ifadesini bulan, kitlesel eğilimlerin üssü ya da temsilcisi olmaktan başka bir rol biçilmez.

Bunlar kuşkusuz meşru bakış açılarıdır, fakat bizim düşünme organımız ile dünya düzeni arasında, önemli bir uyumsuzluğun olduğunu düşünerek, varmamızı gerektire-

cek bir fırsat sunuyor. Her olayın kanıtlanabilir *tek* bir nede-
ninin olması, bizim o buyurgan nedensellik ihtiyacımızı tat-
min ediyor. Ancak bizim dışımızdaki gerçeklikte bu durum
hiç de öyle değildir; daha çok sanki her olay birbiriyle ilinti-
li sebeplerin etkisi olarak gösteriyor kendisini. Bizim incele-
memiz, olanların göz ardı edilemeyecek karmaşasından türk-
müş bir halde, bağlantılardan birinin tarafını tutarak, var ol-
mayan, sadece daha kapsamlı ilişkilerin parçalanması sonu-
cu oluşmuş karşıtlıklar kuruyor.² Yani belirli bir olayı ince-
lerken tek bir kişinin olayın üzerindeki etkisi diğer her şeyi
gölgede bırakıyor ise vicdanımızın, sözü geçen bu öğretinin
kabulü ile ilgili genel, anonim etkenlerin önemini elimizin
tersiyle çevirdiğimizi, başımıza kakması gerekmez. Prensip-
te her ikisine de yetecek kadar yerimiz var. Gerçi tektanrıcı-
lığın doğuşu sırasında az önce sözü edilen sebep, yani bu ge-
lişmenin farklı milletler arasında yakın ilişkilerin kurulması
ve büyük bir imparatorluğun inşasına bağlı olması dışında
başka bir sebep gösteremeyiz.

Yani bu “büyük adam”ın sebepler zincirindeki ya da da-
ha doğrusu sebepler örgüsündeki yerini koruyoruz. Ama
belki bu onur payesini hangi koşullar altında verdiğimizi
sormak pek de yersiz olmayacaktır. Bu sorunun cevabının
çok kolay olmadığını görmek bizi şaşırttı. Bir insanın bizim

2 Ancak, sanki dünya o kadar karmaşıktır ki ortaya atılan her türlü iddia bir yerde bir parça gerçekliğe tekabül etmek zorunda demek istemişim gibi bir yanlış anlaşılmaya maruz kaldım, ki bu duruma karşı çıkıyorum. Hayır, düşünce şeklimiz gerçeklikte karşılığı olmayan bağıntıları ve ilişkileri belirleyecek özgürlüğü kendinde saklar ve bu yetiye de açıktır ki oldukça değer vermektedir, çünkü bilimsel etkinliğin gerek içinde gerekse de dışında ondan zengin bir şekilde yararlanmaktadır.

aşırı değer verdiğimiz özelliklere çok büyük ölçüde sahip olması gibi bir cevap açıkçası her yönden isabetsiz olur. Örneğin güzellik ve kas gücü ne kadar imrenilirse imrenilsin kimseyi “büyük” yapmaz. O halde bunlar ruhsal nitelikler, psikolojik ve tinsel öncelikler olmak zorunda. Son söylediklerimizden, yani bir insan sadece bir alanda olağanüstü bir şekilde çok başarılı ise, bunun dışında bir başarıya sahip değilse, sırf bu tek başarı yüzünden ona büyük adam deyip diyemeyeceğimiz tereddüdü doğdu. Bir satranç ustası ya da bir müzik aletinin virtüözüne değil tabii ki, ancak mükemmel bir sanatçı ya da araştırmacıya da kolayca denilmez. Böyle durumlarda o büyük bir şair, ressam, matematikçi ya da fizikçi, şu ya da bu alanda çığır açan biri demek daha uygun olur fakat büyük bir adam demekten kaçınacağız. Örneğin Goethe’yi, Leonardo da Vinci’yi, Beethoven’i hiç tereddüt etmeden büyük adamlar olarak görüyorsak, onların muhteşem yaratılarına karşı duyduğumuz hayranlığın dışında bizi harekete geçiren başka bir şey daha olmalı. Bu tür örnekler yolumuza çıkmasaydı, bu durumda fatih, komutan, hükümdar gibi işlerle uğraşan adamlara öncelikle “büyük adam” demek düşüncesi doğardı büyük ihtimalle ve onlardan çıkan başarıların büyüklüğünü, etkilerinin gücünü takdir ederdik belki de. Fakat bu da tatmin edici değildir ve gerek çağdaşları gerekse de kendisinden sonra gelenleri etkilediklerini inkâr edemeyeceğimiz bir sürü işe yaramaz kişi üzerine vardığımız yargılar tarafından çürütülür. Başarılı olacaklarına mutsuzluk içinde yok olup giden büyük adamların sayıca fazlalığını dikkate alırsak, başarı da büyüklüğün göstergesi olmaz.

Böylelikle şimdilik “büyük adam” kavramının belli başlı tek bir içeriği peşinde koşma çabasının boş olduğu eğilimini göstereceğiz. Bazı insani özelliklerin boyutlarının, aşırı gelişiminin, “Büyüklik” kavramının asıl sözcük anlamına oldukça yakın bir şekilde kolayca kullanımı ve bu kavramın keyfi bir şekilde benimsenmesidir bahis olan sadece. Ayrıca bu büyük adamın özünden ziyade, onun çevresindeki insanları nasıl etkilediği sorusunun bizi daha çok ilgilendirdiğini hatırlayalım. Ancak bu incelemeyi olabildiğince kısaltacağız, çünkü bizi hedefimizden uzaklaştıracakmış gibi görünüyor.

O halde bu büyük adamın, kişiliği ve uğruna savaş verdiği fikir olmak üzere, çevresindeki insanları iki yolla etkilediğini kabul edelim. Bu fikir kitlelerin hayallerindeki eski bir imgeyi vurguluyor ya da hayalini kuracakları yeni bir amaç belirliyor ya da başka şekillerde kitleyi peşinden sürüklüyor olabilir. Bununla birlikte –ve bu kesinlikle asıl söz konusu olan durum– kişilik tek başına etkili bir faktör ve fikir, oldukça az bir rol oynuyor. Bu büyük adamın önemli olduğu konusu ile ilgili zaten bir an bile kuşku duymadık. İnsan kitlelerinde, hayranlık duyulabilecek, önünde eğilinebilecek, tarafından yönetilebilecek hatta aşağılanabilecek bir otorite ihtiyacının mevcut olduğunu biliyoruz. Tek başına bireylerin psikolojisinden, kitlenin bu ihtiyacının nereden ileri geldiğini öğrenmiştik. Bu, herkesin çocukluğundan beri içinde taşıdığı baba özlemidir, söylencenin kahramanının yenilgiye uğrattığını düşünerek övündüğü aynı babaya duyulan özlemdir. Ve artık bu büyük adama atfettiğimiz tüm özelliklerin babanın özellikleri olduğunun, tarafımızdan çaresizce aranan büyük adamın varlığının söz konusu örtüşmeden doğ-

duğunun bilgisi uyanır. Düşüncelerdeki kararlılık, istencin gücü, eylemlerin şiddeti, ama her şeyden önce bu büyük adamın tek başına hareket edişi ve özgürlüğü, düşüncesizliğe kadar varabilen tanrısal kayıtsızlığı baba imgesinden gelmektedir. Ona hayranlık duymak gerekiyor, ona güven duyulabilir ancak ondan korkmamak da mümkün değil. Çocukken babanın dışında "büyük adam" kim olabilirdi ki cümlesinden yola çıkmalıydık aslında!

Musa kişiliğinde Mısırlıların angarya işlerinde çalışan zavallı Yahudi işçilerine gönlünü açan, onlara sevgili çocukları gözüyle baktığı güvenini vermek için karşılarına çıkan şiddet dolu bir baba imgesi idi kuşkusuz. Ve kendileriyle anlaşmaya varacak, onlara değer veren, ona tapınmaya devam ettikleri sürece onlara bakacağına söz veren biricik, ebedi ve her şeye kadir tanrı tasarısı da Yahudileri az etkilemiş olamaz. Büyük ihtimalle Musa adındaki adamın imgesi ile onun tanrısı arasındaki imgeyi ayırt etmek onlar için pek de kolay değildi ve bu konuda haklılardı aslında çünkü Musa, öfkesi ve acımasızlığı gibi kişiliğine ait çizgileri kendi tanrısına atfetmiş olabilir. Ve bir gün gelip de Yahudi kavmi kendilerinden olan bu büyük adamı katletmiş ise yaptıkları şey sadece insanlık tarihinin ilk zamanlarında tanrı kralın karşısına çıkan bir yasanın cürümünü tekrar etmektir ve bizim de bildiğimiz üzere bu kötücül eylem çok daha eski bir imgeye dayanmaktaydı.³

Böylece bir yandan bu büyük adamın görüntüsü her ne kadar tanrısallık mertebesine kadar yükselse de, diğer yan-

3 Bkz. Frazer *age*.

dan şunu unutmamalıyız ki baba da bir zamanlar çocuktur. Musa adlı adamın temsil ettiği bu büyük dinî fikir, anlattıklarımıza göre onun kendi malı değildi; bu fikri kendi firavunu da olan İkhnaton'dan devralmıştı. Ve din kurucusu olarak büyüklüğü kuşku götürmez şekilde kanıtlanmış olan firavun da belki annesi tarafından ya da başka yollarla –yakın ya da uzak doğu– kendisine ulaşan bildirilerin uyarılarını izlemişti.

Zincirin halkalarını takip edemeyeceğiz ancak bu halkanın ilk parçacıkları doğru algılandı ise, bu durumda tektanrı düşüncesi tıpkı bir bumerang misali menşei olan topraklara dönmüştü. Sözü edilen yeni fikri tek bir kişinin eseri olarak görmek kısır bir durum gibi geliyor. Muhtemelen bu fikirde bir sürü insanın emeği ve katkısı vardı. Diğer türlü sebepler halkasını Musa'da kesip atarak, ardından gelen ve bu fikri geliştiren Yahudi peygamberlerinin çabalarını boşa çıkartmak açıkçası haksızlık olur. Tektanrıcılığın tohumu Mısır'da yeşerip filizlenmemişti. Halk ağır ve talepkâr dini üzerinden silkeledikten sonra aynı şey İsrail'de de gerçekleşebilirdi. Fakat Yahudi kavminin içinden, solup gitmek üzere olan geleneği canlandıran, Musa'nın uyarı ve koşullarını yenileyen ve kaybettiklerinin yerini doldürmadan soluklanmayan adamlar sürekli ortaya çıkıyordu. Yüzyıllarca devam eden sürekli çaba ve nihayet biri, Babil sürgününden önce ve diğeri sonra olmak üzere iki büyük reform sayesinde bir halk tanrısı olan Jahve, Musa'nın Yahudilere tapınmaları için dayattığı tanrının şeklini alır. Ve şayet, Yahudi kavmi haline gelen bir kitlenin içinden, seçilmişliğin ayrıcalığına ve belki de benzer büyüklükteki kimi ödüllere karşılık Musa-dininin

güçlüklerini üzerine almaya hazır bu kadar çok kişinin çıkması, bu Yahudi kavminin tektanrıcı fikre olan yatkınlığının ispatıdır.

c) Tinsel Gelişim

Bir halkta kalıcı ruhsal etkiler bırakabilmek için, onlara tanrısal bir mercii tarafından seçilmiş oldukları güvencesini vermek yeterli değil açıkçası. Bu halkın buna inanması ve bu inançtan çıkarımlarda bulunması gerekiyor ise bu durumu bir şekilde ispat etmek gerekir. Musa-dininde Mısır'dan çıkış olayı bunun ispatı idi; tanrı ya da onun adına Musa, Yahudi kavmine karşı gösterilen bu lütufa bıkıp usanmadan göndermede bulunmuşlardır. Olayların anısını canlı tutabilmek için Paşa yortusu* ortaya çıkmış, daha doğrusu eskiden var olan bir yortunun içeriği bu anılar ile doldurulmuştu. Ama yine de sadece bir anı idi, Mısır'dan göç olayı bulanık bir geçmişe aitti. O dönemin şimdisinde ise tanrının lütfunun işaretleri pek azdı, kavmin yazgısı daha ziyade tanrının gazabına işaret ediyordu. İlkel kavimler tanrıları görevlerini yerine getirmediğinde, onlara zafer, mutluluk ve refah sağlamadıklarında, tanrılarını görevlerinden uzaklaştırır ya da onları kendileri terbiye ederdi. Hükümdarlar da tanrılardan farklı bir muameleye maruz kalmamışlardır; bu noktada ortak bir kö-

* *Paşa yortusu*: Yahudi âleminin en önemli bayramlarından biridir. Mısır'dan göç olayını yani Yahudi kavminin Mısır esaretinden kurtuluşunu hatırlatmak üzere 15-22 Nisan tarihleri arasında kutlanır. (Çev. n.)

kenden geldiklerine ilişkin eski bir özdeşlik ortaya çıkıyor. Modern uluslar da, devletlerinin görkemi toprak ve para kaybına yol açan bir yenilgiye uğradığında hükümdarlarını kovarak uzaklaştırıyorlardı. Fakat Yahudi kavmi, tanrıları tarafından kötü muamele gördükçe nedense tanrılarına daha da bağlanmışlardır ve bu bizim şimdilik incelemeden bırakacağımız bir sorunsaldır.

Gerçi, bu durum Musa-dininin, kavmine, seçilmişlik bilinci sayesinde oluşan özgüvenin pekiştirilmesi dışında başka bir şeyler getirmediği üzerine eğilmemiz için bizi isteklendiriyor. Ve bir sonraki sebebi bulmak gerçekten de çok kolay. Bu din Yahudilere oldukça görkemli bir tanrı tasarısı ya da daha alçakgönüllü bir ifade ile görkemli bir tanrının tasarısını getirmiştir. Böylesi bir tanrıya inanan onun büyüklüğünden paye alabilir, kendisini daha yücelmiş hissedebilirdi. İnançsız biri tarafından bu çok kolay anlaşılabilir bir şey değil fakat bazı ayaklanmalar ile can güvenliğini yitirmiş bir ülkede yaşayan bir İngilizin gururu ele alındığında bunu anlamak kolaylaşacaktır belki de, çünkü bu İngilizin gururunu küçük bir ülkenin sakini hiçbir zaman anlayamayacaktır. Çünkü Britanyalı yabancı bir ülkedeyken saçının tek bir teline dokunulduğunda, kendi *Government*'inin (Devletinin) hemen bir savaş gemisi göndereceğini ve ayaklananların bunu pekâlâ bildiklerini, fakat bu küçük devletin elinde de savaş gemisinin bulunmadığını hesaba katar. *British Empire*'dan (Britanya İmparatorluğu'ndan) duyulan gururun kökeni, büyük bir güvenlik, her bir Britanyalının tadını doyasıya çıkarttığı bir koruyuculuk duygusunun bilinçte yatmasıdır. Görkemli bir tanrı tasarısında da durum buna benziyordur ihti-

mal ki ve dünyanın yönetiminde tanrıya yardım etmek söz konusu olamayacağından, tanrının görkemi karşısında duyulan gurur seçilmişliğin gururu ile çakışır.

Musa-dininin emirleri arasında bir tanesi ilk bakışta pek anlaşılmayan bir değere sahiptir. Tanrıya ilişkin bir suret yaratma yasağıdır bu, yani görülemeyen bir tanrıya tapınma zorunluluğu. Musa'nın bu noktada Aton-dininin katılığını da aştığını tahmin ediyoruz; belki de sadece tutarlı olmak istiyordu, böylece tanrısının ne adı ne de sureti vardı, belki de bu durum büyüünün kötü amaçlı kullanımına yönelik bir önlemdi. Fakat bu emir benimsendiğinde çok daha derinlere uzanan bir etki bırakmalıydı. Çünkü bu soyut denilebilecek bir tasarıya karşın duyusal algıların geride bırakılması anlamına geliyordu, düşünselliğin duyulara karşı bir zaferiydi bu, daha katı bir deyimle içgüdülerden bir vazgeçiş ile bunun zaruri sonuçları.

İlk bakışta pek anlaşılır görünmeyen inandırıcı bulmak için insan kültürünün gelişiminde benzer bir karakter taşıyan olayları hatırlamak lazım. Aralarında en eski ve belki de en önemlisi, ilk çağın karanlığında kaybolup gitmiştir. Olayın şaşırtıcı etkileri, bizim ona inanmamızı sağlıyor. Nevrozlu çocuklarımızda ve yetişkinlerimizde ve gerekse de ilkel halklarda "Düşüncenin kudreti"ne olan inanç olarak adlandırığımız ruhsal olayla karşılaşırız. Bizim yorumumuza göre ruhsal, burada düşünsel eylemlerin dış dünyayı değiştirmek üzere uyguladıkları etkinin gözde büyütülmesidir. Temelde kullandığımız tekniğin öncülü olan her türlü büyü aslında bu önkoşula dayanmaktadır. Sözcüklerin her türlü sihri de, bir ismin bilinmesi ve söylenmesine bağlı güce olan

inanç da bu alana aittir. "Düşüncelerin kudretinin " düşün-
sel alanda sıradışı ilerlemelere yol açan, insanlığın dil gelişi-
minden duyduğu gururun ifadesi olduğunu sanıyoruz. Böy-
lece duyu organlarının dolaysız algılarını konu edinen alt se-
viyedeki ruhsal etkinliklerin aksine tasarıların, anıların ve
sonuçların belirleyici olduğu ruhsal alanın yeni bir hüküm-
ranlığı kapılarını açar. Kuşkusuz insan olma yolunda atılan
en önemli adımlardan birisi idi bu.

Daha sonraları karşımıza çok iyi anladığımız bir olay çı-
kar. Burada takip etmemiz gerekmeyen, kısmen pek de bil-
mediğimiz dışsal nedenlerden ötürü anaerkil toplum düzeni
ataerkil düzenden ayrılmıştı, tabii o âna kadar hüküm süren
hukuksal ilişkilerin alaşağı olmasına neden olmuştu. Bu dev-
rimin yankıları Aiskhylos'un Orestes'inde halen sürer gibi-
dir. Ancak anadan babaya doğru olan bu yönelim ruhsal ala-
nın duyusal alana karşı zaferini de yani kültürde bir gelişme-
yi ifade eder, çünkü analık duyuların oluşumu ile kendini
göstermişti, babalık ise bir sonuç ve önkoşul üzerine kurul-
muş bir kabuldür. Düşünme sürecini duyusal algıların üze-
rinde tutan taraflı tutum, ağır sonuçlar doğuran bir adım gi-
bi görünmektedir.

Yukarıda adı geçen iki olayın arasındaki bir zamanda bi-
zim din tarihinde incelediğimiz konuya çok daha yakın
üçüncü bir olay gerçekleşir. İnsan "tinsel", yani duyularla,
özellikle de yüzdeki duyu organları ile kavranamaz olan fa-
kat yine de kuşku götürmez hatta aşırı güçlü etkiler gösteren
güçleri benimseme zorunluluğu hisseder. Dil'in kanıtlarına
güvenecek olursak tinsellik hareket eden havayı kendine ör-
nek almıştır, çünkü tin adını rüzgar esintisinden alır (*animus*,

spiritus, İbranicesi: *ruach*). Böylece tek bir insanın tinsel prensibi olarak ruhun keşfi de gerçekleşmişti. Gözlemler hareket eden havayı, ölümle son bulan insanın nefesinde bulmuştu; bugün dahi ölen birisinin ruhunun bir esinti gibi bedeni terk ettiği söylenir. Artık insana ruhlar âleminin kapıları açılmıştı, insan kendinde keşfettiği ruhu doğada var olan diğer her şeye teslim etmeye hazırды. Tüm dünyaya yeniden can verilmişti ve çok sonra gelen bilimin dünyayı ruhlardan tekrar kurtarmak için yapacak oldukça çok işi vardı, hatta bugün dahi bu işi henüz tamamlayamamıştır.

Musevi yasağı ile tanrı, tinselliğin daha yüksek bir basamağına yerleştirilmiş tanrı tasarısına ilişkin daha sonra değişeneğimiz birtakım değişikliklerin de önü açılmıştı bu yolla. Ancak öncelikle bu yolun önünü açtığı benzer başka bir etki üzerinde duracağız. Tinsellikte gerçekleşen bu tür ilerlemelerin hepsi kişinin özgüvenini güçlendirir, daha gururlu hale getirip duygusallığın büyümesine kapılan diğerlerinden kendini üstün görmesini sağlar. Biliyoruz ki Musa Yahudilere seçilmiş bir halk olmanın yüksek hissiyatını vermişti, tanrının maddesel olmaktan uzaklaştırılması ile yeni, değerli bir parça Yahudi kavminin gizli hazinesine eklenir. Yahudiler ruhani ilgilerini sürdürmeye devam ettiler, Yahudi milletin başına gelen politik felaket onlara, ellerinde geriye kalan tek şey olan yazın geleneğinin değerini bilmeyi öğretmiştir. Kudüs'teki tapınağın Titus tarafından yıkılıp dökülmesinden hemen sonra Rabbi *Jochanan ben Sakkai*, *Jabne'*de ilk Torah okulunu açma iznini almıştır. Sonrasında ise Yahudi kavmini bir arada tutan, kutsal yazı ve dağınık halkı bir arada tutmak için gösterilen manevi çabadır.

Bu kadarı genel olarak zaten biliniyor ve benimsenmiş durumda. Ben sadece, Yahudi varoluşunun bu karakteristik gelişiminin Musa'nın öngördüğü tanrı'ya gözle görünür bir surette tapınma yaşağı ile başlamış olduğunu eklemek istedim.

Düşünselliğe, Yahudi halkının manevi çabaları ile yaklaşık 2000 yıl boyunca öncelik tanınması tabii karşılıksız kalmadı; bu kas gücü gelişiminin bir millet ideali olarak görüldüğü kabalığa ve şiddet eylemlerine duyulan eğilime set çekmiştir. Yunan halkının ulaştığı ruhsal ve bedensel eylemlerin eğitimindeki uyumdan Yahudiler yoksun bırakılmıştı. Bu iki çelişik durumun arasından daha yüksek değere sahip olanı seçmişlerdi en azından.

d) Dürtülerden Kopuş

Tinsel alandaki bir gelişme ile duygusallığın bastırılmasının bir kişinin ve bir halkın özgüvenini neden artırdığı öylece kabul edilip anlaşılır bir şey değil. Bu durum belirli değer ölçülerini ve bunları idare edecek olan bir kişi ya da merciyi öngörür. Çözüme ulaşmak için birey psikolojisinde karşılaştığımız bir olayı ele alacağız.

Bir insani varlığın içindeki İd cinsel ya da saldırgan bir doğaya sahip olan içgüdüleri talep ediyorsa, bu durumda en kolay ve doğal olan düşünme ve kas aygıtının hizmetinde bulunduğu Ben'in onu bu durumdan bir eylemle kurtarmasıdır. İçgüdüünün bu şekilde tatmini Ben tarafından Haz olarak algılanır ki bu durumda tatminsizlik de kuşkusuz hazzsızlığın kaynağı haline gelir. Ancak Ben'in dış engelleri dikkate

alarak içgüdülerini tatmin etmeyi ihmal etmesi de söz konusu olabilir ki bunlar Ben'in ilgili eylemin kendisi için bir tehlike arz edeceğini anladığı durumlardır. Tatmine bu şekilde uzak durmak, dışarıdan müdahale ile içgüdülerden vazgeçmek, bizim deyimimizle gerçeklik ilkesine boyun eğmek, hiçbir şekilde haz verici değildir. Dürtünün gücü, enerjinin başka alanlara kaydırılması ile düşürülemeseydi, içgüdülere yüz çevrilmesi kalıcı bir hazzsızlığa yol açabilirdi. Diğer, bizim haklı sebeplerle *içsel* dediğimiz nedenlerden ötürü de içgüdülerden bir vazgeçiş söz konusu olabilir. Bireysel gelişim sırasında engelleyici güçlerin bir kısmı dış dünyada içselleştirilir, Ben'in içinde kendisini gözlemleyerek, eleştirerek ve kendine yasaklar koyarak diğerine karşı konumlandırılan bir merci oluşur. Biz bu yeni merci'ye *Üst-Ben* adını veriyoruz. Artık Ben, İd tarafından talep edilen içgüdülerin tatminine geçmeden önce, sadece dış dünyanın tehlikelerini değil *Üst-Ben*'in itirazını da gözetmek zorundadır ve içgüdülerin tatminini ihmal etmek için daha fazla sebebi olacaktır. Ancak içgüdülerden dış nedenlerden ötürü vazgeçmek sadece haz almamaya yol açarken, içsel nedenlerden, yani *Üst-Ben*'e itaat etmekten dolayı vazgeçmek daha farklı ekonomik etkiler doğurur. Bu tür bir vazgeçiş Ben'de kaçınılmaz bir hazzsızlığın ötesinde Ben'de bir haz, aynı zamanda yedek bir tatmin sağlar. Ben kendisini yücelmiş hisseder, içgüdüden vazgeçebilmesi ile önemli bir başarıya imza atmış kadar gurur duyar. Kazanılan bu hazzın işleyiş mekanizmasını anladığımıza inanıyoruz. *Üst-Ben* bireyin davranışlarını hayatının ilk dönemlerinde gözetmiş olan ebeveynlerin (ve yetiştirenlerin) halefi ve temsilcisidir; *Üst-Ben* bu davranışları neredey-

se değiştirmeden devam ettirir. Ben'i sürekli bağımlı kılar, onun üzerinde sürekli bir baskı kurar. Ben ise tıpkı çocukluğundaki gibi efendinin sevgisini riske atmamaya çalışır, kabul görölüşünü kurtuluşu ve tatmini, sitemlerini ise vicdan azabı olarak algılar. Ben, Üst-Ben için içgüdülerinden vazgeçiş gibi bir fedakârlıkta bulunmuş ise, bunun karşılığında mükafat olarak onun tarafından daha fazla seilmeyi bekler. Bu sevgiyi kazanmanın bilinci kendi içinde gurur duymasını sağlar. Otoritenin henüz Üst-Ben olarak içselleştirilmediği dönemde tehditkâr sevgi kaybı ile içgüdüsel istenç arasındaki ilişki bu şekildeydi. Anne-babaya duyulan sevgiden ötürü bir içgüdüden vazgeçilebilmiş ise güven ve tatmin duygusu oluşuyordu. Bu adı geçen hoş duygu gururun asıl narsist karakterini ancak otoritenin kendisi Ben'in bir parçası olduktan sonra kazanabilmiştir.

İçgüdülerin tatmininin sağlanmasına ilişkin bu açıklama bizim incelediğimiz olayların yani tinselliğın ilerlemesi ile birlikte özgüvenin artışını anlayabilmemiz için nasıl bir katkıda bulunur? Görünen o ki çok az. Durum çok farklı görünüyor. Söz konusu olan içgüdüden vazgeçiş değil ve sevgisi uğruna kurban verilen ikinci bir kişi ya da merci de yok. Kısa bir süre içinde iddialardan ikincisi içimizde bir tereddüde yol açar. Denilebilir ki uğruna fedakârlıkta bulunulan otorite söz konusu büyük adamdır ve bu büyük adam Babaya olan benzerliği sayesinde etkili olabildiğinden, kendisine kitlen psikolojisinde Üst-Ben rolünün biçilmesine şaşırmamak lazım. Bu Musa adındaki adamın Yahudi kavmi ile olan ilişkisi için de geçerli olur. Ancak diğer bir noktada başka doğ-

ru düzgün bir benzerlik kurulamıyor. Tinsellikte ilerleme demek, doğrudan duyusal algıların yerine daha yüksek zihinsel süreçlerin yani anıların, düşüncelerin, sonuç çıkartmaların lehine karar vermek demektir. Örneğin duyular yolu ile kanıtlanamasa da babalığın annelikten daha önemli olduğuna karar vermek. Bu nedenle çocuk babanın adını taşımalı ve adını yaşatmalıdır. Ya da: fırtına ve ruh gibi görünmez olmasına rağmen en büyük ve güçlü tanrı bizim tanrımızdır. Cinsel ya da saldırgan bir içgüdüsel talebi reddetmek ise çok bambaşka bir şeymiş gibi görünüyor. Düşünsellik alanındaki bazı gelişmelerde örneğin baba hukukunun zafer kazanmasında, neyin daha yüksek görülmesi gerektiğinin ölçütlerini biçen otorite de belli değildir. Bu durumda baba söz konusu olamaz, çünkü baba ancak ilerlemeden sonra otorite haline geliyor. Yani insanlığın gelişiminde duyusallığın yavaş yavaş düşünsellik tarafından bastırıldığı ve insanların bu türde her türlü gelişmeden gurur duydukları ve kendilerini yüceltilmiş hissettikleri fenomeni ile karşı karşıyayız. Ancak bunun neden böyle olması gerektiğini söyleyemiyoruz. Sonraları düşünselliğin bir de tamamen muammalarla dolu duygusal bir fenomen olan inanç tarafından yenildiğine şahit olacağız. İşte şu ünlü *Credo quia absurdum** budur ve bunun gerçekleşmesini sağlayan her kimse, buna yüce bir başarı gözüyle bakmaktadır. Belki de tüm bu ruhsal durumlarda, ortak olan başka bir şeydir. Belki de insan zor olana yüce diyor dur ve sahip olduğu gurur aşılmış bir zorluğun bilinci ile artırılmış bir Narsisizimdir.

* Bkz s. 45. (Çev. n.)

Bütün bunlar kesinlikle pek de verimli açıklamalar değil ve Yahudi halkının karakterini belirlemiş olanın ne olduğuna ilişkin araştırmamız ile uzaktan yakından alakası olmadığı iddia edilebilir. Bu bizim menfaatimize olurdu, ancak bizi ileride daha çok meşgul edecek bir gerçeklik var ki tüm bunların bizim sorunsalımızla ilgisi olduğunu açıkça gösteriyor. Tanrının suretini yapma yasağı ile başlayan bu din, yüzyıllar geçtikçe kendisini içgüdülerden vazgeçiş üzerine kuran bir dine dönüşür. Bu cinsel perhizi dayatıyor anlamına gelmiyor, cinsel özgürlüğü fark edilir şekilde kısıtlamakla yetiniyor. Fakat tanrı cinsellikten tamamen arındırılır ve etik mükemmelliğin ideali haline yüceltilir. Ancak etik demek içgüdülerin kısıtlanması demektir. Peygamberler tanrının halkından adil ve erdemli bir yaşam sürmeleri dışında başka bir şey istemediklerini, yani bugünkü ahlak anlayışımız tarafından dahi erdemsizlik olarak yargılanan içgüdüsel tatminden uzak durmaları konusunu anımsatmaktan yorulmazlar. Hatta tanrının kendisine inanma zorunluluğu dahi bu etik koşulların ciddiyetinin ardından gelir. Böylelikle içgüdülerden vazgeçiş başından itibaren dinin içinde yer almasa da, dinde muhteşem bir rol oynuyor gibi görünmektedir.

Bir yanlış anlamayı önlemek için burada bir itirazı dile getirmek gerekir. Her ne kadar içgüdülerden vazgeçiş ve onun üzerine kurulmuş olan etik, dinin asıl konusu olmasa da yine de dine genetik olarak en derinden bağlıdır. Bir dinin ilk biçimi olarak tanıdığımız tektanrıcılık, sistemin vazgeçilmez öğeleri olan, tabii içgüdülerden vazgeçmek dışında bir anlam taşımayan bir dizi yasa ve yasak getirir beraberinde, yani toteme tapınma, toteme zarar verme ve öldürmeme yasa-

ğını, dışevlilik, kabilede çok arzulanan annelerden ve kız kardeşlerden vazgeçmeyi, kardeşler birliğinin bütün üyelerinin aynı haklara sahip olması ise saldırgan rekabete olan eğilimin sınırlandırılmasını kapsar. Bu hükümlerde ahlaki ve toplumsal düzenin başlangıç evresini görebiliyoruz. Burada iki farklı motivasyonun kendini kabul ettirdiği gözden kaçmaz. İlk iki yasak, babanın ortadan kaldırılması motivasyonuna uyar, aynı zamanda onun istencini de sürdürür; kardeşler birliğinin eşitliği olan üçüncü yasak, babanın istencini bertaraf eder, babanın ortadan kaldırılmasının ardından oluşan yeni düzeni daimi ayakta tutabilme ihtiyacına kendini yaslar. Aksi takdirde kaçınılmaz olarak eski duruma tekrar düşülürdü. Bu noktada toplumsal yasaklar, doğrudan dini ilişkiler üzerinden kurulan yasaklar diyebileceklerimizden ayrılır. Tek bir insanın kısa süreye sıkıştırılmış gelişiminde bütün bu olup bitenin çekirdek parçası tekrarlanır. Burada da söz konusu olan ebeveynlerin, esas olarak ise sınırsız, elindeki güç ile ceza tehdidi olan babanın iktidarındır; bu iktidar çocuğu, kendisine neyin izin verilip, neyin yasak olduğunu da belirleyen içgüdülerinden vazgeçmeye zorlar. Çocukta “uslu” ya da “yaramazlık” denilen şey, sonraları toplum ve Üst-Ben ebeveynlerin yerine geçtiğinde “iyi” ya da “kötü”, erdem ya da erdemsiz olarak adlandırılacaktır; fakat aslında halen neden aynıdır, yani babanın baskısını ikame eden, bu baskıyı yaşatmaya devam eden içgüdüden vazgeçştir.

Tuhaf bir kavram olan “kutsallık” üzerine düştüğümüzde bu görüşler başka bir derinlik kazanacaktır. Bir şeyi başka bir şeye göre daha değerli, önemli ve anlamlı kılıp öne çıkarttı-

ğımızda bize “kutsal” gelen aslında nedir? Kutsal olanın dini olanla bağı aşikâr, bu bağ keskin bir şekilde vurgulanır; dini olan her şey kutsaldır, dinî olan kutsallığın çekirdeğidir. Diğer taraftan din ile pek de alakası olmayan kişilere, kurumlara, eylemlere ve daha birçok başka şeye kutsallık karakterinin atfedilmesine yönelik harcanan yoğun çabalar bizim yargılarımıza ket vuruyor. Bu çabalar kendini ayan beyan belli eden amaçlara hizmet etmektedirler. Bu amaçları belirleyebilmek için kutsallığa sıkıca tutunan yasak karakterinden yola çıkacağız. Kutsal olan, şurası açık ki dokunulmaması gereken bir şey. Kutsal yasakta güçlü duygusal bir vurgu vardır ancak aslında rasyonel bir nedenselliğe oturtulmaz. Çünkü örneğin insanın kızı ya da kız kardeşi ile ensest ilişkiye girmesi diğer cinsel eylemlerden neden daha ağır bir suç olsun ki? Bize bunun nedeni sorulduğunda, duygularımızın tamamının buna karşı çıktığını duyarız. Ancak bu, yasağı açıkladığımızı değil, sadece bu yasağı doğal görmekten kaynaklandığını gösterir bize.

Bu tarz bir açıklamanın Hiçliğini kanıtlamak kolay. Bizim en kutsal duygularımızı incitir görünen şey eski Mısırlıların ve diğer erken dönem kavimlerinin hanedan ailelerinde genel âdet, kutsanmış töreydi diyebiliriz. Firavunun kız kardeşini ilk ve en soylu karısı olarak görmesi doğaldı ve firavunların sonraki halefleri olan Yunanlı Ptolemeler de bu örneğe öykünmekten çekinmezler. Buraya kadar ensestin –bu durumda erkek kardeş ile kız kardeş arasında– sıradan ölümlülerin yoksun bırakıldığı ancak tanrıları temsil eden krallara tanınan bir imtiyaz olduğu görüşü ağır basıyor, tıpkı bu tür ensest ilişkilere yüz çevirmeyen Yunan ve Cermen söylence-

lerinin dünyasında olduğu gibi. Bizim yüksek soylular sınıfında da birbirine denk olma ilkesinin korku içinde korunmasının bu eski ayrıcalıktan geldiğini tahmin edebiliriz ve Avrupa'nın en yüksek sosyal sınıfları arasında nesiller boyu sürdürülen ensest sayesinde Avrupa'nın sadece bir ya da iki hanedan ailesi üyesi tarafından yönetildiğini söyleyebiliriz.

Tanrılar, krallar ve kahramanlar arasında ensestin olduğuna ilişkin bilgi, enseste karşı duyulan çekimserliği biyolojik olarak açıklamak ve ensest düşüncesini, eşler arası cinsel ilişkinin zararlarını hatırlatmak için onu karanlık bir bilgi olarak sunmak isteyen başka bir denemenin de çözümüne yardımcı olur. Ancak eşler arası cinsel ilişkinin tehlike arz edip etmediğinin kesin olmaması bir yana bunun ilkel kavimler tarafından algılanarak buna karşı önlem alınması zaten söz konusu bile değil. Akrabalık dereceleri arasında enseste izin verilen ve yasaklananların belirlenmesi sırasındaki kesinsizlik aynı zamanda enseste karşı duyulan çekimserliğin asıl nedeni olarak "doğal bir duygu"un kabul edilmesine de pek destek vermez.

Tarih öncesine ilişkin kurduğumuz yapı bizi başka bir açıklama yapmaya zorlamaktadır. Olumsuz ifadesini ensest çekimserlikte bulan dış evlilik yasağı babanın istencine bağlıydı ve babanın ortadan kaldırılmasından sonra bu istenç devam etmiştir. Duygusal vurgusunun gücünü ve rasyonel gerçekliğinin imkânsızlığını, yani kutsallığını buradan alır. Umutla, kutsal yasağa ilişkin yaptığımız tüm diğer incelemelerin tıpkı ensest yasağında olduğu gibi aynı sonuca, yani kutsal olanın ilk babanın süregelen istencinden başka bir şey olmadığı sonucuna ulaşmasını bekliyoruz. Böylelikle kutsal-

lık kavramını açıklayan sözcüklerin o anlaşılma- z çelişkisine de ışık tutulmuş olunur. Bu babayla olan ilişkiye egemen olan çelişkidir. "Sacer" sözcüğü sadece "kutsal", "kutsan- mış" anlamına gelmez, aynı zamanda bizim "melun" ve "menfur" olarak çevirebileceğimizi anlamları da içerir ("auri sacra fames").* Ancak babanın istenci sadece dokunulmasına izin verilmeyen, el üstünde tutulması gereken bir şey de- ğildi, aynı zamanda acı dolu bir içgüdüden vazgeçişe zorladığından ürpertici bir şeydi. Musa'nın sünnet âdetini getirerek kavmini "kutsadığı" iddiasını işitmişsek, bu iddianın derin anlamını artık şimdi kavrayabiliyoruz. Sünnet, bir zamanlar ilk babanın sahip olduğu katıksız otoriteye dayanarak oğul- larına dayattığı iğdiş edilmenin sembolik ikamesidir ve bu sembolü kabul eden her kim ise, en acı verici fedakârlıklara mazhar olsa da babanın istencine boyun eğmeye hazır oldu- ğunu göstermiş oluyordu.

Etiğe dönecek olursak, sonuç olarak şunları söyleyebili- riz: Kurallarının bir kısmı akılcı bir şekilde, toplumun bireye, bireyin topluma ve bireylerin birbirlerine karşı haklarını sı- nırlandırma ihtiyacına kendini dayandırır. Fakat etikte bize muhteşem, gizemli, mistik bir şekilde doğalmış gibi gelen şey, sahip olduğu bu karakteri dinle olan bağlantısına, baba- nın istencinden doğmasına borçludur.

* Auri sacra fames: "Altına duyulan tiksindirici açlık." Aziz Paulus'un dile ge- tirdiği şekliyle paraya karşı duyulan arzunun tüm kötülüklerin anası olduğu ifadesi. (I Timoteyus 6:10). Aynı zamanda Virgilius'un da kullandığı bir de- yimdir. Brigitte Schaffner: *Fames*. In: Der Neue Pauly (DNP). Band 4, Metzler, Stuttgart, 1998. (Çev. n.)

e) Dinin İçerdiği Gerçeklik

Ne imrenilecek şeydir, biz inanç yoksunları için daha yüce bir varlığın mevcudiyetine inanmış araştırmacılar! Böylesi büyük bir ruhun dünyada karşılaşacağı hiçbir sorun yoktur, çünkü dünyanın tüm düzenini kendisi yaratmıştır. İnançlıların öğretileri, bizim ancak kotarabildiğimiz zahmetli, gariban ve parçalar halindeki açıklama denemelerimiz ile kıyaslandığında nasıl da kapsamlı, ayrıntılı ve ebedidir! Kendisi etik mükemmelliğin ideali olan tanrısal tin insana bu idealin bilgisinin tohumunu ve aynı zamanda kendi varlığını bu idealle uygun hale getirme aşkını da ekmiştir. İnsanlar dolaysızca neyin daha yüce ve asil ve neyin daha alçak ve adi olduğunu sezmektedir. Duygusal hayatları ideale olan mesafelerine göre ayarlanmıştır. Tıpkı güneşe yaklaşan bir gezegen gibi ona yaklaştıklarında büyük bir tatmine ulaşırlar ve güneşten uzaklaşan bir gezegen gibi ondan uzaklaştıklarında ağır bir üzüntü onları cezalandırmaktadır. Tüm bunlar bu kadar basit ve sarsılmaz bir şekilde tespit edilmiştir. Belirli hayat tecrübelerinin ve dünyaya ilişkin gözlemlerin bu türden yüce bir varlığın varsayımını benimsememizi imkânsız kılmasından biz ancak üzüntü duyabiliriz. Sanki dünyanın yeterince sırrı yokmuş gibi, bir de bize tanrısal varlığa inananların bunu nasıl başardıklarını ve bu inancın “aklı ve bilimi” aşan gücünü nereden aldığını anlamak gibi yeni bir görev verilir.

Bizi şimdiye dek meşgul etmiş olan daha mütevazı sorun-sala geri dönelim. Yahudi halkının büyük ihtimalle günümüze kadar korumayı başardığı nevi şahsına münhasır karakter-

rinin nereden geldiğini açıklığa kavuşturmak istiyorduk. Musa adındaki adamın bu karakteri halka, kendilerinin diğer kavimlerden daha üstün olduklarına inanacak şekilde özgüvenlerini artıran bir din vererek, nakşettiğini saptamıştık. Diğer kavimlerden uzak durarak kendilerini korumuşlardı. Kanın karışması çok rahatsızlık vermiyordu, çünkü onları bir arada tutan şey, belirli entelektüel ve duygusal miraslara, ortak bir şekilde sahip olmalarından ileri gelen manevi bir nedendi. Musa dini bu etkiye sahipti çünkü 1) halkın bu yeni tanrı tasarısının görkemine katılmasına izin veriliyordu, 2) çünkü bu kavmin bu büyük tanrı tarafından seçildiğini ve özel lütfunun kendilerine gösterileceğini iddia ediyordu, 3) çünkü halkı tinsellikte adımlar atmaya zorluyor, yeterince anlamlı olan bu adının ötesinde entelektüel çalışmaya ve içgüdülerden vazgeçişini sağlayan diğer tüm yolların açılmasını sağlıyordu.

Bu bizim vardığımız sonuç ve geri almak istediğimiz hiçbir şey olmamasına rağmen yine de bunun bizi bir şekilde tatmin etmediğini gizleyemeyeceğiz. Sebep sonuç ilişkisi sanki kurulamıyor, açıklığa kavuşturmak istediğimiz olgu bizim açıkladığımızdan daha farklı bir boyutta gibi görünüyor. Şimdiye dek yaptığımız tüm incelemelerin tüm sebepleri değil de sadece yüzeyde belirli bir katmanı aralaması ve bunun ardında keşfedilmeyi bekleyen başka, çok daha anlamlı bir nedenin yatması olası mıdır? Yaşamda ve tarihte sebeplerin sıradışı karmaşası göz önüne alındığında böylesi bir olasılığa hazırlıklı olmalıyız.

Daha derin olan bu nedene aşağıda belirtilen açıklamaların belirli bir yerinde girilebilmektedir. Musa dini etkilerini dolaysız değil, tuhaf dolaylı yollardan göstermiştir. Bu, etkisini hemen göstermediği anlamına gelmez, etkisini tümüyle ortaya koyabilmek için uzun bir zamana, yüzyıllara ihtiyacı vardı, çünkü bir halkın karakterinin oturmasından söz ediyor isek bu kendiliğinden anlaşılır. Aksine sınırlama Yahudi din tarihinden aldığımız ya da diğer bir deyişle içine yerleştirdiğimiz bir nedene dayanır. Demıştik ki, Yahudi halkı bir süre sonra Musa-dinini terk etmişti – tam olarak mı bırakmışlardı yoksa bazı hükümleri sürdürmeye devam etmişler miydi, bilemiyoruz. Kenan ülkesinin işgal edilmeye çalışılıp orada yaşayan kavimlerle savaşıldığı uzun zaman boyunca Yehova dininin öteki Baalim kültlerinden pek de farklı olmadığını varsayarsak, sonraları bu yüz kızartıcı gerçekliği örtbas etmeye çalışan tüm eğilimlerin gösterdikleri çabalara rağmen tarihsel bir zemin üzerine kendimizi oturturuz. Ancak Musa-dini iz bırakmadan kaybolup gitmemiştir, kendisine ilişkin karanlığa gömülmüş ve tahrif edilmiş bir tür anı geride kalmıştı, bu anı belki de ruhban sınıfının tek tük üyelerinin aldığı eski notlar tarafından desteklenmişti. Ve arka plandan hemen etkin olmaya başlayan, zamanla ruhlar üzerinde daha fazla güç kazanan ve nihayet tanrı Yehova'yı Musa'nın tanrısı haline dönüştüren ve uzun yüzyıllar önce yürürlüğe sokulan, sonra yüz çevrilen Musa'nın dinine tekrar hayat veren şey büyük bir geçmişe ait olan bu gelenektir.

Geleneğin bu türden bir başarı gösterebileceğini doğal olarak kabul etmemiz gerekiyor ise, hangi varsayımı zorunlu olarak reddedemeyeceğimizi bu incelemenin daha önceki bir bölümünde belirtmiştik.

f) Bastırılmış Olanın Geri Dönüşü

Psikanaliz araştırmalarının ruhsal yaşama ilişkin bize öğrettiği olayların arasında bunun bir yığın benzerine rastlamak mümkün. Benzerlerinin bir kısmı patolojik, diğer kısmı ise normalliğin çeşitliliğine sokulmaktadır. Ancak bu çok da önemli değildir, çünkü ikisinin arasındaki sınır pek de keskin değil, mekanizmalar geniş çapta aynı ve ilgili değişimlerin Ben'in kendisinde mi gerçekleştiği, yoksa Ben'e karşı yabancı bir duruş sergileyip, sonrasında belirti olarak mı nitelendirildikleri çok daha önemlidir. Halihazırda mevcut olan bol miktarda malzemenin arasından ilk başta kişilik gelişimine ilişkin olan vakaları öne çıkartacağım. Genç kız kendisini annesine mukabil en uç karşıtlıklara sokmuş, annesinde eksikliğini hissettiği bütün özellikleri kendisinde geliştirmiş ve kendisine annesini hatırlatan tüm özelliklere engel olmuştur. Şunu eklememe izin verin, erken yaşlarda her kız çocuğu gibi annesi ile özdeşleşmek istemiş, şimdi ise enerjisi ile annesine karşı çıkmaktadır. Ancak bu kız eğer evlenir ise, kendisi kadın ve anne olduğunda, düşmanı olarak gördüğü annesine gittikçe benzediğine ve sonunda aştığı anne özdeşliğini gözden kaçırmayacak kadar yeniden oluşturduğuna şaşmamalıyız. Bu durumla oğlanlarda da karşılaşırız ve hatta dehasının doruğunda sert ve kılı kırk yaran babasını kesinlikle küçümseyen büyük *Goethe* dahi yaşlanınca babasının kişiliğine ait bazı yanlarını kendisinde geliştirmeye başlar. İki kişinin arasındaki zıtlıkların fazlasıyla keskin olduğu durumlarda sözü geçen mesele çok daha dikkat çekicidir. Alinyazısı,

işe yaramaz bir babanın yanında büyümek olan genç bir adam ilk başta babasına inat çalışkan, güvenilir ve dürüst bir insan olarak kendini yetiştirir. Ancak hayatının zirvesinde karakteri değişir ve sanki önceleri hep sakındığı bu babayı kendisine örnek almışçasına davranmaya başlar. Bizim konumuzla olan bağlantıyı kaybetmemek için, bu tarz bir gelişim sürecinin başında her zaman babayla erken çocukluk döneminde bir özdeşleşme olduğunu aklımızda tutmalıyız. Bu özdeşleşme, sonrasında bir kenara atılır, kendiliğinden telafi edilir ve sonunda kendini tekrar gerçekleştirir.

İlk beş yılda yaşantılananların hayat üzerinde sonrasında hiçbir şeyin karşı koyamadığı belirgin etkilerinin olduğunu uzun zamandır herkes biliyor zaten. Bu erken dönem izlenimlerinin olgun dönemlerdeki tüm etkilere karşı kendilerini ne şekilde dayattıkları ile ilgili söylenecek kayda değer bir sürü şey var, ancak burası yeri değil. Fakat kendini zorla dayatan en güçlü etkinin, çocuğun psikolojik aygıtının henüz tam anlamı ile algılamadığını varsaydığımız bir dönemde karşısına çıkan izlenimlerden kaynaklandığı pek bilinmez. Bu kuşku götürmez bir gerçek; bu gerçek bize o kadar yabancı geliyor ki, bunu anlamayı kolaylaştırmak için fotoğraf çekmek misalinden yola çıkarak karşılaştırma yapabiliriz, fotoğraf çekerken, çekilen fotoğrafın kendisi gelişigüzel bir şekilde ertelenerek basılır ve fotoğrafa dönüşür. Her şeye rağmen hayal gücü geniş olan bir şairin, şairlere özgü o yiğitlikle bize pek de rahatsız gelen bu keşfi yapmaya önceden kalkıştığını belirtmeliyiz. *E. T. A. Hoffmann* kendi yazınında kullandığı zengin miktardaki varlıklara ilişkin suretlerin, henüz anne kucağında bir süt çocuğu iken posta arabası ile yaptığı

bir haftalık bir seyahat sırasında edindiği imgelerin ve izlenimlerin değişiminden geldiğine bağlar. Çocuklar iki yaşında yaşayıp anlamadıkları şeyleri rüyaların dışında hatırlamak zorunda değiller. Tüm bunlar ancak psikoanalitik bir tedavi ile ortaya çıkabilir, ancak hayatlarına ileride herhangi bir zamanda zorunlu dürtüler olarak girer, davranışlarını yönetir, belli sempatiler ve antipatiler geliştirmelerine yol açar, sıklıkla gerçekçi temellere oturtulamayan sevi seçimlerini belirler. Bu gerçeklerin bizim sorunsalımıza hangi iki noktada temas ettiğini görmemek mümkün değil. Öncelikle zamanın uzaklığı⁴ asıl belirleyici sebep olarak görülür, örneğin çocukluk anılarında “bilinçsiz” olarak sınıflandırdığımız hatıranın özel durumu. Tüm bunlardan, İsrail kavminin ruhsal yaşantısındaki geleneğe atfetmek istediğimiz durumla bir benzerlik bekliyoruz. Bilinçsiz olanın tasarımı kitle psikolojisine yedirmek pek kolay olmadı tabii ki.

Tarafımızdan aranan, fenomenlere ilişkin düzenli katkı nevroz oluşumuna yol açan mekanizmalardan gelmektedir. Nevrozda da erken çocuklukta yaşanan belirgin olaylar öne çıkar, ancak vurgu zamanda yatmaz, olaya karşı koyan sürece gösterilen tepkide yatar. Şematik bir ifade ile: Yaşantıların akabinde tatmin arayışında olan içgüdüsel bir istenç doğar. Ben ya istencin büyüklüğünden uyduğundan ya da bu istençte bir tehlike gördüğünden, tatmine yanaşmaz. Bu nedenlerden ilki ikincisine göre daha eskiye dayanır, ancak her ikisi de tehlikeli bir durumdan kaçınmayı ön-

4 Burada da sözü bir şaire bırakalım. Sevgilisi ile arasındaki bağı açıklamak için şunları kurgular: Yaşanmış yıllarda ya kız kardeşim ya da karımdın (Goethe, Weimar baskısının IV. Cildi, s. 97).

görür. Ben bastırma süreci ile tehlikeye karşı kendini savunur. İçgüdüsel tahrik bir şekilde engellenir, buna yol açan sebep ve bu sebebe ilişkin algılar ve tasarılar unutulur. Ancak süreç bununla bitmez, içgüdü ya gücünü korumaya devam etmiştir ya gücünü tekrar toparlar ya da yeni bir vesile ile yeniden dirilitir. Talebini yineler ve normal bir şekilde tatmin edilmeye giden yol bizim bastırılmış olma yarası olarak nitelendireceğimiz durumdan dolayı kapalı olduğundan, kendisine zayıf olan herhangi bir yerde telafi tatmin diyebileceğimiz duruma doğru giden bir yol açar, bu telafi tatmin ise Ben'in rızası ve fakat anlayışı da olmadan kendisini belirti olarak ortaya koyar. Belirti oluşumu ile ilgili tüm fenomenler hakkıyla "Bastırılmış olanın dönüşü" olarak tarif edilebilir. Ancak onu çizen karakter, geri dönenin, esas olay karşısında uğradığı geniş çaplı tahriftir. Anlattığımız son grup gerçekler ile geleneğe olan benzerlikten bir hayli uzaklaştığımız düşünülebilir belki de. Fakat böylelikle içgüdüden vazgeçiş sorunsallarına yaklaşmış isek bundan ötürü pişmanlık duy-mak gereksizdir.

g) Tarihsel Gerçeklik

Tüm bu psikolojik anti parantezleri, Musa-dininin Yahudi kavmine etkisini öncelikle gelenek olarak gösterdiğini daha inandırıcı kılmak için açtık. Belirli bir olasılığın ötesine ihtimal ki gidemedik. Ancak varsayalım ki her şeyi eksiksiz bir şekilde kanıtladık; yine de sanki talep edilenin nicel değil sadece nitel faktörünü karşılayabilmişiz izlenimi kalırdı. Bir di-

nin ve kuşkusuz Yahudi dinin de oluşumunu ilgilendiren her şeyde bizim henüz açıklığa kavuşturamadığımız bir görkem yatmaktadır. Başka bir nedenin daha etken olması gerekir, eşi benzeri az bulunan ve aynı türden olmayan, biricik olan ve kendisinden doğup çıkan din gibi aynı boyutlara sahip bir neden.

Konuya ters taraftan yaklaşmayı deneyelim. İlkel insanın dünyanın yaratıcısı, kabilenin reisi ve kendisine bakan bir tanrıya ihtiyaç duyduğu bizim için anlaşılır bir durum. Söz konusu bu tanrı, geleneğin az biraz halen sözünü ettiği ölmüş ataların gerisinde bir yerdedir. Sonraki dönemlerin insanı, mesela bizim zamanımızın insanı da aynı şekilde davranır. O da yetişkin olsa dahi çocuksu kalır ve korunmaya muhtaçtır; tanrının desteğinden yoksun olmayacağını düşünür. Bu kadarı tartışmasız açıktır fakat neden sadece tek bir tanrının var olması gerektiği, neden çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa atılan adımın etkin bir anlam edindiğini anlaması da bir o kadar zor. İnançlı kimsenin tanrısının büyüklüğünden pay aldığı kesin ve tanrı ne kadar büyük ise onun himayesine duyulan güven de o derece artacaktır. Ancak bir tanrının gücünün zorunlu ön koşulu onun biricikliğini oluşturmaz. Kavimlerin çoğu baştanrılarının yüceliğini, kendisine tabi olan diğer tanrılara hükmetmesinde görmüşler ve başka tanrıların mevcudiyeti onun büyüklüğünde herhangi bir eksilmeye yol açmamıştır. Bu aynı zamanda, tapınılan bu tanrının evrenselleşip, tüm ülke ve kavimleri kucaklaması ile mahremiyetin kaybedileceği anlamına da geliyordu. Aynı zamanda kendi tanrınızı yabancılarla paylaşıp tanrı tarafından tercih edildiğinin ihtiyatı ile yetinmek gerekiyordu. Biri-

cik tanrı tasarısının tinsel alanda bir gelişme olduğu ileri sürülebilir, ancak bu noktayı bu derece anlamlandırmak mümkün değil.

Tüm bunların motivasyonunu sağlayanın ne olduğuna ilişkin mevcut boşluk için dindar insanların yeterli bir açıklaması var. Biricik tanrı düşüncesi, uzun süre gizli kalan, nihayet kendini gösteren ve sonrasında kendisiyle birlikte herkesi çekip, alıp götüren ebedi *gerçekliğin* bir parçası olduğundan insanlar üzerinde bu derece etkin bir şekilde tesirli olmuştur. Bu türden bir nedenin gerek konunun gerekse de ulaşılan başarının büyüklüğüne uygun olduğunu itiraf etmemiz gerekir.

Biz de bu çözümü kabul etmek isterdik. Ancak bir noktada tereddüt ediyoruz. Dindarların bu argümanı iyimser-idealist bir ön koşula dayanmaktadır. Bunun dışında insan zihninin gerçekliğe ilişkin özel hassas bir sezgiye ve insanın ruhsal yaşamının, gerçekliği kabullenmek üzere özel bir eğitime sahip olduğu pek de tespit edilemedi. Biz daha çok tersini, zihnimizin herhangi bir uyarı almadığında hemen karıştığını ve gerçekliğe aldırış etmeden bizim düşlerimizi karıştıran şeylere inanmaktan daha kolayının olmadığını tecrübe ettik. Bu nedenle az önce söylediklerimizi onaylarken bir sınırlandırma getirmemiz gerekir. Dindar insanların çözümlerinin de gerçekliği taşıdığına inanıyoruz ancak *maddesel* değil, *tarihi* gerçekliği taşıyor. Ve bu gerçekliği geri dönüşünde öğrenen belirgin bir tahrifi düzeltme hakkını kendimizde görüyoruz. Bu demektir ki, bugün büyük tek bir tanrının var olduğuna inanmıyoruz, aksine ilk çağlarda, o zamanlar çok görkemli görünmesi gereken tek bir kişi vardı ve

bu kişi sonra insanların belleğinde tanrı katına yükseltilip geri dönmüştür.

Musa-dininin ilk başta bir kenara itilip, yarı unutulduğunu ve sonra gelenek kimliğine bürünerek çıkışını yaptığını daha önceden benimsemiştik. Şimdi ise bu sürecin o zamanlar ikinci kez gerçekleştiğini kabul edeceğiz. Musa kavme, biricik tanrı düşüncesini getirdiğinde, bu yeni bir şey değil, insanın çağlarında yaşadığı, insanların bilinçli hafızasından çoktan çıkmış bir olayın yeniden dirilişi idi. Ancak çok önemliydi, insanların hayatlarında derinlemesine değişimlere yol açmış ya da başlatmıştı, öyle ki insan ruhunda gelenekvari, kalıcı birtakım izler bıraktığına inanmamak elde değil.

Tek başına bireylerin psikanalizinden, en erken izlenimlerin çocuğun henüz konuşma yetisine sahip olmadığı dönemlerde edinildiğini, bu izlenimlerin bilinçli bir şekilde hatırlanmadan, bir zaman gelip baskıcı bir karakter taşıyan etkilerle ortaya çıktığını öğrenmiştik. Tüm bunların insanlığın en erken yaşanmışlıkları için de geçerli olduğunu söylemekte haklıyız. Bu etkilerden bir tanesi biricik büyük bir tanrı düşüncesinin ortaya çıkışı olurdu, gerçi bu düşünce tahrif edilmiştir ancak büsbütün haklı bir anımsama olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu türden bir düşünce baskıcı bir karaktere sahiptir, ona inanılması gerekmektedir. Tahrif edilmiş hali yeterli geliyor ise, bu durumda ona *hezeyan* diyebiliriz, geçmiş olanın geri dönüşü ise bu durumda ona *gerçeklik* demek zorundayız. Ruhsal hezeyanda da bir parça gerçeklik yatar ve hastanın inancı bu gerçeklikten yola çıkarak hezeyan dolu bir örtüye bürünür.

Şimdi anlatacağlarım sonuna kadar, birinci bölümde yaptığım açıklamaların biraz değiştirilmiş tekrarı.

1912 yılında *Totem ve Tabu*'da bu tarz etkilerin oluşmaya başladığı bu eski durumu yapılandırmaya çalıştım. Bu sırada *Ch. Darwin, Atkinson*, özellikle de *W. Robertson Smith*'in kuramlarından faydalandım ve psikanalizin verileri ve belirtileri ile kombine ettim. Darwin'den insanların köken olarak küçük sürüler halinde ve her bir sürünün tüm dişilerini kendi boyunduruğu altına alan ve oğulları da dahil olmak üzere genç erkekleri cezalandıran ya da ortadan kaldıran, yaşlıca bir erkeğin zorbaca hükümlanlığı altında yaşadıkları varsayımını aldım. Bu anlatılanların devamında ataerkil düzenin, babaya karşı birleşen, onu yenip birlikte babalarını yiyen oğulların ayaklanması ile son bulduğunu Atkinson'dan aldım. Robertson Smith'in totem teorisine bağlanarak, sonrasında baba sürüsünün totemik kardeş birliğine yerini bıraktığını varsaymıştım. Birlikte barış içinde yaşayabilmek için zaferin sahibi olan erkek kardeşler, uğruna babalarını öldürdükleri kadınlardan vazgeçmiş ve dış evliliği yasallaştırmışlardı. Baba iktidarı yıkılmıştı, aile yaşantısı anaerkil hukuka göre düzenleniyordu. Oğulların babalarına karşı takındıklarını duygusal tavır sonraki gelişmelerin tamamında gücünü korumuştur. Babanın yerine belirli bir hayvan totem olarak kabul edilmiş; ilgili hayvan kabilenin atası ve koruyucusu olarak benimsenmiş, zarar verilmesi ve öldürülmesi yasaklanmıştı ancak yılda bir kez kabilenin erkekleri bir şölen yemeğinde toplanıp başka zaman bu derece yüceltilen totem hayvanını parçalayarak hep birlikte yemişlerdir. Kimse bu yemeğe katılmamazlık edemezdi, babanın katlinin kutlanıla-

rak tekrar edilişi idi bu, ve aynı zamanda sosyal düzenin, ahlak kurallarının ve dinin de kaynağını oluşturmaktaydı. Robertson Smith'te geçen bu totemik şölen yemeği ile Hristiyanların Rabbani yemekleri arasındaki benzerlik bazı yazarların dikkatini benden önce çekmişti.

Ben *Totem ve Tabu*'da söylediklerime bugün hâlâ sınıksız tutunuyorum. Yeni nesil etnologlar Robertson Smith'in savlarını ağız birliği ile bir kenara iter ve ötekilerin bir kısmı da bundan oldukça sapan teoriler öne sürerken, kitabımın sonraki baskılarında görüşlerimi değiştirmedişime ilişkin sert siemlere maruz kaldım. Söz konusu bu gelişmelerden haberdar olduğumu belirtmek durumundayım. Ancak ne bu yeniliklerin doğruluğundan ne de Robertson Smith'in yanlış olduğundan emin değilim. Bir çelişki bir şeyin çürütüldüğü anlamına, bir yenilik ise illa ki bir gelişme olduğu anlamına gelmez. Ancak her şeyden önce ben bir etnolog değil, bir psikiyatristim. Psikanalitik çalışmalarım sırasında işime yarayağına inandığım etnolojik kaynakçayı seçip alma hakkına sahibim. Dâhi Robertson Smith'in işlerinde psikanalizin psikolojik malzemesi ile temas eden değerli noktalar, psikolojik malzemenin değerlendirilmesine ilişkin bağlantılar buldum. Rakipleri ile ise hiç karşılaşmadım.

h) Tarihsel Gelişim

Burada *Totem ve Tabu*'nun içeriğini ayrıntıları ile tekrar edemem, fakat söz konusu varsayılan ilkel dönem ile tek tanrıcı-

lığın zafer kazandığı tarihsel dönemler arasındaki uzun mesafeyi doldurmakla yükümlüyüm. Kardeşler klanı, anaerkil düzen, dış evlilik ve totemcilikten oluşan topluluk oluşturulduktan sonra, “Bastırılmış olanın dönüşü” olarak nitelendirilebilecek bir gelişme yaşandı. “Bastırılmış olan” kavramını burada asıl anlamı dışında kullanacağız. Sözü edilen tek bir kişinin ruhsal yaşantısında bastırılmış olanla eşdeğer kılmaya çalıştığımız, kavimlerin yaşamlarında gelip geçmiş, yitik, aşılmış olan bir şey. Bu geçip gitmiş olanın karanlıkta kaldığı dönemde hangi psikolojik halde bulunduğunu öncelikle söyleyemeyeceğiz. Tek bir birey psikolojisine ait kavramları kitle psikolojisine taşımak bize pek de kolay gelmeyecek ve “kolektif” bilinçdışı kavramını ileri sürdüğümüzde herhangi bir şey elde edeceğimize inanmıyorum. Bilinçdışı olanın içeriği zaten kolektiftir, insanların genelinin mülkündedir. Yani öncelikle benzerliklerden yola çıkarak yardım alacağız. Burada kavimlerin yaşantısında incelediğimiz süreçler, psikopatolojiden bize tanıdık gelen oldukça benzer ancak yine de aynısı olmayan süreçlerdir. Nihayet ilgili ilkel dönemlerdeki psikolojik vurgunların miras haline geldiğini, her yeni nesilde yeniden kazanılmasının gerekli olmadığını sadece diriltilmeye ihtiyaç duyulduğunu kabul ediyoruz. Burada kuşkusuz “doğuştan getirilen” dil yetisinin geliştiği dönemden geleni tüm çocukların herhangi bir öğrenime tabi tutulmadan aşına oldukları ve dillerin farklılığına rağmen tüm halklarda bir olan simgesellik örneğini düşünelim. Kesin konuşabilmemiz için gerekli olan eksiklikleri ise psikoanalitik araştırmaların sonuçlarından elde ederiz. Çocuklarımızın önemli pek çok durumda kendi yaşanmışlıklarına uygun düşen tepkile-

ri göstermedikleri, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi içgüdülerine göre davrandıkları ki bunun ancak filogenetik mirasla açıklanabileceğini öğreniyoruz.

Bastırılmış olanın geri dönüşü yavaşça gerçekleşir, kesinlikle kendiliğinden değildir aksine insanların kültürel hayatını oluşturan yaşam koşullarındaki tüm değişimlerin etkisinin altındadır. Burada ne bu bağımlılıkların özetini verebilirim, ne de bu geri dönüşün aşamalarını boşluklar halinde sıralayabilirim. Baba, ilkel sürüde olduğu kadar sınırsız olmasa da, yeniden ailenin reisi olur. Totem hayvanı belirgin bir şekilde yerini tanrıya bırakır. İlk başta insan suretindeki tanrı henüz hâlâ hayvanın kafasını taşımaya devam eder, sonraları kendi tercihi ile bu hayvana dönüşür, sonra bu hayvan kendisi için kutsallaşır ve sevgili refakatçisi haline gelir ya da tanrı artık hayvanı öldürmüştür ve ardından onun lakabını taşır. Totem hayvanı ile tanrı arasında genellikle tanrılaştırmanın ön basamağı olarak bir kahraman ortaya çıkar. Yüce bir baştanrı fikri insanların kafasına erken bir dönemde, ilk önceleri siluet halinde, insanların günlük hayatlarına pek katılmadan yerleşmiş benziyor. Kabile ve kavimlerin daha büyük birlikler halinde birleşmesi ile tanrılar da aileler kurar ve hiyerarşik bir düzenle örgütlenirler. Aralarından bir tanesi daima, tanrılar ve insanların baştanrısı haline yüceltilir. Ardından çekimser bir tavırla bir sonraki adım atılır ve tek bir tanrıya tapınılmaya başlanır ve nihayet biricik bir tanrıya tüm kudret teslim edilir, yanı sıra başka tanrıların varlığına göz yumulmaz. Ancak bu yolla ilk sürünün babasının sahip olduğu görkem yeniden canlandırılıp ona karşı atfedilen duygular tekrar ortaya çıkabilirdi.

Bu kadar uzun zamandır özlenen ve yolu gözlenen bir varlık ile bir araya gelişin etkisi coşkuluydu, tıpkı Sina Dağı'ndaki yazıtlarda belirtildiği gibi. Hayranlık, huşu ve onun gözünde ihsana ulaşabilmekten duyulan minnet – Musa-dini tanrı babaya karşı söz konusu olumlu duyguların dışında duygu tanımaz. Bu varlığın karşı konulmazlığına duyulan inanç, onun istencine tabi olma, sürü babasının çaresiz, sindirilmiş oğlunda da mutlak olamazdı; hatta ancak ilkel ve çocuksu olma çerçevesi içine yerleştirildiğinde tamamıyla anlaşılır hale gelir. Çocuksu heyecanlar yetişkinlerdekinden çok farklı ölçülerde yoğun ve tüketilmeyecek kadar da derindir, dolayısıyla sadece dini aşkınlık bunu geri getirebilir. Böylece tanrıya duyulan sadakatin esrikliği ilk babanın geri dönüşüne gösterilen sonraki tepkidir.

Baba-dininin yönü böylelikle tüm zamanlar için taahhüt edilmiş, ancak gelişimi bu noktada durmamıştır. Baba ilişkisinin özünde duygusal bir çelişki vardır; bir zamanlar oğulların hayranlık duyulan ve korkulan babayı öldürmek üzere harekete geçirdiği düşmanlığın zamanla ortaya çıkması kaçınılmazdı. Öldürücü baba nefretinin Musa-dininde doğrudan yeri yoktu; bu nefrete karşı ancak güçlü bir tepki verilebilirdi. Bu düşmanlığa karşı duyulan suçluluk duygusu, tanrıya karşı işlenen günah ve günah işlemeye devam edildiğine ilişkin duyulan vicdan azabı. Peygamberler tarafından durmadan canlı tutulan, kısa bir süre içinde dini düzenin yerleşik bir içeriği haline gelen bu suçluluk duygusu, kendisini başarılı bir şekilde maskeleyen, daha yüzeysel başka bir nedene dayanıyordu. Kavimin durumu iyi değildi, tanrının inayeti-

ne bağladıkları umutları gerçekleşmiyordu, tanrının seçilmiş kavmi oldukları hayalinden vazgeçmek o kadar da kolay değildi. Bu mutluluktan vazgeçmemek demek, her bir kişinin kendi günahkârlığından dolayı hissettiği suçluluk duygusu, tanrının inayeti için biçilmiş kaftandı. Yasakları çiğnendiğinden tanrı tarafından cezalandırılmaktan daha iyisi hak edilmiyordu ve doymak bilmeyen ve çok derinlerden gelen bu suçluluk duygusunu tatmin etme ihtiyacı içinde yasaklar gittikçe sert, utandırıcı ve küçültücü hale getiriliyordu. Ahlaki bir çileciliğin bu yeni sarhoşluğu içinde yeni içgüdüsel vazgeçişlere varılıyordu ve bu da kavime en azından diğer eski kavimlere kısmet olmayan, öğreti ve hükümlerle etik bir yücelik kazandırmıştır. Bu yüceliğe giden gelişime birçok Yahudi dininin ikinci esas karakteri ve ikinci büyük başarısı gözüyle bakar. Bizim anlattıklarımızdan, bu ikinci karakterin ilki ile yani tek tanrı düşüncesine nasıl bağlı olduğunun çıkartılması gerekiyor. Ancak bu etik kökeninin, bastırılan tanrı düşmanlığından duyulan suçluluk duygusunda yattığını inkâr edemez. Bu eğilim saplantı nevrozlarının tepkilerinin gelişimi sırasında görülen sona ermemiş ve sona ermeyecek olan karakteri taşır; cezalandırmanın gizli niyetlerine de hizmet ettiği tahmin edilebiliyor.

Sonraki gelişmeler Yahudiliği aşıyordu. İlk baba trajedisinden geriye kalıp tekrar dönenin Musa-dini ile hiç ilgisi yoktu. O dönemin suçluluk duygusu uzun zamandır sadece Yahudi kavmi ile sınırlı değildi, boğucu bir huzursuzluk, nedeni hiçbir zaman bilinemeyecek olan bir belanın önsezisi olarak tüm Akdeniz halklarını sarmıştı. Günümüz tarih yazıcılığı antik medeniyetin yaşlandığından bahseder; sanırım

bu, söz konusu halkların keyfini bozmakta yer yer neden olmuş ve katkıda bulunmuştur. Bastırılan duruma ilişkin açıklama Yahudi âleminde gelmiştir. Etraftaki tüm yaklaşımlara ve hazırlıklara aldırmaksızın ruhunda bilginin uyandığı kişi, kendisini Roma vatandaşı *Saulus* olarak adlandıran, yine bir Yahudi olan *Tarsuslu Paulus* idi: Tanrı-babayı öldürdüğümüz için bu kadar mutsuzuz. Ve bu bir parça gerçeği sevinçli bir müjde almanın hezeyan dolu örtüsü ile kavrayabilmesi kesinlikle anlaşılır bir şey: Bizi günahlarımızdan arındırmak için, bizden birisi kendi hayatını feda ettiğinden beri tüm suçlarımızdan kurtulduk. Bu ifade de tabii ki tanrının öldürülmesinden söz edilmiyordu, fakat ancak öldürülen bir kurbanla günahtan arınmayı sağlayan bir suç yine ancak bir cinayet olabilirdi. Ve hezeyan ile tarihi gerçeklik arasındaki bağlantı kurbanın tanrının oğlu olduğu konusunda bir kesinlik sağlıyordu. Kaynağını tarihi gerçekliklerden alan bu güç sayesinde bu yeni inanç tüm engelleri aşar; mutluluk verici seçilmişlik inancının yerini özgür kalan kurtuluş inancı alır. Ancak babanın katli gerçeği insanlığın belleğine geri dönerken, tektanrıcılığın içeriğindeki dirençlerden çok daha büyüklerini aşmak zorundaydı; ayrıca daha güçlü bir tahrifi de göze alması gerekiyordu. Böylece ad verilemeyen suç aslında silüet halindeki bir ilk günah düşüncesi ile yer değiştirir.

İlk günah ve kurban verilmesi ile sağlanan kurtuluş düşüncesi *Paulus* tarafından kurulan yeni dinin temel direkleri olmuştur. İlk babaya karşı çıkan kardeşler birliğinde gerçekten de cinayet eyleminin elebaşı olan ve bunu tetikleyen birinin olup olmadığı ya da bu kişinin kendi kişiliğini kahra-

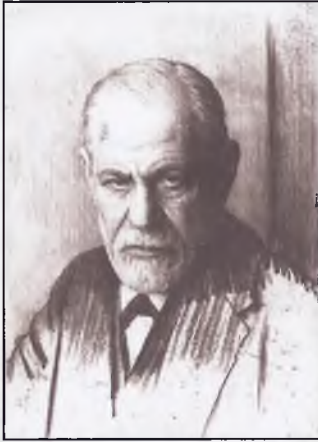
manlaştırmak amacıyla sonraları şairlerin hayal gücünde yaratılıp geleneğe sokulup sokulmadığı bir yana bırakılmak zorunda. Hristiyan öğretisi Yahudiliğin çerçevesini yerle bir ettikten sonra birçok başka kaynaktan öğeler almış, saf tektanrıcılığın bazı hatlarından vazgeçmiş, âdetlerin birçok ayırtısında geri kalan Akdeniz halklarına tıpatıp ayak uydurmuştur. Sanki Mısır İkhnaton'un mirasçılarında yeniden öç alıyormuş gibiydi. Bu yeni dinin baba ilişkisinde yatan o eski duygusal çelişki ile başa çıkma şekli dikkate değer. Gerçi asıl mesele tanrı-baba ile barışmak, ona karşı işlenen suçun kefareti idi, fakat bu duygusal ilişkinin diğer yanında da suçu üzerine alan oğul, babanın yanında ve aslında babanın yerine kendisi tanrı olmuştu. Baba dininden yola çıkan Hristiyanlık bir oğul dinine dönüşmüştü. Baba'yı yok etmek zorunda olma belasından kaçamamıştı.

Yahudi kavminin sadece bir kısmı yeni öğretiyi kabul eder. Kabul etmekten kaçınanlara bugün hâlâ Yahudi denilmektedir. Bu ayrım ile diğerlerinden öncesine göre daha da keskin bir şekilde tecrit olurlar. Yahudilerin dışında Mısırlılar, Yunanlılar, Suriyeliler, Romalılar ve nihayet Cermenleri de içine alan bu yeni din cemaati tarafından tanrı'yı öldürdüklerine ilişkin sitem dolu sözleri duyacaklardır. Bu sitemin tam versiyonu şu şekilde olurdu: Tanrı'yı öldürdükleri gerçeğini kabullenmek istemiyorlar, oysa biz bunu itiraf edip, bu suçtan arındık. Bu sitemin ardında ne derece büyük bir gerçekliğin yattığını görmek çok kolay. Tanrı'yı öldürdüklerini bir şekilde tahrif ederek dahi olsa kabul etmekle birlikte atılacak olan adımı Yahudilerin neden atmadıkları özel bir araştırma konusudur. Böylelikle belirli ölçüde trajik

bir suçu üzerlerine almış oldular; bu suçun karşılığını ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldılar.

Bizim incelememiz Yahudi kavminin kendisini tanımlayan nitelikleri nasıl kazandığına bir nebze de olsa ışık tutmuştur belki. Bugüne dek bu niteliklerin nasıl olup da kendisini bireysellik olarak koruduğu sorunsalını pek de aydınlatamadık. Ancak bu türden bilmecelerin kusursuzca cevaplandırılmasını beklemek ne istenebilir ne de beklenebilirdi. Elimden gelen her şey, girişte belirttiğim sınırlar dahilinde konuya bir katkıda bulunmak olmuştur.

“Bir halkın, oğullarının arasında en büyüğü saydığı bir adamı elinden almak, severek ya da kolayca yapılacak bir şey değildir, özellikle kendiniz de bu halktansanız. Fakat gerçeklik arayışında, hiçbir güç, sözde milli çıkarlar uğruna bizi yolumuzdan alıkoyamaz ve konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışırken tüm bunların bizim dağarcığımıza da faydası olabileceği beklentisi içinde olabiliriz elbet.”

Freud'un, *Totem ve Tabu*'dan 25 yıl sonra yazdığı ve en tartışmalı kitaplarından biri olan *Musa ve Tektanrılı Din*, Musa'nın Yahudi olmadığı, gerçekte Eski Mısır asıllı olduğu, Mısırlı bir tektanrıci olan Akhneton'un yakın takipçisi hatta bizzat kendisi olabileceği iddiaları üzerine temelleniyor. Bu iddiaları açıklayan üç ana bölüme ilave olarak ele alınan son bir bölümde ise, tarihsel olaylarla ilgili hipotez üretme aracı olarak psikanalitik teori üzerinde duruluyor.

Yahudi halkının birçok özelliğini anlama, özellikle de dinin yapısına yeni bir bakış kazanma fırsatı yakalayan ve önceki kitapları *Totem ve Tabu* ve *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde dile getirdiği düşüncelerden yola çıkan Freud, *Musa ve Tektanrılı Din*'de bu düşüncelerini “daha adil bir formül ile” geliştiriyor. Bulgusu ise şöyle: “Dinin gücü gerçekliğine dayanır, ancak bu gerçeklik maddi değil, tarihidir.”

online satış:

www.saykitap.com

9 TL

ISBN 978-605-02-0129-1

SAY YAYINLARI

PSİKOLOJİ DİZİSİ